

(sic!)

Časopis za po-etička
istraživanja i djelovanja/
Sarajevo/Jesen 2013./
No. 13

Impresum

Urednik

Haris Imamović

Redakcija

Jasmina Bajramović, Maja Abadžija,
Edin Salčinović, Mirnes Sokolović,
Haris Imamović, Almir Kljuno

Lektura

Redakcija

DTP

Dina Vilić

Kontakt

www.sic.ba

redakcija.sic@gmail.com

Sic!critic: Slobodan Bubnjević

Satira: Saša Ćirić, Alen Alenijević Elijevsky

Estetsic!a: Šabotić, Bobičić

Poezija: Imamović, Elijevsky, Bektaš, Horak, Asotić

Proza: Salčinović, Medardus, Babić, Bektaš

Prevod: Günther Anders

Časopis za po-etička
istraživanja i djelovanja/
Sarajevo/ Jesen 2013./
No. 13

6 Haris Imamović: Teroristički napad na Muzej književnosti BiH/ **12** Saša Ćirić: Misija političke subverzije/ **24** Damir Šabotić: U slavu borgesovca Borgesa/ **32** Nađa Bobićić: Nasljeđe jedne dame/ **40** Haris Imamović: Izlet u Argentinu/ **50** Alen Alenijević Elijevsky: Pjesme/ **62** Antun Horak: Pjesme/ **66** Elis Bektaš: Pjesme/ **72** Selma Asotić: Pjesme/ **76** Edin Salčinović: Fantastični svijet Martine Luger/ **94** Medardus: Lađa u Atlantidi/ **98** Bojan Babić: Ilegalni Parnas/ **110** Elis Bektaš: Čep/ **113** Elis Bektaš: Eurokrem – rastemo zajedno!/ **118** Saša Ćirić: Kritičari/ **120** Alen Alenijević Elijevsky: Prvi put s ocem na liniju/ **125** Alen Alenijević Elijevski: Dan kad su alimi umirali/ **128** Haris Imamović: Njegoš je najskuplja Bećkovićeva riječ/ **134** Mirnes Sokolović: Spremite svoje alatke natrag!/ **142** Günther Anders: Patologija slobode

Haris Imamović

Teroristički napad

na Muzej

književnosti BiH

Bila je to večer poezije. Večer angažovane poezije; u Muzeju književnosti! Okrugli sto pjesnika na kojem se raspravljalo o poziciji pjesnika u tranzicijskom našem društvu i čitale su se pjesme. Govorili su: 1. sekretarica PEN-a BIH i pjesnikinja, 2. moderatorica, profesorica na Filozofskom fakultetu i pjesnikinja, 3. direktorica Muzeja književnosti i pjesnikinja i 4. kolumnista, stipendista ministarstava kulture i nevladinih organizacija i pjesnik. Govorili su ideje o angažovanim pjesnicima kao o savjesti svog vremena i ona blablablanja koja pišu u molbama ministarstvu kulture: o važnosti kulture i pisane riječi unutar jednog društva.

Te ideje su ličile na muzejske eksponate, mumije i pitekantrope. Pjesnici su ličili na kustose. Publika je ličila na đake prvake koji su došli u posjetu muzeju i čudom se čude tim paleolitskim stvarima o kojima govore kustosi. U dječijoj mašti publike te nežive ideje, ti kosturi od ideja, dobivaju meso, postaju dinosaurusi, dobivaju izgled apokalipse. Muzej se pretvara u Jurassic park, a večer angažovane poezije, po ko zna koji put, pretvara se u crtani film.

Osim Sokolovića i moje uredničke poluveličine na strani literarne pravde (u slobodnom prevodu s francuskog: epigonije

nadrealizma) te večeri u Muzeju književnosti bio je i Mašo, student svjetske književnosti. Mašo nije član redakcije, niti je pio te večeri nimalo, ali je izgleda pročitao nekoliko crtica iz života Majakovskog ili nadrealista, pa mu se svidjela naša imitatorsko-provokatorska namjera.

I dan-danas držim da bi se normalan čovjek morao smijati tim čuvenim elaboratima, a kamoli nimalo normalan. Kada su završili s predavanjem, moderatorica, docentica, pjesnikinja je upitala ima li pitanja iz publike, na što je Mašo odgovorio: "Molim vas, gdje je ovdje WC?"

Da li je Mašo to rekao previše tiho? Ili su čuli, ali su ga htjeli pustiti da se upiša u gaće? Ne sjećam se. Sjećam se samo da se, nakon toga, moderatorica pokušala našaliti, rekavši kako na kraju pjesnici moraju pročitati i nekoliko pjesama, da ne bi neko rekao da nisu poštено zaradili svoje honorare. Ni danas objektivno ne mogu reći da li su te njezine riječi imale skrivenu suštinu, ali znam da sam te večeri - dosljedan svojoj paranoidno-šizofrenoj ličnosti - odmah prozreo tu suštinu: provocirala je neke moje ideje.

Okrenuo sam se prema Sokoloviću: "To ona nešto meni?"

"Ma, to ona Kazazu", odgovorio je on, u svom prepoznatljivom ironičnom maniru, i potvrđio opravdanost mojih četvrtzasnovanih sumnji.

(Čitalac prethodnih brojeva Sic-a može preskočiti ovaj pasos: To su ideje prema kojima je pozicija angažovanog pjesnika *contradictio in adjecto*, jer taj čovjek istovremeno stihuje političke agitke protiv države, a istovremeno je pravi službenik te države, sarađuje s političkim strankama, ministarstvima, pomoću njih postaje profesor na fakultetu, direktor u muzeju, sekretar u PEN-u, dobiva pare od države i međunarodnih organizacija da pravi ovakve pjesničke večeri itd. Osim toga taj posao angažovanog pjesnika - honorarisan ili ne - je apsurdan ako se uistinu želi djelotvorno raditi na preobrazbi društvene svijesti; ako je tako, onda je odabir književnosti, poezije, kao (danas najnečitanijeg) žanra poprilično glup čin. Ko hoće da mijenja društvenu svijest, neka snima filmove ili piše za novine. Pisao sam i da je ta tendencija ideologizacije književnosti proces usmrćivanja književnosti, da te njihove pjesme i nisu pjesme, da se njihov jezik ne razlikuje od nepjesničkih jezika, a sve zbog njihove angažmanske tendencije. Na koncu, to što oni pišu može napisati bilo ko,

i oni se razlikuju od tog g. Bilo Koga samo što oni dobivaju pare za to; što su uz pomoć državnih institucija, uz pomoć međunarodnih fondova, uz pomoć medija, predstavili sebe kao poštene i uzorne ljude. Kao pjesnike. I kao takvi kritikuju društvo, političke stranke i ideologije! Kritikuju društvene moćnike, a i sami su društveni moćnici. Kritikuju kapitaliste, a i sami se ponašaju kao kapitalisti. Kritikuju totalitarno društvo, a i sami se bore protiv slobode govora. Misle za sebe da su disidenti, a sankcionišu svako drugačije mišljenje, itd. itd.)

Nakon što sam primijetio tu njezinu žaoku na svom književnoteorijskom mesu, osjetio sam se, kao urednik našeg časopisa, najpozvanijim da odvratim. Čekao sam, međutim, trenutak u kojem će odgovor biti najupečatljiviji. Čekao sam kraj. Inače nemam nimalo retoričkog smisla za tempiranje odgovora, ali taj put sam bio nedosljedan sebi.

Zadnja je čitala gospođa sekretarica PEN-a. Čitala je pjesmu o Oleni Popik, ukrajinskoj prostitutki koja je preminula od spolne bolesti, a koja je bila dovezena u bolnicu na 27. noć mjeseca ramazana. Sjećao sam se tog slučaja iz novina. Vjerujem, kao i svi ostali u publici. Nakon što je u uvodu svoje pjesme gđa Sekretarica u najboljem maniru novinskih izvještaja predstavila slučaj, svi su se u publici sjetili i rastužili. Zatim je pjesnikinja počela vikati, preskačući s jednog na isto, kao da joj je se u glavi okreće isparan DVD:

*Muškarci, muškarci, muškarci!
Politika, politika, politika!
Muškarci, politika!
Politika, muškarci!*

Nasmijao sam se naglas toj glumljenoj histeriji, tom građanskom umišljaju da je pjesma isto što i prepričati članak o smrti Olene Popik i (zatvorivši novine) eliptično prokljinjati šovinističku politiku koja je dovela do toga, kao što je učinila, naglas ili u sebi, svaka normalna čitateljica novina. Svaki normalan čitalac novina. Htio sam povikati da je to ucjena temom, i to ne bilo kakva, već honorarisana! I to kakvom temom! Kako god pjesnikinja pisala, moramo plakati jer piše o tužnim stvarima! Srećom, samo sam se prestao smijati.

Ostali su se još više rastužili zbog toga što smo se Mašo i ja nasmijali. Sokolović je, međutim, ostao ozbiljan. Kao da je

nešto smišljao. Vidio sam da je tek jedan moj profesor, osim dijeljenja općeg sažaljenja prema sudbini nesretne Olene Popik, imao na licu u jednoj trenutku i očite znake radosti, ponosan na čin svoje prijateljice gđe Sekretarice PEN-a, koja, evo, javno decentritra muškocentričnu ideologiju i proglašava politiku koja sprovodi tu ideologiju krivcem za smrt mладе žene. To je bila ilustracija njegove književne teorije. Još kad je pjesnikinja zaključila provokacijom upućenom vjernicima! (Razumije se, vjernicima kojih nije bilo u publici.) Kad je objasnila tim vjernicima da su oni u džamiji tražili od Allaha da im oprosti grijeha, dok je drugdje umirala njihova žrtva, njihova i njihovog Allaha! Kad je, dakle, pjesnikinja zavikala: "Ikre! Muhammede Ikre!", ništa mi nije ostalo nejasnim.

Pomislio sam: boga mi, evo gđa sekretarica PEN-a muslimane konačno naučila pameti. Viče im: ikre! Ona, dakle, misli za sebe da je melek. I to ne bilo koji, već onaj najbolji, najveći, najbezgrešniji, najmoralniji, onaj koji je snio moralne zakone sa zvjezdanog neba na zemlju. Gđa Ferida Duraković misli za sebe da je, ni manje ni više, nego - Džibril! Božija usta!

Čak i ovako polupametna pojava kao ja mogla je pretpostaviti da će gđa PEN centar BiH pomisliti da se smijem mrtvoj ženi, a ne lošoj pjesmi. Tako isto i da misli kako je melek Džibril islamski fundamentalista, silovatelj ili bar podstrelkač silovanja. Ne, ne treba joj je reći da je (bezgrešna kao) Džibril.

Nakon što je publika, već vlažnih očiju, aplaudirala mrtvoj Oleni Popik, ustao sam, svečano, aplaudirajući tom očitovanju penovske savjesti i građanske moralne onanije, te teatralno izjavio:

Gospodi Duraković, da izvoli primiti moje čestitke što je i sama sama zarađila jedan honorar koristeći se tijelom Olene Popik, preciznije: mrvim tijelom Olene Popik, što je, razumije se, u moralnom pogledu dakako različito od onoga što rade obični makroi.

Moram reći da nisam sigurno znao kako će reagovati na tu moju izjavu. Pretpostavio sam bijes ili ironično miran odgovor. Iznenadilo me, međutim, kad sam vidio da su se svi već bili preplašili. Srećom, ubrzo je Sokolović na moju izjavu nakalemio: "Ikre bismi rabike! Ikre bismi rabike! Allahu ekber!", pa sam shvatio o čemu se tu radi.

Moja dugo pripremana rečenica nije ostavila nikakav utisak u poređenju s utiskom koji je ostavio Sokolović koji

je sjedio iza mene i Maše, koji se nije toliko smijao kao nas dvojica, već je imao dugu bradu, zavratio je nogavice, gledao je ispred sebe kao da nešto priprema, pa je već ličio na pravog vehabiju, i prije nego što je skočio. A kad je skočio, tad nije ličio nimalo na čovjeka koji gaji romantične namjere prema cijenjenom publikumu, već je nogavicama i bradom podsjećao na Osamu Bin Ladenu.

Govornici su iz naših članaka morali znati da dotad nismo bili ludi religijski fundamentalisti, ali kako su nas dugo vremena po kuloarima denuncirali predstavljajući našu djelatnost takvom, te večeri su, vidjevši i čuvši najzad bradatog Sokolovića izgleda dobili iznenadnu - i zato uvjerljivu - potvrdu svojih hermeneutičkih želja. Mi smo (izgleda stvarno) desničari, luđaci, nasilnici. Još kad sam se sjetio da i ja i Mašo imamo (nešto kraće od Sokolovićeve, ali ipak) brade, shvatio sam da je upravo počeo sveti rat džihad.

Pjesnici su se ušutili. Publika se uspaničila. Strani gosti su premrli od straha. Jadnici nisu imali dovoljno vremena da im neko prevede kako нико до нас nije upravo izjavio da će iduće sekunde aktivirati bombu koju nosi umjesto potkošulje.

Kad smo napokon, na radost domaćih i inozemnih ljubitelja poezije, izašli iz Muzeja književnosti, vehabija Sokolović je nešto gadno opsovao i eksplodirali smo, od smijeha.

Kasnije je Nepoznat Netko okrenuo nekoliko brojeva, saznala izvore naših prihoda i tim našim poslodavcima - za koje smo radili analize fakultetskih udžbenika za književnost - uputila molbu da prestanu finansirati mladu gospodu koja najmoralnije članove našeg društva javno nazivaju makroima. Napad bombaša samoubica nije spomenula. Ja, razumije se, na početku nisam bio nimalo zadovoljan takvom potvrdom moje zoološke teze o psihološkim postulatima na kojim počiva naša književna zajednica. Dugo sam vremena bio nezadovoljan što neću sam moći odlučivati kad da budem gladan a kad ne. Kasnije sam ipak postao zahvalan toj Osobi, jer sam se na vrijeme prestao nadati da će od književnosti imati bilo kakve novčane koristi, pa sam se nastavio baviti njome samo radi nje. Novac sam počeo zarađivati na osnovu drugih stvari, stvari koje nemaju nikakve veze s književnošću, i shvatio sam da, za razliku od angažovanog pisca, larpurlartista mora da se bavi i drugim stvarima, a ne samo književnošću.

Lijepo je, dakle, ipak od PEN-a što tako angažuje svoj

telefon u svrhu promocije larpurlatizma, inače bih mislio da na tu instituciju treba baciti bombu.

Saša Ćirić

Misija političke subverzije

(Slobodan Bubnjević: *Strah od promaje*. Književna radionica Rašić, Beograd, 2013.)

Tri priče iz Bubnjevićeve knjige priča su „kontroverzne“ (bar najmanje tri su takve), i to po merilima ne imaginarne recepcijalne većine ili prefinjenih serklova arbitara, već po oceni barem jednog beogradskog izdavača koji je odbio da štampa knjigu zbog sadržine tri priče. Reč je o pričama „Freska“, „Jevandelje grešnog Gligorija“ i „Zamišljeni slučaj“.

Narod prepisivača

Krenimo od priče „Jevandelje grešnog Gligorija“ koja stilom i posebno oblikom organizacije teksta predstavlja pastiš biblijskog štiva: rečenice su poređane kao numerisani iskazi a mestimično arhaična leksika na zanimljiv način ukršta biblijsko pripovedanje i savremenu epohu (postupak bismo mogli novozavetnom metaforikom opisati kao sipanje novog vina u stare mehove). Takav spoj se najčešće koristi ili u parodijske ili u restauratorske svrhe, sa ciljem sentimentalnog uživljavanja ili jezičkog podražavanja duha minule epohe. Odlika, ne samo ove Bubnjevićeve priče, jeste postojanje tenzije između satirične inverzije, koja nije uvek lako vidljiva, i „neutralnog“ pastiširanja, odnosno načina pripovedanja koje nedvosmisleno

poseže za matricama žanrovske literature. U ovoj priči to je politički triler, u drugim pričama knjige *Strah od promaje* to su: porodična melodrama, tranziciona tematika ili generacijski narativ o egzilu, odnosno usudu provincialne zaparloženosti.

Od samog početka u priči „Jevandelje grešnog Gligorija“ prisutan je duh osporavanja. Isprva taj duh liči na duh parodije: „1. U početku. 2. U početku beše nešto. 3. I nešto beše u Boga. I beše Bog.“ Vrlo brzo shvatamo da je ovaj početak funkcionalna tematska uvertira u priču, ne puka parodija forme biblijskih iskaza ili nekakva ateistička prolegomena. To nešto, što beše u Boga, u različitim prevodima, jeste i reč („Riječ“ po Vukovom prevodu Novog zavjeta), i „Slovo“ i „Logos“, kako glasi najnoviji prevod koji potpisuje Sveti sinod Srpske pravoslavne crkve. Upravo mogućnost a zapravo neizbežna nužnost različitih prevoda jednog kanonskog i svetog teksta kroz koji progovara lično Bog, direktno dovodi u pitanje ne toliko smisao onoga što sveti tekst saopštava, već obavezujuću valjanost samog svetog teksta koji bi trebalo kao i Bog čije reči prenosi da bude nepromenljiv, isti jednom za svagda. Bubnjevićev skriveni narator (narrator absconditus) potencira način na koji se hrišćanska vera širila, prepisima jevandelja, što je takođe neizbežno dovodilo do slučajnih jezičkih preinaka, a sa prevodima i do smisaono različitih rešenja.

Prepis jevandelja je dvostruko bitan za ovu priču. Najpre, reč je o Miroslavljevom jevandelu, najznačajnijem ciriličkom spomeniku iz 12. veka, koje i samo predstavlja prepis i za koje se pretpostavlja da je nastalo u Kotoru, gde se, ne slučajno, odvija radnja Bubnjevićeve priče. I u objašnjenju nastanka ovog prepisa, nalazi se žaoka osporavanja. Naime, „grešnog Gligorija“ jedan kotorski kaluđer podseća na tu drevnu povest: „VIII 3. I ispriča mu po redu kako u to vreme u carevoj zemlji ojača jedna županska porodica od varvarskog roda. 4. I beše ona, kako se pripoveda, pravedna pred Bogom, ali vođena željom da se istrgne od ekumenske vlasti cara jednog i jedinog.“ Način na koji lik ovog pravoslavnog kaluđera govori o nastanku Miroslavljevog jevandelja u priču uvodi jednu prosvetiteljsko-demistifikatorsku perspektivu, koja je sučeljena nacionalno-romantičarskoj, čiji je isključivi cilj glorifikacija nacionalne prošlosti i advokatsko opravdavanje postupaka vladara i političkih vođa u vlastitoj istoriji. Lik kotorskog kaluđera zapravo ispoveda vizantijsko vaseljensko stanovište (slovenska

plemena su varvarska, tj. negrčka, dok su procesi autokefalnosti lokalnih crkava za ovaj lik akti razbijanja jedinstva pravoslavne crkve). U nastavku pripovesti, kaluđer će Gligoriju pomenuti da je pravi cilj prepisa za srpske župane bio pravno-politički, ne duhovno-verski, da bi od oslabljenog vizantijskog cara dobili napismeno potvrdu o vladarskom pravu nad teritorijama na kojima upravljuju.

Na drugi način, prepis je važan u savremeno doba: Gligorije je iz Beograda nakon osamostaljenja Crne Gore poslat da poput nekadašnjeg pisara Miroslavljevog jevanđelja, veruje se da mu je ime bilo Varsemeleon (što je i monaško ime kotorskog kaluđera), načini novi prepis tog jevanđelja ne bi li taj prepis pomogao opstanku srpskog naroda na tom prostoru. U ovoj tački priča referiše na političke prilike posle 2006. godine i izlaže ih satiričnoj karikaturi. Biblijskim jezikom i hagiografskom topikom, osamostaljenje Crne Gore opisuje se kao posledica pojave „krvoloka među Srbima“: „II 6. I na sramotu svoga naroda, krvoloci počinile mnoge zločine. I izazvaše ratove. I mnoge unesrećile. I poharaše, i popališe, i oteše sve što se oteti moglo. 7. I rušiše bogomolje, ne znajući za Boga. I osramotiše nejač, ne znajući za pravdu. I ubijaše ljude bez oružja, ne znajući za milost.“ . Srbi dolaze u Crnu Goru kao turisti, crnogorske vlasti su sumnjičave, ipak ih puštaju da uđu u zemlju, ali im ne dozvoljavaju da nose srpske simbole, šire srpske ideje i razvijaju srpske zastave. U oba slučaja, reč je o karikaturalnom preterivanju: Crna Gora ima svog udela odgovornosti u sprovođenju ratnih operacija tokom 90-ih, kada je vojno nastupala zajedno sa Srbijom, na dubrovačkom ratištu i hvatala i deportovala muslimanske izbeglice natrag , tako da se krvoloci nisu pojavili samo „među Srbima“. Srbi su inače i posle osamostaljenja Crne Gore i etničke diversifikacije ostali druga najbrojnija populacija u ovoj zemlji, što zabranu korišćenja etničkih simbola i, kako priča veli, „srpskih ideja“, koje priča pominje, čini takođe vrstom satirične inverzije. Način delovanja prepisa jevanđelja „među vernim narodom“ pak predstavlja mesto mistifikacije u priči, ali je i karikiranje korpusa verovanja po kojima „u prepisu postade narod“ i „kako bez tog prepisa neće biti naroda“. Mistifikaciju donose i drugi elementi priče: okvir krimi trilera, ljubavni zaplet, uverenje Sofije da pravog Miroslavljevog jevanđelja nema, kraj priče gde Sofija i Gligorije vode versko-prevodilački disput o tome da li je „kazano“ da treba osoliti zemlju ili samu so koja je

obljutavala, kao i zemља, tj. o tome шта је први и изврни превод јеванђела, чиме је поентирана приčа о непостојању јединствене боžје поруке, самим тим и о мистичкој делотворности верског списа (prepisa) glede nastanka или опстанка једног народа који се тим списом слуži.

Prosvetiteljsko-dekonstrukcijskoj димензији приče припада делovanje лика Софије и лика калуђера Варсемелеона. Лик овог православног свештеника из Котора одржавао је контакте са представницима других вероисповести у gradu, а као бивши микробиолог има „пoverljivog пријатеља“ у Будиму, „који изучава како су се живи створови мноžili по свету. И појављивали сами од себе.“ Ипак, како kaže Bubnjevićev скрivenи наратор, овај је калуђер био „човек од пoverенja crkvenih otaca“ кome су дodelживали „važne zadatke“, али му „zbog njegovog istinoljublja, ne bi poljuljali веру, ne одадоše mu previše“ и сасвим eksplicitno: „V, 11. Jer crkva имаše своје тajne tih godina. I načini razne prestupe. I ne vide uvek dobro svoj put, kao ni njen narod у tom zlom dobu.“ Dakle, таквом у суštini спoredном liku је у причи пoverена улога човека од vere који не занемарује истину nauke, zdravog razuma, верског dijaloga и snošljivosti, али и човека који, за njegovo добро, nije upućen у punu истину о активностима crkve којој припада и за чiji račun обавља pored bogoslužbenih и druge „važne zadatke“. S druge strane, Софија, чије име значи mudrost, комбинује улоге детектора чудака и ljubiteljke neobičnih дошљака по Kotoru, приврžene partnerke и zatupnice teze да извornog prepisa, tj. Miroslavljevog јеванђела nema, да је Gligorijeva misija обмана, tj. да је верovanje у mehanizam delovanja prepisa јеванђела међу vernim narodom vrsta naivne zablude.

У збирку, добили smo spoj satiričkog, ali ne rugalačkog, i igrivo-mistifikatorskog štiva. У njegov наратив уpletено је поигравање метафизичким постулатом kulturnog nacionalizma koji govori о duhovnom i sudbinskom jedinstvu svetog spisa i naroda на čijem jeziku је свети spis preveden i sačуван, а сам наратив је uvijen u oblandu biblijskog pastiša i crkveno-političkog trilera.

Kosovski gang-bang boj

Znatno više nego groteska, прича „Freska“ pledira да буде „realistički“ омладински наратив о „ekipi iz kraja“ koja crta grafite po gradu. Grad nije Beograd, као ни у većini drugih

priča smeštenih u savremeno doba, ali mu je blizu, sliči Pančevu, gradu u kome živi i autor Straha od promaje. Opet, ova priča je alegorija, taman koliko je to i „freska“ u priči „Freska“, tj. veliki mural „naslikan“ sprejevima na zidu pored hotela „Gazimestan“. U fokusu priče nalazi se grupa mlađih crtača grafita, kojima grafiti služe kao stil života i kao način za komentarisanje savremenih društvenih prilika. Njima nasuprot prikazani su nacionalisti i NGO-aktivisti, po jedan tajkun, lokalni političar i umetničkih marginalac (bitnik), pripadnici policije i lokalni intelektualci... Satiričnom karikiranju izloženi su i nacionalisti i NGO-isti, istina, ne jednako detronizujuće. Nacionalisti su prikazani kao agresivni, isključivi, nasilni prema naistomišljenicima i priglupo odani slavljenju nacionalnih mitova. Pripadnici nevladinih organizacija služe kao dekor političkih turbulencija, deluju po šablonu i protive se svakoj javnoj manifestaciji koja za temu ima nacionalno nasleđe. Ipak protive se ispoljavanju nacionalizma manje da bi uticali na vlastiti milje a više ili jedino ne bi li popunili svoju aktivističku agendu i opravdali dobijeni novac. U tom smislu i Bubnjevićeva kritika stoji jako blizu kritike NVO sektora kao društvenih parazita i korisnika tuđeg novca koji ispoljavaju lojalnost jedino prema svojim donatorima.

Kompozicija freske je blasfemična provokacija: Kosovski boj je prikazan kao masovna orgija srpskih i turskih vitezova i vojnika, dakle, aktera koji u nacionalnom imaginarijumu i crkvenom kalendaru stoje kao prvorazredni epski heroji, hrišćanski mučenici i sveci. Ovde nije reč o jednostavnoj travestiji sa komičkim potencijalom. Sadržaj ove kompozicije blizak je umetničkim performansima direktnе desakralizacije gde je mitsko-sakralni sadržaj povezan sa erotikom i pornografijom. Sasvim nagi heroji i sveci sa prikazanim falusima u erekciji ne mogu biti replika antičke muževnosti i snage ili idealnih proporcija ljudskog tela. Bitka u kojoj nagi pornografski sudeluju nije ni odbrana hrišćanstva, zaštita Evrope od najezde varvara, izbor carstva nebeskog, mučeništvo za veru i naciju, već obična međunarodna masovna jebačina (porno žanr: interracial gang-bang). Što korespondira sa načinom na koji jedan od likova crtača grafita doživljava „temu Kosova“: „Zbog Kosova te jebu od kad znaš za sebe, zbog Kosova su te bombardovali, zbog Kosova su svi ti ratovi, zbog Kosova i danas živimo s matorcima, skupljamo mesecima za

jedan jebeni džem...“ (ovde se misli na Graffiti Jam)

Izbor ovakvog sadržaja „freske“ je za njene autore posledica frustracije zbog suspendovanog, zakočenog i oskudnog života koji vode, dakle, izraz ukazivanja na kontekstualnu upotrebu kosovskog diskursa, ne namere da se standradno ili institucionalizovano značenje boja umetnički dekodira. Ipak, ova umetnička instalacija poziva na tumačenje i nudi svoje tumačenje. Mit o kosovskom boju u osnovi slavi smrt, bilo kroz žrtvu na bojnom polju, bilo kao put ka samoposvećenju; drugim rečima, slavi smrt u nacional-romantičarskom istorijskom smislu i u eshatološko-teološkom smislu. Žrtva na bojnom polju nije, naravno, cilj kome ratnici teže, ali jeste sastavni deo boja kao unapred ukalkulisani scenario.

Sa crkvenim stanovištem je malo drugačije. „Vaskrsenja ne biva bez smrti“, pevao je vladika Rade u Gorskom vijencu. To ne znači da se slavi ili zahteva brza i besmislena smrt ne bi li se došlo do preduslova za budući život na drugom svetu, posebice što život na ovom diktira ili bitno utiče na to kakav će biti večni život. Za finalni ishod postoji mnogo preduslova i restrikcija, u koje spada i ničim uslovljena božanska milost, koja neopozivo određuje konačnu sudbinu besmrtnе ljudske duše, ali se sa manje ustezanja pristupa temi smrti. Štaviše, u nemalom broju hagiografskih spisa, život kao takav nije na ceni i smrt se priželjkuje kao izbavljenje od telesnih greha, svetovnih briga i uopšte zemaljskog moralnog kvara i tvarne truleži. U nacionalističkoj ideologiji koju baštine i propagiraju jednako konzervativci i crkva kôd smrti je temeljan, najčešće u vidu svesne žrtve za spas države i vere. Utoliko je narativ fresko-murala iz Bubnjevićeve priče ne samo i ne u prvom redu obesvećenje svetog ili ruganje svetinjama, nego obesmišljavanje jednog pragmatičkog koncepta putem kojeg ideologija nacionalizma, i jeres etnofiletzma, drže u pokornosti nacionalnu istoriju. Seks, mnoštveni seks ili orgije, masovna kopulacija, i to na bojnom polju, masovno bahantsko prolivanje sperme kao životonosnog principa, orgijastičko proslavljanje telesnosti i seksualnog užitka kao zamene za strogo pragmatički reproduktivni princip, takođe su umesto puke negacije i ruganja izraz vrednosnog preokreta kojim se slavi joie de vivre umesto žrvane poetike.

U reakcijama na javno izlaganje freske, Bubnjević slika tipične i očekivane reakcije:

- nacionalisti nasilno protestuju;
- NVO sektor brani umetničke slobode, ali tek nakon što su se nacionalisti pobunili protiv izloženog murala (pre toga su bili izričito protiv umetničke upotrebe nacionalne tematike na bilo koji način);
- tajkun, vlasnik hotela će svejedno zaraditi prodajom hotela i ne tiče ga se karakter umetničkog rada koji je finansirao;
- policija će po naređenju sasvim profesionalno razdvajati sukobljene strane, ne mešajući se u motive ili ciljeve aktera i njihovih grupa;
- hipik će javno recitovati Ginzbergov „Urluk“ i dobiti kamenicu u glavu, poklon nacionalista;
- lokalni političar iz tzv. prodemokratske nomenklature će najpre podržati inovativan pristup temi, potom bez komentara klisnuti kad krene kleš;
- oni koji su izveli čitavu sabotažu, crtači grafita, sve su to radili ne bi li došli do malo para koje su im potrebne da odu u Zagreb i pokažu svoje veštine svojim kolegama.

Ssimpatije autora priče su na strani grupe crtača grafita i na strani „trećeg puta“: blizu kritičara nacionalizma, ali daleko i od neandertalnih ekstremnih desničara i od samopromotivnih, jalovih i najamničkih predstavnika tzv. civilnog sektora.

Izumitelj nepostojećeg naroda srpskog

Najsubverzivnija, ujedno i najbolja priča, jeste „Zamišljeni slučaj“. To je jedna od onih priča sa dvostrukim „navojem“, ili obrtom. „Osnovnu“ povest čini biografija 19.-vekovnog bečkog pesnika Stefana Drobnaka, sačinjena na erudicijsko-ironičan način, kao borhesovska kripto-povest, odnosno kao vrsta priče nastala mikro-modifikacijama i transformacijama „života i priključenija“ Vuka Stefanovića Karadžića. Neke modifikacije su aluzije: recimo časopis koji uređuje Stefan Drobnak zove se Severnjača (Vukov je bio Danica), njegovo prezime je jasna aluzija na crnogorsko pleme Drobnjak iz koga je potekao Vuk Karadžić, dok je ime po kome će postati poznat u istoriji srpske kulture, Vuk, kod Bubnjevića postao jezički izraz likantropskog psihičkog poremećaja od koga je u ranoj fazi svoje karijere počeo da pati pesnik Stefan Drobnak. Glavni obrt Drobnakove biografije u odnosu na onu koja je

poslužila kao biografski palimpsestni predložak, čini ideja da je pesnik Stefan Drobnak najpre polučio evropsku slavu svojim romantičarskim epom koji predstavlja sažetu istoriju srpskog naroda, od srednjeg veka do vremena u kome je Drobnak živeo. Toj ideji je dodata fantastička razrada da je Drobnak, u nemilosti minule slave i pateći od psihičkog poremećaja i halucinacija, pisao obimne etnografske i lingvističke spise o izmišljenom narodu čiju je istoriju izložio u svom spevu koji ga je proslavio, spevu, inače, napisanom na nemačkom jeziku. Uveren u realno postojanje naroda koga je sam izmislio, Drobnak će početi da kreira jezik i pismo izmišljenog naroda, da bi se tim jezikom i pismom počele da se služe i njegove pristalice. Taj projekat će u istorijskim okolnostima polovine 19. veka dobiti političku podršku carske administracije u Beču, koja će finansirati štampanje dela na izmišljenom jeziku i pismu, uključujući i Drobnakov prevod Novog zavjeta, uprkos protivljenju vodećih slovenskih intelektualaca tog doba i predstavnika srpske pravoslavne crkve. No, i samom Beču, kome je Drobnakov pokret, po autoru ove povesti, bio glavni oslonac u revolucionarnoj 1848.-oj godini, obiće se o glavu ova podrška, budući da će se delovanje pokreta u potonjim decenijama preusmeriti na pravac etno-separatizma.

Kraj Bubnjevićeve priče donosi dva preokreta. Osnovna povest zapravo je članak o kliničkom slučaju Stefana Drobnača, objavljen na psihijatrijskom internet portalu časopisa Severnjača, na koji je kao prvi reagovao korisnik pod pseudonomom Bauk. Ovaj članak će biti primećen od strane mejn strim medija i institucija, izazvaće lavinu negativnih komentara da se člankom o izmišljenom pesniku nanosi ljaga „liku i delu“ Vuka Karadžića, pa i reakciju oficijalnih institucija poput Vukove zadužbine ili Odbora Matice srpske za zaštitu lika i dela Vuka Stefanovića Karadžića. Drugi obrt u Bubnjevićevoj priči predstavlja prodor razjašnjene mistifikacije u medijsko i diplomatsko polje. Zvanični Beograd je sam pomen Drobnača doživljavao kao napad na srpski nacionalni identitet i pokušaj njegovog osporavanja, dok se Drobnačovo ime i njegov klinički slučaj upleo sa interesima američke politike i tako ušetao u govor američkog državnog sekretara. Kao i u priči „Freska“ gde je javno otvoreni mural najpre polarizovao lokalnu sredinu, izazvavši intenzivne reakcije i nasilne sukobe, a potom, putem medija izvezao turbulenciju i

u ostatak zemlje, tako i u priči „Izmišljen slučaj“ ponovo deluje mehanizam lančane reakcije ili domino efekat. U ovom slučaju od jednog psihijatrijskog članka uzdrmana je naučna i filološka zajednica u Srbiji, potom dežurni dušebrižnici i medijski skrbnici nad srpskim nacionalnim identitetom, da bi se na kraju širenja koncentričnih krugova reagovanja Drobnavov sindrom preneo u međunarodne političke i medijske vode. U lavini reakcija izazvanoj „slučajem Drobnavak“ kombinuju se činjenice i izmišljotine, ideološke strasti i interesne mahinacije, čineći da fikcija postane neotuđivi i nerazlučivi deo stvarnosti, ali i čineći da stvarnost postane upitna jednako kao i fikcija. U ovom slučaju, sugerijući pitanje da li zaista postoji narod koji poseduje tolike nedoumice i proizvodi tolike unutarnje trzavice u pogledu svog identiteta.

Narator osnovne povesti, tačnije autor psihijatrijskog članka, „biograf“ Stefana Drobnavaka, kada piše o politici Beća prema slovenskom jugu, konstataju da je „zaključeno da je taj Drobnavak ispaо sasvim pogodan kao novo sredstvo kontrole zajednice koja se teško socijalizovala na nerazvijenom jugu Carstva“, ali uz jedan dodatak koji raskrinkava ontologiju nastanka nacije „ne hajući previše što time omogućava jednoj psihotičnoj halucinaciji da dobije svoje realno otelotvorene“. Na drugom mestu, autor članka zaključuje: „Ma šta rekla medicina, Drobnavov slučaj zapravo pokazuje kako samo jedan čovek, ako uporno godinama proizvodi čak i najbesmislenije škrabotine, njima vremenom stvorи čitav jedan svet. Naročito ako za njega pronade zgodan istorijsko-geografski kontekst“. Psihijatrijski zaključci anonimnog autora zapravo govore o proizvoljnosti kreiranja nacionalnog identiteta, odnosno postavljanja identitetske politike na najviše mesto na lestvici naučnog i humanističkog rada autora inspirisanih duhom nacionalizma. Postmoderni relativizam, skepticizam i antiesencijalizam, podupiru postmodernu poetiku ove priče, ali ne tako što nivelišu sva značenja, čineći ih jednako neverovatnim ili fiktivnim i nepouzdanim, već tako što subverzivno deluju na matrice reprodukcije nacionalističkog esencijalizma. U isto vreme, Bubnjević gotovo sa uživanjem potencira nastanak spirale načinjene od informacija i dezinformacija, tajanstvenih i dirigovanih puteva medijskih reakcija kao narednog filtera za prosejavanje nove realnosti. Bubnjevićev narator, ne samo u ovoj priči, kao da povlađuje domaćoj etnocentričnosti o

izuzetnom značaju ovog prostora za svetsko-istorijska kretanja (otuda se lavina nikad ne zaustavlja na granicama zemlje ili regiona), i, još više, drži konce vavilonske pan-arhive pomoću koje je u stanju da verodostojno i potpuno rekonstruiše kretanja informacija, komentara, zvaničnih saopštenja i izjava visokih zvaničnika.

Priča „Donje Polje“ u istoj ovoj knjizi Strah od promaje zadovoljila se kolažiranjem agencijskih vesti čiji sadržaj demonstrira „morphološko bogatstvo“ uređivačkih politika, pogleda na svet, stilskih prosedera i ideooloških interesa široke palete medija, od tabloida do javnih servisa, mejn strim dnevnika i nezavisnih nedeljnika jedne i druge zemlje. Inače, ta vest saopštava da je sa mape izbrisano selo koje zapravo nikad nije postojalo u realnosti, tačnije koje je postojalo samo kao toponom ili topografsko Potemkinovo selo. Priča „Zamišljeni slučaj“ je otisla nekoliko koraka dalje: nema jedinstvene interpretacije zato što nema zajedničkog interesa interpretatora, ali čak i kad je nešto raskrinkano kao psudobiografija ili lažna vest, to još ne znači da je prostor istine oslobođen, odnosno da je ukinuta mogućnost manipulacije činjenicama ili da je limitiran domet pojedinačnih interesa interpretatora čija tumačenja direktno utiču na to kako će ko doživeti i pojmiti realnost. Sa treće strane, satirično-parodijski potencijal biografije izmišljenog pesnika Stefana Drobnaka, koji se javlja kao travestijski alter-ego Vuka Karadžića, predstavlja autonomnu dimenziju jedne paralelne nacionalne istorije, i to istorije ispričane iz ugla jednog 19.-vekovnog Bečlje, dakle iz perspektive koja je sasvim suprotna etno-centrističkoj i nacional-panegiričkoj, kakva je uobičajena u domaćim istorijskim čitankama, medijskom i političkom diskursu glavnog toka. Takva, alternativna ili jeretička, je bila i „vizantijska“ perspektiva kotorskog kaludera Varsemeleona iz koje je ispričana povest Nemanjića i nastanak Miroslavljevog jevanđelja u priči „Jevanje grešnog Gligorija“. Samim tim ova perspektiva deluje kao vrsta očudujuće preinake, sasvim u duhu ruskih formalista, i kao vrsta komičkog poigravanja sa povešću, ali, generalno, i sa činjenicama koje su nam poznate i dostupne.

Subverzija, e pa šta

U zbiru, kategorija subverzivnog u tri navodne subverzivne priče Slobodana Bubnjevića ispoljava se kao subverzija u smislu

kritičkog osporavanja ili ludičkog izokretanja korpusa tvrdih istina ili sankcionisanih narativa (o Miroslavljevom jevandelu, Kosovskom boju, Vuku Karadžiću kao rodonačelniku narodnog jezika i reformisanog pravopisa).

U priči „Freska“ gotovo da nema subverzivnosti. Sadržaj murala je provokacija za moralne čistunce i konzervativce čiji su umovi cementirani normativnom poetikom herojski uzvišenog i reprezentaciono dostojanstvenog. Za autore murala njegov sadržaj je tek način da poruče da odbacuju teror kosovskog diskursa, da ne pristaju da budu taoci davno prošlog vremena i jednog ideoološki tendenciozno protumačenog događaja.

U priči „Jevandelje grešnoga Gligorija“ poenta nije jednostavna i nije domišljena. Prepis kultnog jevandelja treba da služi kao duhovni stožer opstanka naroda na prostoru koji je ostao van dometa srpske državne vlasti, ali prevodilačke dvosmislice bacaju senku na autoritet istine koja se jevandeljem prenosi. Otuda je i završni odlazak „u tminu“ Gligorija i Sofije takođe dvosmislen. On može značiti neuspeh jednog sumnjivog poduhvata, kakav je stvaranje novog prepisa, koji nije isao za tim da suoči narod sa istinom o delovanju krvoloka ili nepodopštinama pravoslavne crkve u Srba, već ka jednom mističko-magijskom ritualu. Opet, odlazak u tminu dvoje likova može značiti i nastavljanje naopakog činjenja, budući da prepis odnose na mesto gde im je naloženo da to urade.

Priča „Zamišljeni slučaj“ subverzivna je na nekoliko nivoa: kao parabiografska intervencija u biografiju Vuka Karadžića, kao preispitivanje načina konstruisanja nacionalnog identiteta, kao ismevanje nerazlučive simbioze informacije i dezinformacije i stihijnog kretanja te simbioze diljem planete.

Ipak, u osnovi svih subverzija postoji podloga koja protivreči postmodernom postupku, u domaćim književnostima jednakim etičkom nihilizmu ili epistemološkom agnosticizmu: to je kritika naučnog i prosvetiteljskog tipa, zasnovana na prikupljanju i proveravanju činjenica uz protivljenje nasilju i restrikcijama. Priče je kao izraz pripovedne strategije i oblik estetske konstrukcije nemoguće svesti na ovu kritičku osnovu, ali ih nije moguće ni odvojiti od nje.

Damir Šabotić

U slavu

borgesovca

Borgesa

Molim bogove svoje ili sveukupnost vremena
da moj život zasluzi zaborav,
da moje ime bude Niko kao Odisejevo,
ali da neki stih potraje
u noći naklonjenoj sjećanju ili u jutrima ljudi.
(Borges)

Pisci bi trebalo da pišu i rijetko kada da govore. Tada ne bismo znali ništa o tome kako svakodnevno doživljavaju svijet u kome žive; ne bismo znali šta su jeli, a šta čitali, kome su se divili a koga su mrzili, ni čitav svijet onih pikantnica koje od života čine literarni predložak ali i čuvaju pisce da ne postanu bezlična papirna bića iz tištine.

Zašto pisci uopšte pojašnjavaju svoje literarne svjetove, svoje preokupacije, svoje snove, nastojanja i životna iskustva? Čemu taj, možda plemenit, ali za književnost samu svakako ne i nužan biografsko-prosvjetiteljski projekt koji oni, manje-više, brižno oblikuju dok ne naraste u legendu. Izvjesno je: ono što o piscima znamo – ne o njihovoj književnosti nego o njima samim (ako uslovno pristanemo da se to može razdvojiti) – romansirana je tvorevina, prije svega njihovog ličnog angažmana, potom njihovih biografa, svjedoka, prijatelja, novinara, ljubavnica i ljubavnika, obožavalaca ili mrzitelja, ukratko – cijele mase onih koji su bili, posredno ili neposredno, dio pišćeve životne stvarnosti.

Da je doista nemoguće razlikovati pisca koji stanuje u tekstu od onoga koji čita ili piye kafu, ili se brije, ili hrče u krevetu, govori i jedan od onih najslavnijih: Borges, Jorge Luis.

U jednom kratkom zapisu dramatičnog naslova Borges i ja, jedan od dvojice Borgesa, onaj koji postoji van svojih knjiga, predaje se životu da bi ovaj drugi, pisac, mogao u miru da stvara svoje priče, a na kraju nije jasno ko je uopšte od ta dva Borgesa zapisao tu kratku opasku o vlastitoj dvojnosti. Recimo ovako: jedan od njih je slavan i poznat, drugi je zasigurno slavan, ali manje poznat. O ovom drugom štošta su pisali mnogi, ali i on se sam znao potruditi da sebe podrobno predstavi radoznašnjoj masi čitača. U njegovu slavu napisane su brojne zanimljive i manje zanimljive biografije; objavljeni su različiti intervju i razgovori koji nam otkrivaju i djelić njegove ljudske prirode. Kad se to oduzme od neprebrojivih univerzitetskih studija o njegovom djelu, moglo bi se ponoviti jedno opšte mjesto: Borges, Jorge Luis, nije bio samo ljubitelj umjetnosti, muzeja, starih knjiga, anglo-saksonske kulture, staroengleskog jezika i liberalne demokratije. Mada sve to doprinosi njegovom blještavilu, skoro da je suvišno enciklopedijski nabrajati da on nije bio samo erudit, poliglota, anglofil, konzervativac... Skromnije, ali jednak poznato zvuči i cinički pokušaj: Borges je bio i ostao i omiljeni pisac za citiranje, i stamena referenca kulturnih djelatnika, oslonac kojekakvim piskaralima, apolonijski uzor piscima početnicima, u dvije riječi – živi kult. Znamo da su se, slijedeći ga, mnogi pisci izgubili i postali njegovo sivo naličje, borgesovci bez ideja, počesto i bez talenta. Možda je najrazložnije reći da je jedini pravi borgesovac, najzakletiji i najdosljedniji, bio Borges sam.

U slavu borgesovca Borgesa učio sam napamet sve o Buenos Airesu, onom večernjem pogotovo – kad svjetlost ima finoču pijeska – i divio se neprohodnim intelektualnim labirintima, neobično moćnim ogledalima iz kojih je isijavala gorostasna figura pisca, skoro eterična, kao da je rođena iz magline nekog prastarog mita. Ali sam uzgred upoznao i Borgesa koji je imao štošta ljudskog, možda više nego i jedan drugi od njegovih nasljednika, opskurnih borgesovaca. Otkrio sam zataškanog Borgesa čiji su kontroverzni stavovi o fašizmu uglavnom zaboravljeni. I da nisu, to ne bi mnogo naškodilo njegovoj umjetnosti. U to me uvjerila specijalistica za Borgesa, Annick Louis, otkrivši mi Borgesa koji je, ne toliko direktno koliko indirektno – diskurzivnom strategijom – manifestirao svoje odbacivanje fašizma, i koji je protiv tako nazadnih ideologija tridesetih godina XX st. vodio istinsku tekstualnu

bitku, okomljujući se aluzijama na nacizam i rat. Taj militantni Borges čas je volio, čas mrzio diktatore (zavisno od njihove karizme), i, uprkos svemu, bio više politički mekušac nego čovjek s jasno profiliranom ideološkom orijentacijom.

Nadnaravan je izgledao Borges koji se šeće vrtom razgranatih staza, Borges koji stoji u tački gdje sve počinje i završava, Borges koji samuje u Babilonskoj biblioteci, ali je posve ovozemaljski bio onaj Borges koji mirno stoji pred Pinocheom. U knjizi Richarda Burgina postoji i Borges čije rečenice zvuče moćno i uvjerljivo, ali i one u koje je teško povjerovati. Na kraju prologa za tu knjigu Borges je napisao: „Richard Burgin mi je pomogao da upoznam sebe.“ Treba li vjerovati da je u pitanju tek akademska kurtoazija, pristojan recenzentski gest ili je to sasvim iskreno priznanje? Borgesovac bi rekao da je, zapravo, Burgin bio tek medij kroz koji je Borges pisao knjigu o samom sebi. Ne smijemo zaboraviti da je Borges bio šarmantni argentinac s evropskim obrazovanjem i manirima stereotipnog engleskog plemiča, ali ni to da je, sudeći po razgovorima s Burginom, znao biti neugodno narcisoidan, ponekad čak i otvoreno zao. Kakvog li je Borgesa Borges mogao upoznati iz ovih tematski raznolikih i naoko spontanih razgovora? Razgovori nisu umjetnost, a umjetnost treba da bude poput ogledala koje nam otkriva naš sopstveni lik – kaže Borges u svojoj pjesmi *Pjesnička umjetnost*. Lik pisca je, dakle, u onome što je napisao, ne u onome što je on govorio uglavnom za publiku koja ga je manje čitala. Pa ipak...

Na stranu Borgesova iznimna obrazovanost kojom pljeni, izvrsno poznavanje književnosti (one koju je volio), on u ovim produhovljenim razgovorima nerijetko ostavlja i utisak hladnog snoba i zlovoljnog veterana pisane riječi. On npr. ne preza da u dvije rečenice hladno poništi ponekog pisca ili mislioca kojeg je čitao. Štaviše – dosljedan svojoj fantastičnoj poetici – on ne voli ni neke pisce koje uopšte nije čitao. To je već ljudski, možda suviše ljudski. To je veliki Borges u negativu, pisac o kojem bih – po onom što nije bio i što nije volio – mogao saznati barem onoliko koliko bih naučio baveći se isključivo onim što on jeste i što ga je zanimalo.

Borgesovac Borges za Federica Garciju Lorcu npr, kaže da je bio pozter, „profesionalni Andalužanin“. Sreo ga je svega jednom, ali i to je bilo dovoljno da o njemu i o njegovoj književnosti stekne rđavo mišljenje. Lorca ga je iznervirao

filozofirajući nešto o Mickey Mouseu i američkoj kulturi, dovoljno da mnogo kasnije bude poništen u nekoliko okrutnih borgesovskih sentenci. „Smatram da je sreća što su ga pogubili“, kaže Borges kao da govori o nekom srednjovjekovnom despotu. To odaje spontanost, ali spontanost sistematičnog uma, jer Borges, bez širokih objašnjenja, jednostavno, ne pristaje na mit o Lorci. Ovaj je na Borgesa ostavio utisak dramskog glumca. (Koji pjesnik ne ostavlja takav utisak, zapitao bi se cinik.) Kad mudri Burgin, želeći da sačuva barem zrnce pjesnikovog integriteta, zavapi da je Lorca imao „dar da čuje riječi“, Borges nepomirljivo uzvraća: „Dar za blebetanje.“ Borgesovski toucher! Tu nema nikakve filozofije, nikakvih teorema koje predstavljaju alibi za lični stav, tu nema čak ni ironije u iskazu, to je samo retorički rez kojim se Lorca diskvalificira prostim negiranjem. No, ironična je sama scena, bergoseovskog obrata, u kojoj jedan pjesnik, živ i slavan, o drugom pjesniku, također slavnom, ali mrtvom, govori kao o posljednjoj bitangi koja je dobila šta je zaslužila. Dakle, slika koju Borges ima o sebi dok izgovara te rečenice shvatljiva je samo ako ga smjestimo u imaginarni mauzolej aksiomatskih vrijednosti. Borges je estetska mjerna jedinica zato što je Borges estetska mjerna jedinica, mogao bi da glasi aksiom broj jedan.

Više iz ideoloških razloga Borges, Jorge Luis, nije volio ni Pabla Nerudu. Iako ga je smatrao vrlo dobrim pjesnikom, vjerovao je da se radi o sasvim prosječnom čovjeku. Nije mogao da oprosti što Neruda nikada nije napisao ni riječi protiv Perona iako je znao za njegova zlodjela. Ipak priznaje da je Neruda trebalo da dobije Nobelovu nagradu (1967), a ne „onaj čovjek.“ Onaj čovjek, kojeg Borges neće da udostoji ni imena, pokazujući time šta misli o njegovoj književnosti, gvatemalski je pisac Miguel Angel Asturias. Nijedan istinski borgesovac ne bi smio smetnuti s uma ovu analogiju: Neruda ništa nije javno progovorio protiv Perona koji je unesrećio Borgesovu domovinu, ali je i Borges (da li iz osvete?) hladno šutio o Pinocheu kad je ovaj satirao Nerudin Čile. Štaviše, od generala Pinochea primio je odlikovanje! Samo Borges može prevod Whitmanove zbirke Vlati trave posvetiti jednom Nixonu, može dati otvorenu podršku argentinskom diktatoru Rafaelu Videli, a istovremeno mrziti državu i sanjati anarhiju.

Kad pisci objašnjavaju svoju književnost, to najčešće ide u njihovu korist, a kad počnu negirati tuđu, oni opet, htjeli-

ne htjeli, posredno ukazuju na svoje djelo. Borges ne govori o minornim piscima, naprotiv, on se okomljuje na gorostase. I to čini s hrabrošću engleskog viteza. Ko se ikada, osim njega, usudio javno izreći da je slavni Uliks, jednostavno, greška? Taj isti Borges, po sopstvenom priznanju, nije nikada dovršio čitanje Fineganovog bdijenja, ali to mu nije smetalo da održi nadahnuto predavanje o Joyceu. Ko je imao petlje da proglaši Tolstoja nezanimljivim piscem? Borges ga je čitao malo, uglavnom pripovijesti, a Rat i mir je, po vlastitim riječima, pokušao da čita i odustao shvativši da ga likovi ne zanimaju. Tolstuju zamjera podrobnost u opisivanju detalja i zaključuje da je sve to – nepotrebno.

Ne treba ni reći da Borges više voli englesku od ruske književnosti, a Dickensa više od Dostojevskog. Dickens je „vjerniji životu, možda je i veći od života“, dodaje Borges u maniru esencijalista. Istovremeno priznaje da je u mladosti o Dostojevskom mislio kao o najvećem piscu, a onda shvatio da ne voli ni njega. Nije mu se dopadalo to što se kod Dostojevskog „likovi sudaraju u glasnim objašnjenjima.“ Iako se upravo ta „polifoničnost“, o kojoj je svojevremeno iscrpno pisao Bahtin, i danas podvlači kao jedna od glavnih vrijednosti Dostojevskog, ona ima anahron prizvuk kad se uporedi s Borgesovom ležernom opaskom. On takvom „sudaranju likova“ prigovara neku vrstu neuvjerljivosti, jer nastavlja: „Ne vjerujem da ljudi čine tako nešto, ili možda u Rusiji rade.“

Je li Borges realistički dogmata ili je samo odlučio da se igra? Pisac kao što je Borges – koji nije bio sklon realističkoj opširnosti – smatrao je, naime, da „Rusi nisu dobri u realizmu“. To izgovara u vezi s Ejzenštajnom i još jednom se okomljuje na opšteprihvaćen moderni mit. Na pitanje da li voli njegov film Aleksandar Nevski, Borges lakonski odgovara: „Ne.“ Dopao mu se film o ratnom brodu Potemkin, ali: „Zatim sam ga ponovo gledao poslije nekoliko godina i nije mi se dopao.“

Borges s vremenom evoluira u strogog suca. Čovjek može voljeti nekog pisca i kasnije ga odbaciti, zatvoriti u neku vrstu intelektualnog karantina da se dalje ne bi inficirao njegovim uticajem, ali u imaginarnom muzeju stranice se mijesaju i uvijek postoji mogućnost da će se neka uplesti u knjigu kojoj prije nije pripadala. Tu ideje lepršaju oslobođene svog autora, ali im je za rub uvijek prikačena njegova vizitkarta ili, čak, više njih. Naime, Borges ne vjeruje u „sudaranje likova“ u tuđem

književnom djelu, ali zasigurno vjeruje u sudaranje književnih djela u svom.

Siguran u svoju veličinu, Borges nije umotavao svoje stavove o drugim umjetnicima i misliocima u pamučaste, beskrvne rečenice. Znao je da pretjera hvaleći jedne, a kudeći druge. Priznavao je da ne razumije Unamuna, kojeg je cijenio, ali ovaj filozof je, naime, bio preokupiran svojom besmrtnošću. Možda isto onoliko koliko je sam Borges bio opsjednut smrću, rekao bi cinik. Borges nije volio ni Sartrea, iako napominje da ga je ovaj hvalio. („Ali, nikad ga nisam volio.“) Freuda je npr, smatrao izvjesnom vrstom ludaka. Od kompozitora mu nije prijaо ni Debussy, ni Ravel; Bach nije uticao na njega. Od slikara nije volio El Greca zato što ovaj nikada nije naslikao neko „inteligentno lice“. To je već pravi Borges, plemić u svijetu umjetnosti. El Grecova prostačka lica ne mogu se voljeti. Kao ni Darwin koji ga nije impresionirao. Nije volio ni Nietzschea, a ni Heideggera, naravno, jer je ovaj pisao stilski loše, ili, kako to Borges kaže, na „odvratnom njemačkom jeziku“. „Kad sam saznao da je na strani nacista, bilo mi je vrlo drago“, cinički priznaje. To je lucidna, borgesovski oštra osveta nehajnom stilisti. Na kraju krajeva, Borges je više vjerovao drevnoj mitologiji nego filozofiji, metafizičke spekulacije nije smatrao naročito korisnim.

O kojem Borgesu je ovdje riječ? O Borgesu piscu ili o Borgesu koji se predavao razgovorima da bi ovaj prvi mogao da stvara svoje priče? Time se bave teoretičari i uporni biografi. Ja sam za Borgesa, pjesnika Buenos Airesa u kome se ponekad i ulice sjećaju da su nekad bile poljane; za pjesnika koji je elegično pjevao: velika i napačena ulico, ti si jedina muzika za koju moj život zna; za pjesnika ivanjske noći u kojoj samoća prebira brojanicu od rasutih zvijezda; za pjesnika koji je pampi pjevao kao ženi. U poređenju s tim svjetlonosnim riječima sve one javne opomene, optužbe, priznanja i otkrovenja koje je izrekao slaveći sebe oratora, zvuče kao nepotrebna dokolica.

Može se sa sigurnošću reći da je Borges ponekog i podnosio. Npr. Servantesa. I da se divio mnogim britanskim piscima, od Chaucera do Dickensa i Stevensona. Taj isti Borges je volio i pješčane satove, stare mape, detektivske romane. Nije volio što nije sasvim Englez, ali to nije morao ni da kaže. Pisac koji bi raj zamijenio golemom bibliotekom i koji se molio da ga zaborave kako bi preživjeli njegovi stihovi, zaslužuje da ga slave

kao najvećeg borgesovca svih vremena. A kad je već stekao status sveca u svijetu književnosti, kad je već za života znao da toj reputaciji ništa neće moći da naudi, mogao je mirno da prihvati ulogu spomenika i umre kad poželi.

Nađa Bobić Nasljeđe jedne dame

'Gentlman will walk but never run.'
Englishman in New York, Sting

Biti dama u XIX vijeku prije svega znači pripadati višoj srednjoj klasi u državama zapadne Evrope ili Sjedinjenim Američkim Državama. No, to određenje kojim se garantuje stabilan položaj u društvu i poštovanje okoline žena mora da zasluži tako što će ispunjavati jasno definisane norme uljudnog ponašanja. Poput džentlmena iz Stingove pjesme dama će hodati, ali nikada neće trčati. Ona nikad ne smije (u ovom i svim sljedećim slučajevima kurziv N. B. ukoliko nije drugačije navedeno) ići sama u društvo, nikada ne smije raditi bilo kakve poslove osim onih koji su vezani za upravljanje domaćinstvom, mora ostati materijalno, samim tim i intelektualno zavisna od muškarca. Dami nije omogućeno da ima sopstvenu sobu i prihod od petsto funti, koje će Virdžinija Vulf navesti kao dva osnovna uslova da žena postane umjetnica ili šire shvaćeno slobodna od falocentričnog svjetonazora. Osnovna nit ovog rada biće pokušaj da se na primjeru Foknerove priče Ruža za Emiliju pokaze kako je u modernističkoj literaturi došlo do dekonstrukcije ideala dame; kako je prevaziđena, ili možda bolje problematizovana, devetnaestovjekovna vizija „savršene žene“. Ono što je Virdžinija Vulf eksplicitno objasnila u eseju *Sopstvena soba* i najavila promjene u shvatanju ženske pozicije,

Fokner u ovoj priči pokušava da na umjetnički način prikaže dovodeći do groteske stare ideje o tome kako bi dama trebalo da se ponaša.

Osim osnovne teze druga nit jeste povezivanje ovog idealu dame sa tradicijom američke romanse. Prije svega će biti objašnjeno kako se dama ponaša u Hotornovom romanu Kuća sa sedam zabata, da bi se u daljoj analizi i poređenju sa Foknerovom pričom, koja takođe ima elemente romanse, došlo do zaključka da je ovaj spoj u modernizmu doveo do groteske. Fokner je iskoristio potencijal jezovitosti da bi razorio ideju o dami. Njega će kao i ostale moderniste interesovati ispitivanje pukotina u ljudskom duhu, veza između oznake i označenog koja nikada nije jednoznačna već arbitrarna, kako je to prvi uočito de Sosir. Samo pomjeranje tačke gledišta sa sveznajućeg pripovjedača koji nam pripovijeda u Hotornovom romanu na lik iz grada Džefersona koji nam priča o Emiliji biće dovoljno da se uoče promjene u načinu na koji se shvata položaj dame.

Nasljeđe jedne dame

U uvodnom poglavlju knjige *Položaj žene u romanima Henrika Džejmsa* Elizabeta Alen objašnjava šta se u Velikoj Britaniji i Sjedinjenim Američkim Državama devetnaestog vijeka podrazumijevalo kada se koristio termin dama. Autorka će insistirati na razlikama koje postoje u načinu na koji se shvata položaj dame u ovim državama koje se nalaze na suprotnim stranama Atlantika, jer su te razlike bitne za tumačenje romana Henrika Džejmsa. Pošto su u središtu interesovanja ovog rada Hotornov roman i Foknerova kratka priča, odnosno način na koji se tradicionalne ideje nasljeđuju iz prethodne književne tradicije (u ovom slučaju devetnaestovjekovne) i problematizuju u djelima modernističkih pisaca, onda će te varijante biti zanemarene. Insistiraće se samo na onom što bi se moglo nazvati suštinom jedne dame ili bolje načina na koji je ona viđena. Nužno je da dama uvek bude u domenu pogleda drugih jer se njen položaj suštinski definiše preko onoga što društvo u njoj želi da vidi. Ona ne postoji nezavisno od pogleda drugih, zato i kada se povuče u zatvoren prostor kuće koji joj je društvo dodijelilo mora ostati dostupna drugima. U suprotnom će društvo prekoračiti svoja ovlašćenja i doslovno izvršiti invaziju na privatni prostor, kao što je slučaj u Foknerovoj priči. Položaj

dame je sličan onome što će u jednom drugačijem kontekstu Žižek nazvati općenim zakonom. Češki intelektualci su se u doba sovjetske vladavine zavaravali da imaju sobodu u privatnoj sferi, ako već nemaju u političkoj. Takvo razmišljanje je naravno čist paradoks jer je privatni prostor nužno određen društvenim koji ga omeđuje. Tako je i za žene određen prostor kuće, ne da bi im se dopustilo da autonomno djeluju i misle već da bi se njima lakše moglo upravljati.

Elizabeta Alen povezuje ideju o znaku koji je sačinjen od označke i označenog sa načinom na koji je funkcija reprezentacije koja joj je dodijeljena onemogućila ženu da postane „čovjek“. Žena je postavljena u šizofrenu poziciju jer ujedno predstavlja znak odnosno objekat čija je funkcija da ga neko pročita, ali je i svjesni subjekat koji tumači druge značke. Ova autorka će takođe insistirati na ekonomskom položaju dame koja ne pripada većini radničke populacije iz druge polovine XIX vijeka. Dama ne radi nikakve teže fizičke poslove, u stvari za nju je sramota da bilo šta radi osim da vodi domaćinstvo. Dok H. Džejms opisuje suptilne žene iz više srednje klase, Emil Zola opisuje živote prostitutki i radnica u rudniku. Ženi je ostavljen izbor da bira između dvije uloge femme fatale i anđela u kući. Taj izbor se može vidjeti u većini viktorijanskih romana kao na primjer u Tekerijevom Vašaru taštine. Dame treba da čuvaju svoje srce za jednog pravog izabranika tj. za budućeg muža. Njihova funkcija je suštinski vezana za reprodukciju, ako ne uspiju da postanu majke njihov položaj u društvu opada. Tesa Hadli govori o Henri Džejmsovim romanima i opoziciju femme fatale i anđela u kući upoređuje sa situacijama u romanu na evropskom kontinentu gdje se zaplet gradi oko problema prevare. Ova autorka ističe da žene u Bildungromanu imaju funkciju da oblikuju glavnog junaka. Da bi udovoljila dama mora da vježba svoje glumačke sposobnosti, mora imati šarma i nikako ne smije da dosađuje na njoj je da pruži uživanje.

Hotornovo nasljeđe ili svi su potonji američki romanopisci izašli iz kuće sa sedam zabata

Samuel Koel će u knjizi U Hotornovoj sjenci pratiti razvoj romanse u djelima američkih pisaca od Melvila do Majlera. Prije svega nužno je da u uvodnom dijelu objasni koje su sve karakteristike romanse. Da bi se određeni roman nazvao

romansom potrebno je da zadovoljava nekoliko uslova – da je radnja smještena u nekoj oronuloj, staroj kući u kojoj se porodične mračne tajne putem kletve prenose sa generacije na generaciju, te da postoji stalna manihejska borba između dobra i zla. U tom jezivom prostoru užas biva internalizovan. Kod Hotorna je efekat ciaro-scuro dat tako da se jasno zna ko predstavlja zlo, a ko dobro. Takva vrsta polarizovanosti nije moguća u djelima modernista, jer je svijet nakon I svjetskog rata konačno raskinuo sa devetnaestovjekovnim idejama. Zato će kako Koel primjećuje ona kod Foknera biti zamijenjena fluidonošću, i stalni izmicanjem, problematizovanjem jasnih binarnih opozicija. Nijanse i sjenke postaju značajnije od onog što je samo u mraku ili samo u svjetlu, ako uopšte i postoji samo mrak ili samo svjetlo. Naravno, Koel analizira roman Avesalome, Avesalome! jer je on direktni nasljednik Hotornovih romansi, ali će u ovom radu ipak biti riječ o Foknerovoju priči Ruža za Emiliju koja ima elemente romanse.

U romanu Kuća sa sedam zabata Efsiva Pinčon, nasljednica pukovnika Pinčona koji je podmetnuo Metjuu Molu osudu za vješticiarenje da bi mu oteo imanje i na njemu sagradio kuću, ispunjava sve uslove da bi se mogla nazvati damom. Ona živi u prošlosti u dobu velikih predaka i pokušava da održi staru, porodičnu kuću da bi na taj način štitila i ponos svoje porodice. Njeno lice sveznajući pripovijedač opisuje kao odbojno i nadmeno, ali je opravdava jer ima nježno srce. U trenutku kada počinje „sadašnji“ trenutak priče Efsiva pokušava da otvorí radnju u kojoj bi prodavala sitnice. Naravno, ta odluka je za nju kao damu ponižavajuća, jer je prinuđena da zarađuje baveći se trgovinom. Od svih svojih predaka samo se jednog sjeća se prezidrom, a to je bio rođak koji je prvi otvorio prodavnici u suterenu kuće. Za aristokrate je nepojmljiva činjenica da je potrebno raditi da bi se došlo do novca, zato Efsiva vjeruje da će naći ugovor koji su potpisali Indijanci kada su njenom pretku prodali ogromno zemljište. Obučena poput nekog duha u crnoj haljini pokušava da bude prodavačica, ali uspijeva da otjera većinu mušterija zbog svojeg grubog lica. Prvi novac koji je zaradila joj peče ruku kao da ga je kovao sam đavo jer u njenom sistemu nije moguće zamisliti da jedna dama ima novac u rukama i to još zarađen prodajom sitnica. Jedino što umije da radi jeste da plete čarape i da se ugleda na svoje pretke. Još veće zlo je što se nekoliko generacija prenosi kletva

koju je Mol uputio pukovnikovim nasljednicima jer žive u kući koja je podignuta na grobu nevino optuženog čovjeka. Jedna od žrtava na koju je pala kletva je Efsivin brat koji je godinama u zatvoru umjesto svog ambicioznoag rođaka sudiće. Čak i u najkritičnijim trenucima, kada bježi sa bratom obučena samo u kućnu haljinu i ogrtač, sveznajući pripovjedač nas obavještava da se dama u njoj pobunila što je morala da u neprikladnoj odjeći izade iz kuće. Na kraju se roman srećno završava, dvije porodice se ujedinjuju a Efsiva dolazi do porodičnog blaga i može da bude ponosna dama kakva je oduvijek htjela da bude.

Hotorn je spojio ideju dame sa ukletom kućom na neki način postavivši pozornicu. No u ovom romanu izbjegao je da taj prostor zaista sajedini sa Efsivom i iskoristi jezivi potencijal. Mogućnost tog spoja biće zanimljiva Fokneru koji će poznavati i umjetnička sredstva da ovako postavljenu situaciju razvije do groteske. Srećan kraj Hotoronovog romana nikako nije u skladu sa svim mrtvacima oko kojih se razvija priča. Čini se da je jedino Dikens u romanu *Velika očekivanja* manje uvjerljivo završio knjigu.

Emilijino nasljeđe

Džudit Feterli u knjizi *Čitateljka* koja se opire, jednoj od najznačajnijih teorijskih knjiga koje su uticale na razvoj feminizma u užem smislu, između ostalih književnih tekstova analizira i Foknerovu priču „Ruža za Emiliju“. Elemente groteske na koje su stavljali akcenat raniji tumači, a zanemarivanje suštine, autorka objašnjava činjenicom da su čitaoci navikli na drugačije konvencije rodne politike. Neočekivano je da dama, a ranije je bilo riječi šta se sve pod tom riječju podrazumijeva, bude ubica. Džudit Feterli navodi Foknerove riječi da je ovu priču napisao o ženi koja je pronašla izvor moći za sebe u društvu koje ju je svojom seksualnom politikom htjelo napraviti žrtvom. Jer ona je kako zaključuje Džudit Feterli: „Objekat koji su stvorili muškarci, kulturni artefakt, i to što ona predstavlja osvjetljava i definiše kulturu koja ju je stvorila.“ Što se Emilija više zatvara u kuću to sve više raste pritisak grada da saznaju šta se sa njom dešava. Ranije kada je bilo riječi o tekstu Elizabete Alen pominjan je i odnos privatnog i javnog života, te stalni pritisak ove druge na prvu sferu. Do sličnog zaključka dolazi i Džudit Feterli jer tumači Emilijin lik kao suštinski produkt

grada Džefersona pa njeni sugrađani misle da imaju pravo da prodiru i u njen privatni prostor. Dalje autorka govori o više muških figura u odnosu na koje je određen položaj gospođice Emilije. Prije svega Emiliju otac oblači u bijele haljine i tjera njene prosce. On se pojavljuje kao stalni motiv jer se čak iznad Emilijinog kovčega nalazi njegova slika. Drugi muškarac koja je štititi je pukovnik Sartoris; u krajnjem i pripovjedač odnosno preko njega cijeli grad Džeferson. Pošto nema ni muža ni oca građani smatraju da je moraju zaštiti i pružiti joj pomoć jer ona kao dama ne može da bude autonomna. Autorka takođe pravi razliku između naratorove priče i Foknerove priče, jer nam prvi pokazuje ono što bi Emilija trebalo da bude kao dama, a drugi nam pokazuje šta ona zaista jeste (naravno uz ogragu da se govori o književnom liku). Ponovo se valja vratiti na tekst Elizabete Alen koja eksplisitno pominje ovu knjigu Džudit Feterli kao osnovu na kojoj je razvila ideju o odnosu oznake i označenog da objasnila dvostrukost žene kao subjekta i objekta u kulturi. Elizabeta Alen se bavi romanima Henrija Džejmsa, ali je njena teza primjenjiva i u analizi ove Foknerove priče. Može se nastaviti analiza koju je počela Dž. Feterlin i zaključiti da su stanovnici grada Džefersona pogrešno doveli u vezu oznaku i označeno te su samim tim pogrešno i pročitali znak u cjelosti. U drugom dijelu teksta Džudit Feterli objašnjava mehanizam uz pomoć kojeg je Emilija baš zato što je dama bila zaštićena od optužbe za ubistvo. Kao što ni dama ni džentlmen nikada ne trče, tako se ni Emiliji ne smije zamjeriti što se nepodnošljivi, opori miris širi iz njene kuće, niti joj apotekar može odbiti molbu da joj proda arsenik kad ona već želi da se na taj način ubije. Umjesto da pristane na dodijeljenu ulogu Emilija je nadmudrila muški zakon i sve sugrađane učinila na neki način saučesnicima u zločinu. Na kraju Džudit Feterli će zaključiti: „Stoga, fokus je na grotesknom koje nastaje kada se stereotipi izlože realnosti. A implikacija do koje dovodi ovaj fokus jeste ta da je prava goteska sama stereotip. Ako je Emilija ujedno i dama i groteska, onda se silogizam mora dopuniti ovim zaključkom: ideja dame je groteskna.“

Re(de)konstrukcija nasljeđa

Ostaje još da se uporede Emilija i Efsiva osim očigledne sličnosti u prvom slovu imena. Obje pripadaju poštovanim

porodicama i same žive u starim kućama uvijek ponosne na svoje pretke. U kasnijem periodu života nose crne haljine koje su simbol njihovog položaja usjedjelice te samim tim ne ispunjavaju svoju reproduktivnu funkciju i slabije su tretirane od udatih žena. Ne viđaju se sa drugim ljudima i komuniciraju samo sa slugama. Elsifa će morati da počne da se bavii trgovinom čime će prekšiti još jedno od pravila koje dama mora da poštuje, kao što će Emilija zarađivati dajući časove oslikavanja porcelana. Ipak pored svih ovih sličnosti zanimljivije je pratiti razlike, da bi se uočio razvoj u promjeni ideje o dami.

Kod Foknera pripovjedač preuzima na sebe konvencionalnu ulogu viteza te daje Emiliji ružu i predstavlja glas građana Džefersona koji pogrešno interpretiraju njene postupke pokušavajući da ih upgrade u kalup onoga što je zamislivo da dama može uraditi. Čitaoci u stvari priču vide očima nepouzdanog pripovjedača koji ni sam nikada nema potpun uvid u zbivanja. Zato su i oni navedeni na pogrešan trag i isprva su iznenadeni neočekivanim raspletom. Nakon tog početnog iznenadenja shvataju koliko je ovakav kraj logičan i jedino im ostaje da se iznenade zbog svoje čitalačke „naivnosti“. Već na ovom naratološkom nivou može se uočiti koliko se razlikuju efekti koje stvaraju Hotornov i Foknerov umjetnički postupak. Ni u Hotornovom romanu nije sve bilo poznato čitaocu tek se na kraju otkrivaju porodične tajne, no pripovjedač sve vrijeme kontroliše priču i čitaoci su sigurni da postoji neka instanca koja posjeduje (sve)znanje o događajima. U Foknerovoj priči ne postoji tako čvrsta tačka oslonca i sam pripovjedač nam nudi jedno (ispostaviće se pogrešno) viđenje Emilijine sudbine. Ranije je pomenuto kako je Fokner razvio početnu poziciju koju je postavio Hotorn. Fokner ne zadovoljava da prihvati konvencije ni u književnom tekstu ni u društvu. Kao i ostali modernisti zanima ga pojedinačno viđenje, a ne nikako opšti zakoni. Takvo razmišljanje je opravdano jer se pokazuje da primjenjivanje onog što bi trebalo da konvencionalno važi ne uspijeva da se održi kada ga na provjeru stavi individualno. Nasljeđe ideje o dami i nasljeđe romanse se kombinuju da bi se ispitalo „ljudsko srce u konfliktu sa samim sobom“. Još od Balzakovih romana postaje nemoguće da se zaobiđe razmišljanje o suštinskoj povezanosti prostora i ljudi koji se u njemu nalaze. Tako se atmosfera oronulih kuća sa sedam

zabata koje služe kao mizanscen u romansama internalizuje i u likove koji u njima žive. Taj potencijal korišćen je i u devetnaestovjekovnim romanima kao što je to bilo u slučaju Hotornovih romana, ali se uglavnom zadržavalo na problemu porodičnih kletvi. Tek Fokner uspijeva da problematizuje binarne opozicije i pitanje roda. Ali on ne ostaje samo na ovom nivou već zastaje na granicama život i neživog, pravde i nepravde, krivice i žrtve. Ovi problemi mogli bi se povezati i sa drugim teorijama, osim feminističke teorije u užem smislu, kao što je Žirarova teza iz knjige *Nasilje i sveto*. Prema njegovom mišljenju dugo potiskivano nezadovoljstvo stvara želju za nasiljem. Razvijanje ovih ideja zahtjevalo bi drugačije formulisanu temu ili još dvostruko obimniji rad. Ipak autorka ovih redova je smatrala da su zanimljive te da se mogu pomenuti u zaključku. Upoređivanjem ranije tradicije i njenog potonjeg preoblikovanja u Foknerovoј priči pokrenuto je nekoliko značajnih pitanja i pokušano je da se na neka od njih sažeto odgovori. U ovom slučaju je u centru zanimanja bio odnos rodnih uloga i to prije svega ispitivanje uloge dame u društvu i načina na koji je to društvo kojem pripada i konvencionalan (nepobunjeni) čitalac „čitaju“ odnosno tumače njene postupke.

Haris Imamović

Izlet u Argentinu

Razriješena teodiceja

Sunce nam cijedi limun u oči,
dok iznad kostura
plešemo strogo
vođeni zaumnom akapelom.

Ali ne plačemo;
iako nije vesela,
ovo je ozbiljna stvar.
Presahranjivanje
mrtvih.
Zagrobni život.

Zar je musliman smio misliti da je smrt
zadnje što će se čovjeku desiti?
*Zar čovjek misli da kosti njegove
nećemo skupiti?*

*Hoćemo, Mi možemo stvoriti
jagodice prsta njegovih ponovo.*

*Ali, čovjek hoće dok je živ da griješi,
pa pita: "Kada će Smak svijeta biti?"*

*Zar je to bilo davno kad čovjek
nije bio vrijedan pomena?*

Kao što se staklo pretvori u plač
kad ga pogodiš kamenom,
brkata starica ometa namaz.

Čupa sise u kojima se bilo usirilo mljeko,
pod kojima bezočno živinče
doji srce suho i krvavo od srpnja međaša
kad je kamenje upijalo krv.

Kad je smrt došla crvena kao nož
dječak nije bio izrastao
ni toliko da se počne stidjeti
majke s brkovima.

Ona, koja bi mu sad mogla biti majčinom majkom,
sahranjuje neke od njegovih kostiju,
a mogla je tako klanjati dženazu i kravi,
jer, bez neljudskih očiju forenzike,
i takva je poneka kost znala zalutati
u vreće koje zovemo imenima ljudi.

Tebet jeda Ebi Lehebin ve teb!
Ma agna anuhu maluhu ve ma keseb!
Kunem ovim gradom
i ovim vrelim danom,
i roditeljom i onom koja kosti rodi,
i kunem dušom koja sebe kori!
*Prokleti neka su oni koji su raku iskopali,
kada su oko nje sjedjeli
i bili svjedoci onoga što su vjernicima radili!*
*A svetili su im se samo zato što su ovi
u svemoćnog Allaha vjerovali.*

Bismilahi er-rahman ir-rahim.
Gospodaru sve zemlje, vlasniče istorije,
upravniče dženeta i džehenema,

posjedniče nebeske sedmokatnice,
živi svjedoče svega što je bilo,
zar te ni sujeta nije mogla natjerati
da se umiješaš?

Ti, koji radiš šta je tebi volja,
Ti, od čije volje sve zavisi,
gospodaru ovih i onih svjetova,
je li to bilo po tvojoj volji? Po tvom ćeju?
Ti, najmilosniji, koji si upravitelj svega,
ne samo da ih nisi spasio,
ti si ih pogubio, jesli ti najmilosniji?

“O, plesaču, zašto pitaš kad si plesač?
Ti, koji ne vjeruješ da je to bila moja volja,
da li ti vjeruješ da je to bila moja volja.
O, nevjernici, vjerujete li u mene!
Allah zna šta tajite, a šta javno iznosite.

Allah zna svaciće misli i srce svaciće:
Zar ima nešto osim sujete, plesaču,
u tom što te nagoni da mi kažeš
da sam sujetan uvijek,
osim onda kad trebam biti.
Zašto se ti, koji si sujetan
uvijek kad trebaš biti,
nisи umiješao. A ako nisi bog zašto prigovaraš bogu.
A ako je Stvoritelj Svega zao, kako je moguće
da si ti onda dobar. A ako nisi, zašto pitaš”,
zaključuje On,
spokojan kao kakvo božanstvo.

Osjećam se savršeno glupim.
Kao poljska konjica.

Krompir

Isplesali smo se i košticama zasijali
ovu baštu nišana u Argentini.
Neće ostati nijedan korak
naše pampe nepotoren čovjekom.
Zemlju smo pozajmili od potomaka
i ostavićemo im je jako plodnom,
to će biti naše zavještanje,
ako nas se ne budu sjećali.

Jedan nam preživjeli logoraš
urezuje svoje patnje u svijest
nožem poređenja,
baš kao što su se one
usjekle u njegovo lice nožem bez poređenja:
"To što su oni nama radili,
ja to ne bih poželio ni najcrnjem Ciganu."

*Doći će Dan
i to je dan kada se više нико неće smijati.*

Prisjećamo se onog što,
čak i da smijemo,
nikako ne možemo zaboraviti.
Bageri su trgali leštine
kao psi raznosili i prekopavali
i vilice su u predzadnjem počivalištu
dozivale svoja rebra
zakopana pola dana dalje.

Prisjećamo se onog
što svakodnevno zaboravljamo.
Ljudi čija je majka ubijena
kad je imala sedam godina.

Kad se vratimo kući
nećemo se sjećati,
ali nećemo ni zaboraviti,
kad se vratimo iz ove Argentine,
kao izmoreni turisti,

sve čemo ovo još jednom zakopati
negdje između sjećanja i zaborava.

Od nas se ne smije više očekivati,
niti sebi možemo priuštiti više.
Argentina je na drugom kontinentu,
ne možemo stalno misliti o njoj,
dijeli nas čitav okean vremena.

Mi moramo zaboravlјati,
zbog hljeba našeg nesvakidašnjeg.
Mi jedemo krompir što rađa
iz humusa masovnih grobnica.
I to je normalno.

*Bog nas od zemlje poput bilja stvara,
zatim nas u nju vraća i iz nje će nas izvesti.*

Ipak, juli je surov mjesec
kad krompirom i cvijećem vrije život
iz srebrenе pampe,
a Dan je njegov najsuroviji
među sunčanima,
kad vazduh u ovoj bašti nišana
ima okus prehlade.

To najavljeni je Dan
*kad će džehennem ući u srca
nevjernika, a oni koji se budu Allaha bojali
biće tog dana u gustim baštama.
Među voćem koje budu željeli.*

Čitanje zvijezda o danu

*Kad planine budu šarena vuna raščupana,
i kad ljudi kao leptiri raštrkani budu,
i grobovi kad se ispreturaju,
tog dana čovjek će povikati: "Kuda da se bježi?"
Nikuda! Utocišta nema.*

Je li se desio?

Je li se sve već desilo?

El karija!

Mel karija?

Ve ma edrake ma karija?

Smak svijeta!

Šta je smak svijeta?

I šta ti znaš o smaku svijeta?

Ako se još uvijek nije desio,
a moguće je i to,
ako svijet nije smak svijeta,
a i to je vrlo razumno pretpostaviti,
je li onda makar istorija smak svijeta?
Nekakav, u odvijanju?

Je li Lazar bio ubijen, već kad je Murat rođen?

Kakve veze ima istorija mojih kostiju
s tom istorijom kostiju?

Jesam li ja već bio pod ovim nišanima
kad su njih dvojica rođeni?

Ako ne vladamo svojom sudbinom,
da li ona mora da ovisi o Mjesecu
i zvijezdi nekoj nama dalekoj?

Ako je prošlost budućnost,
šta će nam se desiti u prošlosti?

Studirao sam istoriju,
razmišljaо о Pilatu, sadukejima i legionarima
koji se kunu u evanđelje i vjeru pravoslavnу.
Razmišljaо sam о farisejima
koji vjeruju u cezara okrunjenog bodljikavom žicom
i u blagi osmijeh bezgraničnog milosrđa

s logoraškog lica Hrista,
 a davali su ljude u ruke škorpijama.
 Razmišljao sam o hrišćanima
 što su nosili blagoslov evanđelja
 mek kao plavetnilo neba,
 kad su vezivali ruke dječacima žicom,
 pa im pucali u krsta,
 ulazili u žene s noževima,
 i s noževima od muškaraca pravili žene,
 vidio sam ih kako razapinju sina čovječijeg
 i s gladijusom vade duše
 iz stomaka apostola njegovih,
 zato što su izmislili novog boga.

I prestao sam studirati istoriju,
 jer tu nema nikakve logike.
 Istorija ne bira između dobra i zla,
 već između velikog i još većeg zla,
 s tim da na kraju odabere oba.

Hoće li doći dan u koji nema nikakve sumnje?
 Hoće li opet doći?
 Bio je
*Dan kada će svaki čovjek samo o sebi brinuti
 i nikom više neće moći da pomogne,
 a najmanje sebi.*

Holandjani nisu, kaže istorija,
 imali dovoljno kamiona
 za evakuaciju vojno nesposobnih,
 pa su se ovi bijesno uguravali
 na kamione, kao stoka pred bićem.
 Iako ih niko nije tjerao, kaže istorija
 pravoslavnog milosrđa.
 Jedna je naša žena, kaže svjedok,
 boreći se za vazduh s tuđim licem,
 u toj gunguli, gurnula dijete
 s kamiona u pokretu.

Taj dan je bio i taj dan će biti!
 A možda i neće?

*Teško toga dana poricateljima toga dana!
 Zar Mi nismo drevne narode uništili
 i poslje njih i one koji su za njima dolazili?
 Doći će pokoljenja poslje pokoljenja,
 a koja budu poricala Dan,
 Dan će ih snaći! Allah će ih uništiti!*
*Semuk i Ad su poricali Dan
 pa je Semuk uništen glasom strahovitim
 a Ad uništen vjetrom ledenim, silovitim.
 Ko poriče Dan, Dan će ga snaći!
 A ko ga ne poriče i njega će snaći.
 Možda.
 A možda i neće.
 Dan nije bio, niti će biti,
 već izgleda bude ponekad.
 Kao i dobra vijest
 što bude ponekad.*

Šta onda pročitati u istoriji i u sudbinama kao
 sudbinu naše istorije,
 kao istoriju sudbine naše?
 Šta pročitati u zvijezdama
 koje se skrivaju i kreću i iz vida gube,
 u zvijezdama koje plutaju u snovima
 ili plivaju ludo u mašti,
 ili u zvijezdama koje stoje mirno
 i ništa ne znače?

Mogu li kosturi vaskrsnuti?
 Kada će kosturi vaskrsnuti?
 Jesmo li mi ovim kostima nahranili nekog
 ili će se opet na zemlji jesti Zakkum drvo?

Znamo šta će biti, ali ne znamo kad.
 Dakle, ne znamo šta.
 Bit će šta je bilo, ali šta je kad bilo
 i šta će kad biti?
 I kome?
 Bojati se crne budućnosti jednog
 naroda, znači ocrniti budućnost naroda,
 i jednog i drugog.

Plašiti se samo za sebe znači odabrat
ili kukavičluk ili egoizam,
a najčešće oboje.

Naša didaktika previše je jasna
da bismo je shvatili ozbiljno,
zato vjerujem u Kur'an kad kaže
da je svaki čovjek odgovoran za ono što je radio,
osim sretnika i osim nesretnika.

Crno kamenje

Sunce je danas go čovjek,
odjeven samo rukama prije nego će zaći u zemlju.
Ne plačemo, to se žene abdeste suzama.
Žed je ispila suze,
samo su mi zjenice,
od gledanja u obuću oblijepljenu kaburom,
istekle u lokve sjena.

Pobjeći će iz ove Argentine
i nikad se neće vratiti,
niti će znati jesam li s kostima ostavio sudbinu
ili sam je ponio zajedno
s kostima.

Dok sam još uvijek tu
i vraćamo ove kosti u zemlju,
u sebi nosim samo kostur.
Imam oči i uši kostura,
i srce kostura
i više me nije čak ni strah,
nosim crno kamenje mjesto ruku,
i zemlju mjesto nogu, i vazduh mjesto glave,
dok vraćamo ove kosti u zemlju,
ova mi je zemlja u kostima,
misli su mi misli kostura, krv je kamena,
svjetlost zemlje,
dok zidamo ovu pustinju,
usta su mi zatvorena kao mezar.

Alen Alenijević Elijevsky Pjesme

Avida Dollars

Sjećate li se bradatih mladića?
Sigurno ne.
Pričaću vam o njima.
Quando, quando.
Postoje djevojke kojima se obraća sa
"ks, ks".
Ljepotice iz Pitjerburških salona
nudile su se
mandžurijskim rudarima.
Nikome se ne ide praznih ruku.
Posmatram gosta koji ulazi u kuću
sa kesom paprika.
Je li vam neko nekad došao
sa kesom paprika u goste?
Sve je bolje od praznih ruku.

Helikopter na navijanje se popeo na parfem
koji je krisnuo i poprskao mog
Hajnriha fon Klajsta.

Mihail Kolhas je skočio na Semjuela Beketa i
počeo mu trgati korice.

Jedan bestseler je legao na Hipolit Tena
i počeo ga mučki daviti.

Rabindranat Tagore je skakao po stolu i
čupao svoju sijedu kosu.

Zelena svjetla su treptala
dok se igraš s mojim srcem.

Milan Rakić je tamo vukao Crnjanskog za kaput
dok je on nešto časkao s Krležom.

S desne strane je Sizif gurao kamen.

Ne valja ti to tako, zadera se neko iz Homerovih spisa.

Puding treba dati Crnjanskom!

Nikada, nikada, zadera se neko iz mase.

Ne seri, Krleža, jebo te svak,

Tagore je prvi zapik'о puding.

Nije, ja sam-dreknu se Crnjanski.

Ne, ne, gospodine, bit će da sam to ja.

Ja sam Alahami, reče Crnjanski again.

Iz mase se začu:

Uuuuu, alahom se zakleo, nema šta
puđing ide Crnjanskom.

Odista je tako, i ja se slažem, dodade Krleža.

Nema šta Crnjanski, zakleo si se Alahom, nemam ja tu
šta više tražit. Svaka čast - završi Rabindranat.

Alina. Metalnom kašikom lupam po šoljici
na kojoj je naslikan Hugo.

Zar ti misliš da je ovo Ne zauvijek?

Pamučne gaće koje nosiš ti
od pamuka su kojeg sam brao ja.

Muka mi je.

Ovo nisam ja.

Oni će te vodati.

Ugađati ti.

Plaćati.

Oni su te kupili.

Posjeduju te.

Redaju se na tebi.

Jedan ode, drugi dođe.

Kad se svi izredaju na tebi,
 hoću li te primiti nazad takvu?
 Kakvu.
 Muka mi je i kad mislim na tebe.
 Toplo-hladno.
 Imam sikiricu na stolu.
 Ja moram poć.

Ljudi su se usitnili do te mjere
 da su počeli pjevati u zvučnicima.
 Pušim izmišljene cigare i meditiram.
 Nisi ti za mene. Ja to znam.
 Znaš i ti.
 I ne znam što te hoću.
 Ja sam berač pamuka na plantaži.
 Ti si kontradiktorna samoj sebi.
 Znaš šta nećeš. U svakom trenutku.
 Ali ne znaš kad je taj trenutak.
 Ne živi takve snove.
 Moje kuće su od šibica,
 pokrivenе celofanom.
 Avlja mi je potpođena promašenim listićima
 iz Mileniuma.
 Ju dont nou mi.
 Sjebala si me.
 Zbog tebe sam bio u stanju omrsiti se pred iftar.
 A tebe vodaju po iftarima odže i adžije.
 Privodiš te ine lajkače ko serijske brojeve.
 Samo šabane, samo šabane!
 Dabogda se ti meni kupala u pivi.
 Glupa si. Gledam te u oči i kažem ti
 da si glupa, jer mogu
 i jer mi su mi poderane čarape.
 Najlakše je s njima. Ne pregrije ti se glava.

Želim imati kravu kojoj samo ja smijem polagati.
 Mogli smo zajedno krast janjad.
 A tebe vodaju na janjetinu.
 Sve od stranke.
 Ti ćeš biti klasična žena jednog snoba
 koji ima sve.

Na kapiji će ti pisati
Ovdje čuvam ja - PAS.
Sa ostalim se osjećam pretovaren
ko konj.
Ti si zgodna i lijepa.
Imaš kriv nos.
Čak mi se gadi koliko te hoću takvu.
Neke su se ljutile na mene što ne mogu
popit gajbu za dva sata.

Ovdje pjesma uzima zaslужenu pauzu.
Kristijan Amanpor uživo sa Šaša, Robert Desnos
usnio ubijenog košarkaša.
Imat ćeš sve, ali nećeš mene.
To ti je dovoljan razlog da se uvjeriš
koliko sam ozbiljan.
Taj kučka stajl bosih nogu sa štiklama
u rukama
i fatanja za mušku bradu stisnute vilice
je isfurao kao i brkovi Merkuri Fredi.
Ne možeš meni prosipati silu.
Nećeš ti mene, ja hoću tebe.
Sama si. Nećeš živjeti dovijeka.
Dozovi se glupačo.
Jer
u protivnom,
doći će dan,
kad će me bolit kurac.
Ohladit ćeš ko kad mati
iznese pitu u hodnik da se ohladi.
Polahko ali sigurno.
Ju dont nou mi.

Ko malog su me tjerali da stojim u avliji ispred tevsije
ako bi mačka naišla.
Tako, kao uplašeni i oprezni dječak nad pitom
sam te mogao gledati.
Ali jebajiga.
Some of these days,
you're gonna miss me honey.
Idem pišati, rek'o sam i otis'o se puhnut.

Jednom sam se frapirao tvojim pogledom.
 Gledala si ga zavodljivijim očima nego mene.
 Taj izraz kučke koja krvava
 i lažno nasmijana
 mami vučjaka
 samo da ga nagomila.
 Jer ti trebaju.
 Ja nemam s tobom šta pričati.
 Ali doći će opet neko s kim ćemo voljeti
 one besmislene kafe.
 Tako sam ih zvao.
 Kašikom stružem po šoljici od keramike.
 Kičmu osjetim.
 Jedem puding od gospodina Crnjanskog.
 Vidio sam ti kuću.
 Kakva ti je ono hajr česma ispred kapije?
 Pogađao sam koja je tvoja soba,
 i na kojem spratu.
 Baš je zanimljivo bilo zaspati tri kuće od tvoje.
 Realnija si.

Viva Espanja.
 Španska revolucija je uvijek
 pred našim očima u žutoj prašini.
 Iza zavjese od žute prašine,
 u uniformama, i sa kapama poput fesova na glavama se
 prsa u prsa,
 bodu bajonetima oznojeni vojnici.
 Ličiš na Penelope Kruz.
 Kaže moj jaran:
 Al u kurcu.

Ima djevojaka koje popiješ.
 Nisi lahka za probavit.
 Al nisam ni ja.
 Nemoj se meni kurčit.
 Bez mene, nebitna si ko
 semafor u San Andreasu.
 Sarajevu su usred augustovske noći
 ulice pokisle.

Doći će septembar.
Jedem šine s pruge.
Kupit ću bijelog stojadina.
U pičku maternu,
kakvog ću kupit
stojadina.

Uvijek me potrefe djevojke
koje su ko *menađer*, pa se moram
boriti sa stotinama *menađera*.
A meni se ne bori.
Ja radim na plantaži pamuka.
Na tebe se lahko navući.
Prosta si i jednostavna.
Kao reklama si.
Na njoj tri predsjednika i pitanje
Hu iz d JuĒs prezent?
To svi znaju, svi će kliknuti na Obamu
i ući u izbor.
Ali sa mnom si imala sreće.
Ja sam gledao i anderver,
ju dont nou mi.
Ti smo.

Jel se sjećaš bradatih mladića?
Sigurno ne.
Vi?
Ne.
Vidite, nismo na istim frekvencijama.
Nije ti ovo hepi ending,
nabijem na kurac i Sex i Grad i lakirana ženska kopita.

Kad su me odveli u bolnicu, bilo je ljeto.
Kroz borove mi je sunce obasjavalo lice,
a oko mene su retardirana dječica brala cvijeće.
Sobe su bile hladne.
Mem se pofatao u čoškovima.
Željezni kreveti ofarbani u bijelo,
podobro zahvaćeni hrđom.
Nije li to svaka bolnica ex-jugoslavenske kinematografije.
Tvoji barići su kao Hitlerovi vojnici.

Monotoni, isti, serijski brojevi.
Uniformisani,
najbolje opremljeni.
I svi oni umiru, kao na filmu,
na isti način.
Uhvate se za srce, izbeče oči,
poluotvorenih usta,
naprave jednu piruetu,
i padnu.
Mrtvi.
A meni,
meni se jebe ba za Hitlerove vojнике.
Djevojko,
sve ovo,
meni liči na jednu provokaciju.

Jel se sjećaš bradatih mladića?
Ja kod njih imam čitav plus.
Ti ćeš izgleda kod mene
samo ući na listu s rednim brojem.
Kroz pjesmu sam izdefinisao
jedan tužni rastanak.
Zamisli da je to rastanak kod Kalemegdana.
Gdje evo, kao kod Crnjanskog,
silazimo iz grada kao dve suze,
kad naporedo kanu,
s naboranog lica.
Sretan put i mirno more.
Gledaj ispred sebe da
ne povraćaš.

Umro je Desnos

Ove noći ispod abažura,
nijemo otičem kroz niti dima
što se poigrava.
Ja - jedna velika božanska šala.
Bio sam gladan i neuhranjen,
a ti si željela prijatelja
pizda ti materna.

Po njivama su cvjetale janje i
maslačak si mi u
lice puhala.
Zanimala si me ti,
ne tvoja smrdljiva pička.

Zanimale su me niske cijene u marketima,
i koliko dugo se mijesha Rialova supa.
One noći
ti je promaha zatvorila desno oko
izgledala si strašno
dok sam te jeb'o
u stilu Šiptara iz niskobudžetnih
njemačkih pornića.
Vratio sam se u svoju sobu.
13 leptirica mi je iza leđa odigralo
besmislen ples ispod sijalice
koju sam zaboravio ugasiti.

Ja propadam
dok mi tijelo
plovi kroz Abesinijske pustinje.
Ćilimi i frule koje na sex mame.
I nije da se kurćim s prelazima
Lijepa je ta Perzija.

Vječni studenti s 54 boda na ispitima.
Ispod časti nam je
uzeti fiskalni račun
u prodavnici.
Odgurujem ga s ponosom

ko da dajem
napojnicu.
Vrapci su proljetali pored
mene i kašljali
poput
čovjeka.
Moja crijeva su parala
tišinu
i uznemiravala kolegice koje su se trudile
da prepišu ispit.
Sjeo sam u zadnju klupu i ogradio se sa
7 stolica.
Čudno su me gledale.
I ja sam njih.
Negdje daleko su
zatvorenici u crno-bijelim uniformama
radili na plantaži
ogromnih
stabala krompira.

Menjik

Otpravnik vozova je čekićem
udarao siroče na stanici.
Jednoj starici se neprestano tresla glava.
Gledao sam mladića koji se
spalio i kao lud
čistio svoje patike.
Beba na volane je gola puzala i govorila:
Ali gospođo, mene boli kurac što me volite.
U oko joj je bila zabodena zahrđala značka.
Za to vrijeme, tri goluba su repovima frezali beton
i udvarali se ženkama.
Jel te poljubio?
Nije.
Lažeš.
Ja sam njega.

Nemoj više da potenciraš na nama
u ovom životu.
Mogu li vas ponuditi olovkama?
Ne, ja volim njen jeftini parfem.
Srećem je često u ženama koje koračaju asfaltnim gradovima.
U wc šolji mi se grupišu kontinenti od mokraće.
Alžirski reprezentativci su umirali na terenu
predozirani marokanskim šitom.
Hrvati su jaknu nazvali đaketom.
Preko žice je neko rekao da je u Štrosmajerovoј
postavljena bomba.
Sjedim ispred katedrale i gledam malograđansku rulju kako bježi.
Ostale su šoljice zalijepljene za tacne.

S melanholičnim osmijehom
lagano truhneš ispod svoje suknje.
Ja možda nemam ništa.
Ali nemaš predstavu koliko je to moje ništa.
Mogli smo i ja i ti i djeca nam
stat u njega,
i da nam još ostane
za pod stare dane.
Izraelski konji su plakali.

Neko im je zapalio čičkavu grivu.
Plačete, pičke, plačete.
Ne plačemo materemi.

Umro je čovjek kojeg niko ne želi
prenijeti do gasulhane.
On se mrtav dere:
Mašo, Mašinka,
ne daj im da bude Drekača.
Ne daj im da pomiču menjik.
U međuvremenu je pojeftinilo brašno.
Mlin Nezić, TIP 500.
Jedno krezavo dijete je plakalo.
Neko mu je ukrao pare od ekskurzije.
Ostala su pod miškom nosila vekne hljeba.
Prošle su žice ispod i iznad kuća.
Nema ljudi na ulici.

Usamljen sam jahač atova i
gonič svojih snova.
Plod ispraznjene generacije.
Oči uvijek na crvenom.

Antun Horak

Pjesme

OBJAVLJENJA

Gimnaziju imam - jednu. Školu pučkih nagona.
Do života. Do smrti moje seljačke dubine.
Strašne mijene u regrutiranim snimanjima zadirkuju me
još u vremena.
Za moju snagu padam na ognjištu dana.
Mužare, koje je moj otac ostavio u snu, zakopao sam.

MLADA SAM

Mlada sam, evo,
Korisna sam zdravo.
More me krivulje
Nadahnute suncem.
Mlada sam zdravo,
Tripit sam vjenčana.
Stoj.

POSAO ODZIVA I MUKA

SRETAN SAM BIO, NA KUĆNOJ NOZI STAJAO,
KADA SAM IŠAO U DŽEP SIROTINJE I BLAGO
OPSKRBIO SAM SE SUHOM SNAGOM JAKOSTI.

VRŠIO SAM POSAO ODZIVA I MUKA,
ZA OBNOVU KUNOBOGA I DUHA SVETOG(A),
NA TAVAN SVOGA PRAGA I KUĆIŠTA.

NISAM SIROMAH, ALI SAM BIJEDAN,
NA DNU MUKA SKLAPAM OGNJIŠTE,
ZA PRAG NOVOG DOMA I BUNE.

ZA BLAGODAT MOGA PERA I DUBINE,
MOLIM DA SE NADOKNADIM KRUNOM,
JER SAM VAŽAN I TAKAV MISLIM OSTAT.

STAJAT ĆU U STANU RUGA, I
SMRDITI ĆU POSEBNOSTI SVOJE
AORISTA DUBINOM I VOLOOVSKOJ PAMETI.

OPREZ NAPRAMA VISINAMA

MOLIM SE ŠUTNJOM. KLOBUK NA GLAVI
NAŠIH MAMA. ZABLUDA NA OGNJIŠTU MOJIH
OTACA. POMOĆNICU KOJU SAM OŽENITI
SMIO, ODUSTALA JE. MISAO NA TOME TAJIM.
GLUHINIJEMI SU USKRSNULI NA OBRONCIMA
MOJE KUĆE. UBISTVO RUČNIH GRANATA
PESNICA UGIBAM - NAGLOSTI SVOJE.
KLEVEĆEM MUKU NAS. MUŽ SAM PROŠLOSTI
U ZASJENI MALIH KAO I NEVINIH. UTRNULU
SNAGU SPREMAN SAM PREDATI U VATRU.
OPREZ NAPRAMA VISINAMA.

- ZDRAVO! -

MOLBA

Molim da me se ne primjećuje.

PRSTEN

Ja sam sitan Bog.
Ja sam drugar i prijatelj.
Ja sam prsten Ama - ni - jev.
Ja sam siguran tat.

ZA UZBUNU U SKRIVAČEVOM SNU

O MOM ZLU I NADI OVISIM. U MOM SNU I ZLU.

ZA VAMA ČESTITOM RUKOM OBOJEN SAM.
TA MOJ DAN I PONOS VAPIM. ZA UZBUNU U
SKRIVAČEVOM SNU. ZA ODMAKLE PRIJATELJE.

OVAJ TEKST PO PREDMETU MOGA UKUSA
ODSTRANJUJEM POZADINI GLASA NA SAMOĆI.

STUPAM K VAMA NA UGLED ŽALOSNI. STJEPAN
ME MORI. MATIJA MI GOVORI. ANKA MI
DRUŽI SAN. ZABLUDA U MORE ME VODI. ZA
NABAVNI KINESKI USPON NE MOGU. VATIRAM
MOGUĆNOST PISMA U TEKSTU. SRAVNJEN
SAM NA MOGUĆNOSTI SPISA. BJEGUNAC
NISAM SAM. POJMOVE DOBIVAM OD NJIH. MA
DA SAM U TOM ZLU KLENEM. KUNEM SAN
DUBOKIH MISLI. STATIRAM OBNOVU U MOM
MJESECU I DANU. POJMOVE KOJE POZNAJEM
DUBOKI SU. ZNAKOVE NE PRIMJEĆUJEM NA
UMU. DUBOKI PONOS KISEO MI JE.

Bilješka o autoru:

ANTUN HORAK: Mijenjaо je razna zanimanja, dok nije stigao u Vrapče. Često je bježao iz bolnice, jer mu je sloboda iznad svega. Sada živi na selu, na malenom posjedu, koji mu je ostavio otac, posve sam. Ekstremno disociran. Piše vrlo lako i s ljubavlju. Hipomatičan i poduzetan napisat će i po narudžbi čitav koš stihova i proze.

(Preštampano iz: *Iskrišta u tmini: zapisi umobolnih, prir. Slavko Mihalić, Lykos, Zagreb, 1957.*)

Elis Bektaš

Pjesme

Ni-šani! Pali!

smeh nam je iskrzan
kao češalj sa polomljenim zupcima

pa i takav beše dovoljan
da umilostivi patuljke koji se zabavljuju
vrškom koplja loveći ljudske duše

neki među nama nisu hteli da se smeju
njih su izveli pred streljački stroj
šlampav, pospan, smešan
i još kojekakav

a patuljci kad streljavaju
to je golema muka

usled niskog rasta
nisko i nišane
umesto srca
osuđeniku raskomadaju utrobu

zname li koliko se dugo
i uz kakvu sumnju umire
sa prostreljenim crevima

negde sam čuo
da je jebena žed najstrašnija

Po neprijatelju, plotunom, pali

žustra koraka podimo, senko
sinapsama i dendritima grada
sveudilj krvav trag ostavljući
da ga uškopljena pseta ližu

znademo, senko
posuđene strepnje ne rađaju besom
slobodom još manje
one se samo u sveske zapisuju

k'o dva ronina
dok nam se pričinjava da smo ranjeni
zauzimamo ovu noć
iz obruča se ove noći probijajući
poklekneš li, senko
kome ču, k'o onaj zapovednik
raportirati: nemam više nikog
i ničeg s čim bih s borio

molim
otvorite vatru po mom položaju

Važan začin

slove prikupljene u letnjim noćima
danju ostavljamo da isparavaju na suncu

kristali što preostanu
so su snoviđenjska

ta so
jedini je imetak što čemo ga poneti
i kojim čemo trgovati

tamo gde idemo

Ontička elegancija

skok mačke na rub fotelje
besprekoran je zasek
u samu srž postojanja

kao kad hirurg skalpelom
srce dotakne

no ja sam stari konj
i još uvek nisam naučio
da pred takvim prizorom
na sve drugo zaboravim

na sve što se pretvara da postoji
pa i na sebe koji sedim
u toj fotelji

Običan čovjek

ide i povija se
teret mu sitan
a težak
tek jedna ili dvije
neizgovorene riječi

ide i sapliće se
o žice što mu
vise iz očiju

ide
a bog se u njemu

fraktalizira

molitve mu na usnama
k'o ledenice
pa se odlamaju i o zemlju razbijaju
ostavljajuć' trag

dok se ne otope

U kafani "?"

na levoj strani moga sna
ima bircuz u koji
često zabasam

tamo uvek isto
za stolom jedan zli esesovac
jedan što je već triput umir'o
i opet će
pa pinokio
i ja

ture jedna drugu stižu
a oni usta ne zatvaraju
nije to što pričaju ni tol'ko glupo
kol'ko je dosadno

a ja ni gutljaja ne mogu
nekakva mi sluz grlo začepila

i sve me neki srklet pecka
ne znam hoću li
kad izadem iz kafane

na javu
u bajku
il'u drugi san

Sazrevanje

u magnovenju razabrah
to o meni govore

mora da se seče
inače će još više zahvatiti

amputacija боли rutinska je operacija
posle stave protezu
elastičnu
i praktično neuništivu

u petak sam dobio otpusnicu
u subotu
pušeći na prozor nalakćen
posmatrao lelujanje dima iz spalionice

kad odseku prst
osećate bol

kad odseku bol
osećate
prst

Psalam

i sebi i meni
nedeljom nebo dosađuje

nedelja je zaokružena poput staklenog
pritiskivača za papir
u kojem večno
cvet od plastike vene

nedeljom postajem razlomak
i samo dvaput se dižem iz postelje
u devet ujutru i u pet časova poslepodne

oba puta da nahranim mačora
koji bi u normalnom svetu bio dekan
na filozofskom fakultetu

nedelja je razboj na kojem tkam
svoje glavobolje
preplićući ih sa očajem
i dimom cigarete

znaš li
da u mom sećanju nema nedelja

Selma Asotić

Pjesme

Posmatračica

Vidim ih
kako plešu u krugu
posvećenici tajni.
Iz njihovih osmijeha
čitam prozračnu nadmoćnost
tako vješti u ovoj igri
poskakuju u ritmu pradavnog rituala
da ugode bogovima
odveć na njihovoј strani.

Kroz ključaonicu u kori drveta
vidim njihova paperjasta stopala
kako napuštaju zemlju,
vidim njihove bijele ruke
kako nježno drže sebi slične
i glavu zabačenu unatrag
težinom tog osmijeha
što se u gracaju udvara visinama
i kaplje milosrđe kukcima u blatu.

Iz mojih peta isčilio je korov,
pustili su korijenje tabani moji
vječito žedni daljina.
I moje sestre sekvoje
sa ovog mjesta našeg dugog umiranja
kojeg oni zovu šumom,
prisluškuju smijeh nebeskih visina,
gdje odabrani Putnici
svetkuju sa odabranim Pobjednicima.

Umjesto suza na zemlju
Prosipamo češar.

Moje ruke su nijeme

Moje ruke opet su nijeme,
crno teško granje.

Osjećam kako pukotine u meni
narastaju poput kvarkova.
Uskoro ću izroniti na nekoj drugoj obali
u nekom nježnijem svemiru
nova i od snova sazdana
bez vješticijeg tijela pretovarenog
tisućljetnim dimom žrtvenih vatri.

I oživjet će ponovo moje ruke,
rascvjetaće se linije mojih dlanova
i opet ću prislanjati svoje uho na vlažnu zemlju
i čuti rasprave nerođenih stabljika,
osjetiti pupanje svijeta
i konačni poraz smrti.

Ali,
moje ruke su nijeme
i svaki minut njihovog čutanja,
minut je čutanja za mene.

Gost

Noću,
kada svijest ode na ringišpil
i pokrene vašar zametnutih slika,
neka praistorijska bol izuva se
i naga liježe u postelju.

Kada joj dojadi tiho čekanje,
sa zjena podiže krletke
i propinje se nad tijelom
poput talasa Aherona,
urušava se teška
u kosti, u tkivo
zaposjeda meso.

Jutrom,
bol razlivena u meni
nastavlja svoje pomireno kolanje.
Njome jecaju moje pleći,
njome gaze moje tabani,
njome diše moje truplo
spremno da stupi na kamene ulice
u svijet odveć prezauzet sopstvenom tragedijom.

Bol i ja
ćutimo jedna drugu,
i ne damo kerberima da nanjuše tajnu.

Edin Salčinović

Fantastični svijet

Martine Luger

Gospodin Marthim

- Vi ste zločesti, gospodine Čiko. - korila je Martina Luger čovječuljka sa zagasito zelenim halbcilindrom na glavi pri tome ubrzano trepćući očnim kapcima. - Vi ste jedan beznadno zločest debeli kepec.

Sirotica bi počinjala brzo treptati kad god se mnogo ljutila. Čovječuljak je utirao suze malenom muslimskom maramicom jednake boje kakve je bio i njegov šeširić, ali od sebe nije davao glasa.

- Čime je gospodin Marthim zasluzio da takve gadne stvari o njemu govorite? Da li vas je na to natjerao pažnjom koju mi poklanja? Ili ste možda na njega ljubomorni? - uzniknula je to neobično radosno, kao da je upravo usrećuje mogućnost da je taj stari, dežmekasti patuljak ljubomoran na onog otmjenog i lijepog čovjeka. Ona naglo zašuti i prepusti mašti da je povede; već je osjećala kako je obuzima ono blaženo i gromko uzbuđenje od koga joj dah usporava, iako je do dolaska gospodina Marthima preostalo još skoro četiri sata. A biće čista zabava pričati mu o ljubomori sirotog Čika. Gospodina Marthima će to, bez ikakve sumnje, lijepo zabavljati, to je

previše elegantan čovjek da bi ga uvrijedila sitnica kakva je ljubomora tako bijednog stvorenja. Više nije treptala.

- Čiko je u pravu, gospodice – blistavo maštanje gospodice Luger svojim grubim i promuklim glasom prekinu džinovski plišani medyjed – vaša majka bi morala znati za stvari koje radite sa gospodinom Marthimom.

- Nebesa! – ljutito uzviknu Martina Luger i opet poče ubrzano treptati. – Zar vi gospodine Tadeuse stojite na strani tog neuglednog kepeca!?

Ona se gnjevno osvrnu za majušnim čovjekom, ali on se bješe sklonio na drugu stranu sobe, ispod velikog prozora, i ona nije mogla razaznati njegovo lice. Na toj mračnoj figuri, što je nepomično stajala poput kipa kakvog zlog paganskog boštva, prepoznavala je samo zeleni šeširić, i onaj nepodnošljivi žuto-plavi karo prslučić. Odvratni zadrigli štakor, u sebi ga je proklinjala Martina Luger, a njen se pogled zaustavio na medvjedu koji je bio tu, na dohvati ruke, stajao je mirno, od njegovih plastičnih očiju jako se odbijalo svjetlo, i ona je vidjela samo dvije goleme plamteće zjenice. Martina Luger osjeti prodoran bol, kao da joj oba oka istodobno probada tanka užarena igla.

- Moja majka to isto radi sa gospodinom Ivanšicom – rekla je mirnim i hladnim glasom, ali još uvijek ubrzano trepčući. Više nije gledala u oči gospodina Tadeusa. – Osim toga, ja vam to ne trebam govoriti, vidjeli ste ih, i vi, i gospodin Čiko, za kojeg, usput, ne želim čuti sve dok me ne zamoli za oproštenje.

Ali patuljak nije davao glasa od sebe.

- Tiše gopodice Martina, zaboga, tiše – zamumla medvjed.

Martina Luger nastavi govoriti jednakim tonom, samo je jače treptala:

- Vi se plašite Vraga i Dame u bijelom, ali oni nam ovdje ne mogu nauditi. Mi ćemo, naravno, čuvati tajnu moje majke, ali mi vi morate dozvoliti da i ja imam svoju tajnu.

Plastične oči gospodina Tadeusa nisu mogle izraziti nikakav osjećaj:

– Vaša majka je odrasla žena i zna voditi računa o sebi.

Na te riječi gospodica Luger zatrepta jako kao nikada prije:

- A ja!? Je li ja nisam odrasla!? Sutra ču napuniti dvadeset dvije godine.

Ona odjednom zajeca i glava joj nemoćno klonu na jastuk što je ležao pokraj nje na prostranom krevetu. Čiko s

neočekivanom gipkošću priskoči do kreveta i stade brižljivo utirati njene suze svojim malenim muslimskim rupčićem. Bilo je neobično čuti lirske sopran iz njegovih ustaša dok ju je pokušavao utješiti:

- Ta ne plačite gospodice, vaša tajna s nama je sigurnija nego da ju pohranite u sef najuglednije svjetske banke.

Ali nikakve riječi tog dobrog stvorenja nisu mogle utješiti uplakanu gospodicu, ona je drhtala zgrčena na širokoj postelji, glava joj se slabašno trzala uz otegnute i nemoćne jecaje koji su se jedva provlačili između nebubrelih usana. Gospodica Martina gubila je dah.

- Za ime boga, gospodine Tadeuse, poduzmite nešto – vriskao je dobri patuljak. Medvjed nježno spusti svoju meku šapu na lice nesretne gospodice i pomilova je po vlažnim i vrućim obrazima, bilo je vrijeme za njegovu pjesmu. On zamumla nekim metalnim glasom koji kao da je dolazio od mehaničkog stroja:

When you're strange
Faces come out of the rain
When you're strange
No one remembers your name
When you're strange

Uvijek je tako uspavljivao gospodicu.

***

Bilo je rano predvečerje kada je gospođa Luger ušla u sobu svoje kćerke. Osjetila je kako neka jeza kojoj nije mogla odrediti porijeklo struji niz njeni tijelo, u zagušljivoj polutami kćerkine sobe krilo se neko prijeteće zlo zbog kojeg joj djevojka bješe omrznula. Sablaznuta gospođa brzo prekori samu sebe i šapatom pozva boga neka joj oprosti, zatim jednim naglim pokretom rastjera tminu. Električno svjetlo je umiri. Pod prozorom, izvrnut na stranu, ležao je debeluškasti irski vilenjak, lutak kojeg je kćerki poklonila prije deset godina. Pogled joj se zaustavi na šiljatom zubiću koji mu je provirivao ispod donje usne i gospođa Luger se zapita zbog čega je kćerki poklonila to čudovište. Ali, te su misli morale brzo proći, bilo je već kasno, valjalo se požuriti, gospodin Ivanšić je vjerovatno čekao pred ulazom u zgradu. Nije

ga voljela puštati da čeka, iako je dobro znala da joj taj kavalir nikada ne bi zamjerao malene damske uobraženosti. Bio je to njezin način da pokaže koliko joj je stalo, vjerovala je da on, kao i svaki izvrstan advokat, zna cijeniti tačnost.

Dok se saginjačala da prodrma kćerku gospođu Luger na trenutak zasljeni svjetlo koje se čudno zrcalilo u očima velikog plišanog medvjeda koji je neotesano zauzeo cijeli ugao između zida i ormara. Nije voljela tu ružnu životinju, toliko je mogla priznati, ali je samoj sebi zabranjivala pomisao da ne voli kabastu spodobu zato što je to bio posljednji dar koji je njen pokojni muž poklonio njihovoj kćerki. Pjesma koju je medvjed pjevao uvijek ju je podsjećala na prostačku i vjetrogonsku prirodu njenog muža. Ljudi od dobrog ukusa ne vole takve stvari. Sutra će biti tačno deset godina otkako su kćerki poklonili te dvije lutke, posljednji put da su kao obitelj proslavili njen rođendan. Već odavno je njen djevojčica odbacila sve igračke, samo su ova dva vražićka zauvijek ostala u njenom srcu, tako je mislila gospođa Luger dok je nježno drmusala pretilo tijelo svoje kćeri.

- Probudi se zlato – polušapatom je pozivala – nemoj dozvoliti da te gospodin Marthim čeka.

Bunovna djevojka, prije negoli je uspjela shvatiti šta se s njome zbiva, protrla uspavane oči. Neki čudan zvuk nastade od tog trljanja, nekakvo tupo šagoljanje, zbog kojeg gospođa Luger pomisli, bog neka joj prosti, da njeni kćerki imaju glavu voštane lutke. Začudo, nije nju ta misao nimalo uplašila, samo joj se zgodilo, osjetila je to duboko u stomaku, ta nju je taj zvuk oduvijek asocirao na neke gnojne žuljeve. Gospođa Luger naglo trgnu ruke svoje kćeri i podseti je da ne smije trljati oči. Nije mogla biti sigurna koliko djevojka razumije, često je nije mogla odgajati bez grubosti i nerijetko je, pred drugima, samu sebe krivila što to dijete razumije samo dresuru.

Držeći je za ruke ponovi joj da gospodin Marthim čeka na hodniku. Ovoga puta djevojka je razumjela šta joj se govori. Ona žurno skoči i potrča prema vratima, ali se brzo zaustavi i stidno proviri kroz dovratak. Kakva blesa, frenetično je ta misao odjekivala u glavi gospođe Luger dok je, nesretna, zbog djevojčina maloumnog ponašanja osjećala stid pred gospodinom Marthimom. Kajala se, bogobojažna kakva jeste, zbog grijeha koji je kod boga počinila, i zbog kojeg, gospod milosni, njen porod kažnjava. Ali je tako moralno biti, i bolje joj je da o tome ne misli, jer, evo, griža savjesti je čini neopreznom i ona neprimjereno

grubo izvodi djevojku pred jednog čovjeka plemenite krvi.

On se svojim mišjim osmjehom nježno smješkao na njenu djevojčicu. Mršavo tijelo bilo mu je blago zgurenio pod teškim mornarskim mundirom koji je u vijek nosio. Sijede vlasti, podšišane skoro do glave, stršile su poput kratkih bodlji, a krupne sive oči sjajile su iza mutnih okruglih stakala na njegovim naočalama.

- Dušo, poželi gospodinu Marthimu dobru večer – opominjala je gospođa Luger svoju kretenoidnu kćer, ali se dijete samo mahnito kreveljilo i kliberilo praveći od svog dežmekastog lica idiotske grimase. Sve je ovo krivica onog prokletnika od mog bivšeg muža, tako je s gorkom odvratnošću mislila pobožna gospođa prije negoli je predala ruku svoje kćeri u lijepe ruke gospodina Marthima.

- Oprostite – promucala je, a kada je on pogleda, nekako mračno, osvetnički, kao da ga je uvrijedila, plašljivo dodade – zbog neugodnosti.

Gospodin Marthim joj se začudno zagleda u oči, lice mu se munjevito zpora i opako sijevnuše glodarski sjekutići, a onda nekako nehatno mahnu rukom kao kada otmjen svjet bez riječi prelazi preko uvrede; razumjela je da on, o kakve li sramote, cijeni tu djevojku mnogo više negoli njena majka.

Nelagodno se osjećala dostojanstvena gospođa, neće li ovaj slatki anđelak nalik mišu pomisliti da se ona stidi svoga djeteta. I njoj kao da nestade riječi. Osjeti gadan grč u grlu, pa se brzo ogrnu laganim proljetnim mantilom, u kosu poljubi djevojku zabranjujući samoj sebi da pocrveni, a osjećala je sirotica da joj obrazi gore, zatim stade pred gospodina uvjerena da joj lice ima strog izraz. On se lagano nakloni, bez traga emocijama, kao u lutku da gledate. Nije mogla tačno reći gospođa Luger šta ju je u svemu tome uzrujalo, da li što je nehotično pokazala da se stidi svoje nakazne kćerke, ili što se taj simpatični Miško pravio da ništa ne primjećuje. Dobri čovjek zaista s ljubavlju vodi brigu o djevojci.

Gospođa Luger skoro da je istrčala na ulicu. Nakaze saosjećaju jedna s drugom, mislila je dok je prilazila gospodinu Ivanšiću odlučna da tu misao od njega najstrožije zataji.

***

- Dođi da ih vidiš kako odlaze, djevojčice moja – gospodin

Marthim pozva Martinu i ona ispunjena srećom priđe prozoru. Na velikom parkingu, među električnim svjetiljkama čije se svjetlo zaplitalo u blijedu tamu sumraka, gospodin Ivanšić, podla beštija, pridržavao je automobilска vrata gospodji Luger. On zatvori vrata za gospodinom elegantnom nogom, pa odlučnim i čvrstim korakom pređe na drugu stanu. Domalo se automobil odvezao niz ulicu.

- Oti' u ga'i – promrmlja Martina Luger ushićeno tapšući dlanovima.

Vrag i Dama u bijelom

Bili su već daleko odmakli kada se gospodin Ivanšić odvažio započeti ozbiljan razgovor:

- Gdje ste zaboga našli onog čovjeka?

Trudio se zvučati ljubazno kako ga sabesjednica ne bi krivo razumjela.

- Ne sviđa vam se – ekscentrično se vrijedala dama zavraćajući glavu u stranu.

- Ne volim nesvakidašnje ljudi. Eto to je. Čudaci čine čudne stvari... Neuračunljiv subjekt... Ne biste razumjeli...

- Ma hajte molim vas! Kakve čudne stvari. Ta Miško zaista voli moju djevojčicu.

- Miško!?

- Pardon, htjela sam reći gospodin Marthim. Martina ga tako zove, znate... Miško – brzinski je izmišljala gopođa Luger.

Advokat Ivanšić zakratko pošuta. Čvrsto je stezao upravljač i pretvarao se da je zadubljen u saobraćaj. Miško!? Ona ga zove Miško!? Tu degenerisanu spodobu!? Nipošto nije htio uvrijediti damu, ali je stvar morao istjerati na čistac. Kada se on poduhvati nečega...

- Šta znate o njemu?

- La blamaque! – pretvarala se gospođa Luger da je njegovo pitanje vrijeda imitirajući aristokratkinje iz devetnaestovjekovnih romana.

- Oprostite – natrag se više nije moglo, uvredu je valjalo opravdati, ili časno priznati krivicu – ali bih volio znati šta zaista o njemu znate?

Gospođa Luger se spremala narediti mu da zaustavi kola, ali odustade. Bojala se da ne prevrši mjeru. Ona uzdahnu kao da je muči nepovjerenje gospodina Ivanšica pa seriozno započe

otegnutim i isprekidanim glasom:

- Donekle ste u pravu. Zaista ne znam mnogo. Ali, čujte, nemojte me odmah koriti. Čujte, on razumije tu djevojku. Stvarno je razumije. Kako niko drugi nije mogao.

I tu gospođa Luger napravi facu kao da će zaplakati, ljubazni džentlmeni za nju su bili lagan zalogaj.

- Kako to mislite, stvarno je razumije – predosjećao je da pretjeruje, ali sada ga je već čast nagonila da nastavi.

Gospođa Luger promijeni ton. Ni na pamet joj nije padalo da se i dalje drži ljubazno.

- Taj čovjek voli djevojku, uistinu je voli. Prethodni je nisu voljeli, niko, niko je nije volio. Ta i sami jako dobro znate da sam za nepuna dva mjeseca promijenila pet žena. Ta djevojka, neka mi bog prosti, u sebi ima nešto jezivo. Neko zlo, gospodine Ivanšic, od koga su i došle njena kratkovidnost i maloumnost. To ljude plasi. A taj čovjek... Eto... I sam je sličan... On... znate... kao da je izašao iz neke njene fantazije. O kakvih sve fantazija ima ta djevojka, to je čisto bogohuljenje. Krivca mog pokojnog muža. Punio je glavu djetetu.... A ljubazan je ovaj gospodin, kako ljubazan... I plemenitog porijekla, moram reći...

Gospođa odluči da zadrži dostojanstvo i ne zajeca, a baš to je bilo pogrešno. Da je samo zajecala, gospodin bi Ivanšic, razumije se, suošćećao, ta on je jedan jako senzibilan gospodin, spustio bi nježno ruku na njeno koljeno i rekao da je sve u redu, ali ova strogost, ova odlučnost da se prkosи, i ove zaoštrene pogrdice, to je već bilo suprotstavljanje. Plemeniti je advokat morao nastaviti debatu:

- Vi ne znate u čijim rukama ostavljate svoje dijete.

U triumfalmnom zadovoljstvu proteklo je tih deset sekundi prije negoli je gospođa Luger povikala na njega neka zaustavi kola. Obrazi su joj najednom upali, a oštar je plamen zaiskrio u njenim očima. Razuzdano mu je odgurnula ruku, bubetala ga po nadlaktici i leđima, i kroz vriske naređivala neka zaustavi. Sve što je pokušao bilo je uzalud. Gospodin Ivanšic je ipak bio ugledan čovjek, nije sebi smio dopustiti skandal. On pritjera kola uz trotoar i uključi sva četiri žmigavca.

***

- Gospodin Čiko je bio ljubomoran – već četvrti put je ponavljala Martina Luger, ali gospodin Marthim nije mario.

Samo je buljio u daljinu, tamo kuda su se odvezli gospodin Ivanšić i gospođa majka. Vladao se tako nepristojno da je djevojka ubrzano zatreptala. Nikada nije bio takav. Prije, izvjesno je, ne bi propustio priliku da se naruga kratkoj spodobi, ali danas je to bio sasvim drugi gospodin. Ignorisao je čak i dražesnu boju njenih gaćica kada je pred njim podigla suknu. A sama ih izabrala, preko volje svojoj majci. Treptala je najbrže što je mogla.

Kada je crni automobil zamakao na kraju duge ulice što se prostirala pod prozorom, Serenus Marthim se okrenu prema blesavoj djevojčici i nježno je pomilova po vlažnim zajapurenim obrazima.

- Dijete moje – obrati joj se svojim najljepšim glasom – čika Marthim danas za tebe ima jedan specijalan zadatak. Tebi je, naravno, drago što će on, baš tebi, njegovoj miljenici, povjeriti takav zadatak.

Djevojka se blesavo cerila, jezik joj bješe ovješen niz bradu. Serenus Marthim duboko uzdahnu kako je to običavao činiti kada se susretao sa nečim beznadežnim, potom iz unutrašnjeg džepa na svome mundiru izvuče jednu kartonski kutijicu. Krupni plavi natpis clearblue pregnancy test odslikavao se u mutnim staklima njegovih naočala. Strpljivo je instruisao djevojku šta da čini, a kada je blesavica otišla, vrati se nadzirati ulicu. Ostalo je još samo da se nada kako će imbecilka napraviti sve kako treba.

Večeras nema kopuliranja, rekao je gospodin Marthim, večeras, dušice, to ne dolazi u obzir, rekao je. Gospodin Marthim sve najbolje zna. Djevojčice trebaju vjerovati gospodinu Marthimu. Tako je razmišljala Martina Luger dok je išla prema kupatilu. Kroz odškrinuta vrata virili su gospodin Čiko i gospodin Tadeus, ali je ona odlučila ignorisati njihove brižne poglede. Beštije opet smjeraju pokvariti joj noć sa gospodinom Marthimom. Ona podigne nos i frkne na pokvarene želje ta dva mala bijednika. Ali se sada valjalo požuriti. Prolazila je kraj otvorenih vrata majčine sobe i znala je da tam, na svome mjestu na rubu kreveta, sjedi Dama u bijelom. Martina Luger projuri kraj otvorenih vrata i utrča u kupatilo, spazivši samo krajčicom oka Damu prije negoli bi ova stigla dignuti veo. Kada bi je Dama u bijelom pogledala svojim zmijskim očima zauvijek bi ostala skamenjena. Ona to dobro zna, od daminog zmijskog pogleda skamenio se njen dobri tata. Ali gospodin

Marthim može otjerati Damu u bijelom, dovoljno je samo da ode u majčinu sobu i upali svjetlo. Gospodin se Marthim čak ni Vraga, daminog ljubavnika, ne boji. Otkako on noću ostaje s njom Vrag više ne dolazi Dami u posjet i prokletinje više ne kopuliraju. Krevet pripada samo njoj i gospodinu Marthimu.

Trudila se Martina Luger učinit sve onako kako ju je uputio gospodin Marthim. Proturila je ispod sebe malenu šipku i pustila da po njoj teče pišačka. Potom je odložila šipkicu i sjela na poklopljenu WC-školjku. Još prve noći je ispričala gospodinu Marthimu kako je zatekla majku pod gospodinom Ivanšicom i kako od tada na majčinom krevetu kopuliraju Vrag i Dama u bijelom. Gospodin Marthim ju je poučio da se to zove kopuliranje. To je tako lijepo. Iste noći on je istjerao Vraga i Damu, i otada njih dvoje kopuliraju u majčinom krevetu. Martina voli kopulirati sa gospodinom Marthimom. Ona se sada samo boji da Dama ne podigne pred njom svoj veo, jer će se svako ko vidi njeno zmijsko lice skameniti. A Vrag, one na koje je ljut on može spaliti vatrom iz svojih nozdrva.

Martina Luger uze štapić sa police i pogleda tamo gdje ju je gospodin Marthim podučio da treba gledati. Vidjela je da se tamo pojavio malen plus. Obradovana djevojka potrča da to pokaže gospodinu Marthimu.

Zmijin pogled

Najteže je bilo proći pokraj vrata ureda advokata Ivanšica, znala je da Vrag uvijek stražari pred njima. Izaći pred skeletno jareće lice nije se usuđivala. Ona se osvrnu iza sebe i vidje kako gospodin Čiko i gospodin Tadeus u strahu grle jedan drugog.

- Zaboga – vrisnu uvrijedena gospođica i brzo zatrepta – a gospodin Marthim se toliko u vas pouzdavao. Da vas vidi takve on bi pljunuo na vas. Rekao bi da ste glupe beštije. Kako je taj čovjek hrabar. On se nimalo ne boji Vraga i Dame u bijelom.

Grube riječi nisu mogle ohrabriti patuljka i plišanog medvjeda, zalud je gospođica Luger ubrzano treptala. Mogla ih je i istući, ali ni to ništa ne bi promijenilo. Bijedne zvijeri u sebi nisu imale dovoljno snage da otjeraju Vraga. Pomišljala je sirota gospođica da će se od muke ugušiti dok ih je beznadežno opominjala, ali nakaze kao da su se skamenile.

- Skamenit čete se vi kada vas pogleda Dama u bijelom. Monstrumi! Ako istog časa ne otjerate Vraga nećemo uspjeti

stići do šetališta kraj rijeke prije nego se majka vrati.

Uzalud je damica vriskala na dvije ukočene kreature.

Iznenada se upali svjetlo. Sa gornjeg stubišta dopriješe teško soptanje i tromi, otežali koraci. Djevojka nije čekala da vidi ko se to u božjoj muci vuče niza stube. Ona naredi pratiocima da pozure i trojka se za koji časak nađe na ulici.

Tmina je bila ispunjena ogromnim svjetlećim krugovima. Neki su bili bijedo narančasti, drugi izrazito svijetli poput plinskog plamena. Svaki je nalikovao na oko, gigantsko svjetleće oko. Njih se nije trebalo plašiti. Znala je Martina Luger da te svjetleće oči tjeraju Vraga i Damu u bijelom, ona se, zajedno sa gospodinom Cikom i gospodinom Tadeusom, samo treba držati svjetla koje po ulici pada iz tih očiju, i sve će proći dobro. Do šetališta kraj rijeke trebalo je preći svega tri ulice. Dovoljno je na uglu skrenuti lijevo, zatim nastaviti ravno do velike ulice, tu pričekati da crveno oko zažmiri i zeleno progleda, zatim opet ravno, pa preko mosta, potom samo treba skrenuti lijevo i već će dosjeti na šetalište. Gospodin Marthim tad neće biti daleko. On ju je naučio kako da dođe tam. Bezbroj puta ju je izveo u šetnju. Damica naredi brzi pokret pa odvažno krenu kroz noć praćena dvjema čudnim spodobama.

Proteklo je skoro tri četvrti sata kada je trojka stigla na početak velikog gradskog šetališta kraj rijeke. Sada je trebalo izbrojiti tačno sedamdeset sedam stupova ulične rasvjete. Pod sedamdeset sedmim čekat će gospodin Marthim.

- Predosjećam nešto nezgodno, možda bismo trebali poći natrag – zabrunda veliki medvjed, on je bio onaj odvažniji među dvojicom damicinih vjernih pratilaca.

- Ne želim da vas slušam – piskala je djevojka – vi ste zli i pokvareni. Vi mi zavidite na mojoj sreći sa gospodinom Marthimom.

- Ali, dušice, ta mi vas obožavamo. Brinemo zbog vas. Zar mi da vam zavidimo... – počinjao je svojim mekim sopranom debeli čovječuljak, ali djevojka baci na njega neki tupi predmet i on se skloni iza stabla velike lipe.

- Vi mene mrzite! – piskutavo je otezala sirotica. – Želite upropastiti moju sreću s gospodinom Marthimom. Zašto ste tako pakosni? Zašto?

Pretilo djevojačko tijelo zadrhta, a dah joj isprekidano nahrupi, ona stade kašljati i gušiti se. Patuljak u tren oka šmugnu do nje i poče je, kao lepezom, rashlađivati svojom

maramicom, dok je medvjed mehanično apologirao:

- Krivo nas optužujete, mlada damo. Mi ćemo vas uvijek vjerno pratiti. Sada vam predlažem da se smirite kako bismo mogli uredno nastaviti.

Djevojka povrati dah. Zadriglim prstima brzo prebra preko suknje kao da popravlja nabore, nastavljujući koračati naprijed s uzdignutim nosom.

- Brojte stupove, gospodine Čiko!

Patuljak je živo trčao od stupa do stupa i kraj svakog izvikivao jednu brojku. Kod broja sedamdeset plašljivo zastade.

- Zašto stajete, vi podli ljenivče – uvrijeđeno priputa djevojka.

Debeli je čovječuljak svojim malenim rupčićem zastirao usta kao da se tako brani od neke sablazni, pritom je slobodnom rukom upirao u nešto pred njima. Njegova gospodarica se zagleda tamo kuda je pokazivao. Uz sedmu svjetiljku nazirala je neku konturu, predmet je bio dobrano zaklonjen ogromnim svjetlećim okom, prepoznavala je samo nešto što je nalikovalo na ljudske potkoljenice.

- To je gospodin Marthim – radosno uskliknu nesretnica.

- On me čeka! Čeka me!

Sretna gospođica potrča mu u susret, čudesno noseći sve svoje kilograme.

Gospodin Marthim stajao je smjerno, blago poguren pod svojim mornarskim mundirom. Od sebe nije davao nikakvog znaka. Na njegove ruke, opuštene niz tijelo, bile su navučene debele rukavice od smeđe kože.

Djevojka pritrča i obgrli ga, umalo da ga obori u naletu, na nogama se održao uz jak napor. Dozvolio joj je da se opusti prije nego joj je zabio pesnicu u trbu.

Iznenada, ona osjeti jak bol u stomaku. Dah joj se prekinu. Bol je bivala sve jača i jača, kao da je nešto izvana htjelo provaliti u njen utrobu. Postajalo je neizdržljivo, ona očuti kako u njoj nešto umire i strovali se. Negdje visoko u blijedom oku razlijegao se mirni glas gospodina Marthima:

- Bludnice svoje grijehe plačaju krvlju.

Nešto je sluzavo liptalo u njoj i cijedilo joj se sa usta. Više nije mogla izdržati. Još je čula kako gospodin Tadeus počinje pjevati svoju uspavanku, prije nego se obeznanila:

When you're strange

***

Možda nije trebalo tako naglo postupiti, mislila je Frida Luger dok je, sva zadihana, jurila pločnikom. Kući je trebala biti prije nešto više od četvrt sata, sa svim što joj preostaje da pređe, sve ukupno će kasniti više od pola sata. Ali, Ivanšić nije imao pravo onako ružno govoriti o tom šećernom Mišku, tom dobrodušnom anđelu, neka joj bog prosti grješnu usporedbu, kao da bi ona, jedna ugledna dama od stare gradske loze, svoje dijete dala u ruke bog će ga znati kakvom čudaku, infamusu nekom, nastranom tipu. A taj Miško, tako je umiljat, istina, pomalo čudan, ali u duši tako blag da ni travku zgazio ne bi. A tek manire... Vidi se dobro porijeklo. Istina, možda je na fenotip uticalo nešto nečiste krvi, a šta se tu može, moj bože, u ovim je vremenima čista sreća ako očuvate čistoću roda, ta zna i sama kroz kave paklene muke je prošla. Dobre krvi više nema bez pokvarenih gena... Eto taj Ivanšić... Advokat je on... I ugledan čovjek... Sve mu to valja priznat... Ali porijeklo... Sigurno će se izvinuti. Doći će i na koljenima moliti da mu se oprosti. On je od one vrsti provincijskih kavalira koja dobre manire zdušno shvaća.

Gospođa Luger je već bila na prilazu svojoj zgradbi, pomalo nervozna ona baci jedan brz pogled ka svojim prozorima. Svjetla gore. Vjerujem da Miško još čeka. Nije imao srca ostaviti moju djevojčicu. Duša šećerna, zaslužio je da mu platim prekovremeno po duploj tarifi.

Obradovana lijepim izgledima, iznenada gospođa Luger nađe u sebi novu snagu i skoro da potrča. Nije niti opazila koliko brzo se popela uz stubište, čak nije bila svjesna ni da je zažimirila na firmu advokatskog ureda Ivanšić. Ipak je uznemiriše otvorena vrata. To je dobar razlog da odustane od duple tarife. Gospođa glasno pozva iz pred soblja kako bi objavila svoj dolazak, ali joj se iz stana ozva samo mukla tišina. Hladan talas prostruјa niz njeno tijelo. Možda spavaju, pomisli prije nego je, neraspunjena, utrčala u sobu svoje kćeri. Nikoga! A nema ni irskog vilenjaka, ni plišanog medvjeda. Gospođa Luger panično protrča kroz cijelu kuću. Osjećala je da naglo slabí, da kopni i da slijepi, da gubi dah, srce joj je zloslutno udaralo pod grlom, ta nesretna žena jurišala je kao ožalošćena zvijer. Niotkuda je bljesnulo, i ona se za tu svjetlicu uhvati kao davljenik za pluto. Dah joj se povrati i

damari u grudima se uravnotežiše, u njenu dušu opet se usadi dostojanstven optimizam kakav priliči samohranim majkama sa dobrim porijeklom.

Gospodin Marthim, duša od čovjeka, nije mogao djevojčicu ostaviti samu, a bilo bi nepristojno ostati u tuđoj kući duže nego vam je dozvoljeno. Njegov odgoj je bespriječoran, mislila je gospođa Luger dok mu je telefonirala. Ipak je pomalo nepristojno to što se ne javlja, gospođa Luger nikada nije ostavljala poruke telefonskim sekretaricama. Dovraga, gdje za ime boga stanuje taj čovjek. Nema sumnje, to je neki dobar kraj, staro gradsko jezgro, biće dovoljno raspitati se. Trebalo bi uzeti taxi.

Gospodu u mislima prekinu prodoran i kratak krik kućnog zvona. Preletjela je preko stana u hipu, i kao da joj je u grudi ugrađen električni dinamo, tako se otmjena dama tresla.

Čudno su se širile zjenice gospodi Luger kada je pred sobom ugledala staru susjetku sa kata više. Zasoptala žena pridržavala se uz dovratak a dah joj je šištao iz debelog grla, da se kakav stranac u tom času zatekao u tami na hodniku zajedno sa njima nesumnjivo bi mu se učinilo da se to neki komičan gojazni demon udvara pred čestitom damom. Dugo je trebalo da zborano i razvučeno lice povrati dah, ali kada su se grudi jednom napele više ništa nije moglo prekinuti razvučen kreštavi šapat.

- Čujem ja vašu malu kako nešto šuška, baš tu na hodniku, nije što bi zabadala nos, bože me zakloni, čuje se to znate gore, sve šuš-muš. I tako. A s nekim ona razgovara, šuš-muš, gore se to čuje, drugačije u moje uši ne bi, bog mi je svjedok. Govori ona tome da će na šetalište kraj rijeke, ama nisam vidjela ko je taj, a baš je tako ona rekla, znate kako već ona to, ta'ališe 'eka, bog neka je čuva. A vas nije bilo...

Umalo se debela žena srušila od siline udarca s kojim su se vrata pred njom zaklopila, i još je dugo u sebi proklinjala neodgojen i nezahvalan svijet komu pošten čovjek samo želi pomoći, a sve se okrene na vlastitu štetu.

Munjevit, ne bivajući svjesna isprekidanih časova u kojima je grčevito djelovala, gospođa Luger, neogrnutu, istrča na studenu ulicu, vičući kroz telefonsku slušalicu u uho advokata Ivanšića:

- Zašto, za ime boga... zašto u ova doba... slušajte me... ona ni po najjačem suncu ne vidi dalje od svoga nosa... molim vas...

ja ne razumijem zašto on tako...

Uzalud je advokat Ivanšić, trezven i razuman čovjek, među strukom poznat kao stoički karakter, nastojao umiriti histeričnu bujicu što ga je zatekla kao neželjen svjedok. Nije to više bila samo dužnost, osjećao je on, taj izuzetno čestit čovjek, da mu čast nalaže ostaviti se zabave sa escort-damama i vratiti se kod gospođe Luger. Iznenadni obrt u slučaju koji se činio već izgubljen.

Advokat Ivanšić je, uz začuđujuću spretnost i u savršeno kratkom roku pričvrstio kravatu, sve to, je li, u trku, čak se nije udostojao niti izviniti kolegama. Kroz petnaestak minuta, zajedno sa gospodom Luger trčao je niz aleju kraj rijeke.

***

U mraku poznati svijet gubi svoj oblik, stvari se razliju u mračnu melasu, gustu i neprozirnu, i kao da se talasaju, svijet se blago nadima kao neka tamna zavjesa za kojom prolazi vazdušna struja. A gore iznad je svjetleće oko, džinovsko, strašno oko, svijetlo kao plin kad gori. Odnekud, gospodin Tadeus jezivo promuklim glasom pjeva jedan te siti stih svoje uspavanke:

When you're strange
When you're strange
When you're strange

Martina Luger, pod svjetлом tog hladnog, bezdušnog oka, opkoljena zavjesom od tame iza koje dopire žalostan i jeziv poj, osjeća da je izdana. Bol u njenoj utrobi nesnosan je i gorak, ona osjeća kako kopni, kako naglo vene, kao da neki zli andeo koščatim prstima steže njen život, ona se bori za vazduh, i težak dah od koga ostaje neki metalni okus zaustavlja se na njenim usnama. Kraj dolazi iz spokoja, i njegovo ime je umiranje. Za čas ili dva, mračna zavjesa će sve prekriti.

- Moje se srce otkinulo – šapuće samoj sebi dok očekuje dolazak surovog demona koji će spustiti zavjesu na njen život. I tada ona pomjera glavu, i vidi kako u ponoru pod njom protiče neka bjelina, neka topla, svijetla rajska rijeka. Najednom iz tog svjetla nešto izroni, i ona u tom liku što se kupa u svjetlosti prepozna svoga oca, blistavog i svijetlog poput anđela. Osjećala

je da je nježno doziva, znala je da prema njoj pruža ruke koje je hoće zagrliti, željela je da mu se spusti u naručje i osjeti kako je prožima toplota i kako sve opet postaje sigurno od tame i aveti. Ona će dati sve od sebe da se spusti tati u zagrljaj, sama je i mrzne, slaba je, ali će sve od sebe dati samo da se oko nje opet sklope tatine ruke.

I ona počinje da se pomjera.

Tada, nešto poremeti muk kojim je šutjela tmina, i neki jeziv, nečuveno uz nemirujući topot dopre do njenih ušiju. Kroz tamu, u sjaju plamenog daha, k njoj su dolijetali Vrag i Dama u bijelom.

Nije bilo vremena, dođavola, nijedan časak gospodnji više nije preostao. Svršeno je, zbogom Čiko i Tadeuse, zbogom prijatelji, treba se sunovratiti u ponor. Kao trom i ljepljiv zadrigli crv vuklo se jedno pretilo tijelo prema strmoj obali. Trebalо je stići na vrijeme, trebalо je dohvatići ruku anđela.

Martina Luger pljusnu u pličinu ne osjećajući više ni bol ni hladnoću, sirotica bješe potpuno otupjela. Uz neki nečuvan, kao grješan, krik, ona se osovi i zagaca kroz osvijetljenu vodu. Anđeo je sada bio blizu, već ju je grijala toplota njegove blagosti, od mirisnog daha njegove milosti širila je nozdrve.

- Tata, anđele! – povika Martina Luger bacivši mu se u zagrljaj.

Ali je bilo kasno. Utvare su je stigle. Ona osjeti kako je stišću Vragovi koščati prsti, i nesretna djevojka se osvrnu. Sa vrha obale hladno ju je gledalo zmijsko lice Dame u bijelom. Odjednom je prože leden grč.

- Ja umirem! – viknula je, prije nego se okamenila.

***

- Trebalо je obavijestiti organe javnog reda – upozoravao je advokat Ivanšić, a riječi mu je gutao njegov sopstveni dah. Taj je gospodin, mora se priznati, premda u dobroj formi i sa redovnom sportskom aktivnošću, jedva držao korak sa gospodом kojoj za brzi trk nisu smetale ni visoke potpetice.

- Ne znamo u šta se upuštamo – dahtao je – taj čovjek je, de facto, manjak, neuračunljiv subjekt.

Gospođa ga nije slušala.

- Blizu je – uzviknula je histerično – osjetim da je blizu. Majčino srce nikad ne vara.

I baš u taj čas je čula onaj dobro poznat stih, onaj što ga je najiskrenije prezirala još od ranog mладаљства koje je provodila sa Martininim ocem, za koga je već tada znala da će biti njen muž. Tako je bilo odlučeno, i to je bilo nužno.

When you're strange

- Tu je! – vrissnu gospođa Luger kao da riječ presvetu izgovara – tu je, neka je bogu hvala.

I ona potrča brže, gonjena svetom silom, tako je taj nagon tumačila. I vidjela ih je. Gospode, grozna li užasa, gospođa Luger se jedva održala na nogama i pri svijesti, tako je razorno na njenu fragilnu psihu djelovao taj nečovječni prizor. Pod stablom, izvrnut na stranu, ležao je debeli vilenjak s otkinutom glavom, kao na okrivljenicu, sablasno se na gospođu Luger smiješio šiljati zubić. A u podnožju svjetiljke bio je plišani medvjed rasporena trbuha, kroz mekani prorez jedan bliјed glas ponavljaо je uvijek isti stih.

Slično zvijeri progonjenoj osvrtala se gospođa Luger ogledavajući za svojom kćerkom, i samo ju je taj izostanak djevojke u onom što je vidjela održao pri svijesti. Tada, ona čuje u vodi neko komešanje, kao da kroz rijeku prolaze neki teški koraci, i neko grgljanje, mračno, kao vapaj davljenika. I gospođa Luger već više, nesvjesna ludog pulsiranja svog srca pod grлом:

- Eno je! Eno je u rijeci! Gospodine Ivanšic, ona je u rijeci!

Advokat Ivanšic mrzovljno izu cipele, mada je hinio žurbu, zasuka nogavice i oprezno podje niz obalu. Nije bio zadovoljan sobom. Zar je njegov posao da spašava psihološki neuračunljive subjekte u krajnje suspektnim situacijama. Još bi mogla na njega pasti sumnja ukoliko štогод podje po zlu, je li, nehat ili predumišljaj, ili koji već vrag. A voda je tako prokleto hladna, kao da teče iz samoga pakla.

Djevojka je sada bila blizu, na dohvata ruke, i on najednom živnu osjećajući kako se cijeli ovaj mučan slučaj dokončava. Advokat ispruži ruku i pozva djevojku.

U prvi mah kao da je odbijala da ga čuje, uporno je gazila naprijed usplahireno lamatajući rukama. Ali je duboka voda zaustavi, i ona ustuknu. Tada se oprezno osvrnu očekujući ko zna šta, i, ko bi mogao reći zašto, promuklo ruknu, glasom bolnim kao kod samrtnika što dušu ispušta uz teške muke. Vidio je da se grči. Nešto ju je obuzimalo, poput jakog napada goropadi, nemoćno se trzala pod žestokim konvulzijama. U taj

čas se obruši i potonu. Prije negoli se nad njom zaklopiše brzi talasi ona slabašno jeknu:

- Ma'ti'a um-'e

Advokat Ivanšić sleže ramenima i u sebi izreče jednu tešku psovku.

Medardus Lađa u Atlantidi

Vi i ne znate, poslao sam ultimatum engleskoj ambasadi. A oni su načinili protivno od svega onoga što sam ja tražio. Ja sam im navijestio rat, ali ne obični, nego nebeski rat. Taj se ne borи oružjem, kakvo imaju ljudi - u svojemu ratu ja se služim silama prirode - to su voda i vjetar. Da li ste vidjeli časopis "Life" od 19. septembra ove godine? Tu se vidi kako je bila kažnjena Amerika, što nije bio prihvaćen moj ultimatum.

Zacijelo Vam nije poznato ni to, da sam ja dobio žezlo i krunu. Imam to od 1937. Ali to nije obično žezlo, nego živo žezlo i živa kruna. Nije to kao zemaljska kruna, u koju se čovjek može i napraviti, pa nikom ništa... Na kruni ima 12 vijenaca i 12 zdenaca. Svaki vijenac pripada jednom kralju i na njemu je natpis. Na jednom stoji na pr. napisano: "Rex pauperorum". - A u onim zdencima nalaze se razne čudesne tekućine. Iz jednoga od tih zdenaca samo jedna kap dovoljna je da načini sto litara najboljeg vina. Sto litara destilirane vode i unutra ona jedna kap. A to ja moram imati, kad mi dođu strani bogovi u goste, da ih imam čim počastiti. Ne će oni valjda jesti i piti to, što mi jedemo i pijemo. Sve to što mi uživamo, prošlo je jedamput ili više puta kroz mokraču i kroz ljudsko ili životinjsko blato. Biljke rastu iz gnoja...

Uz krunu i žezlo dobio sam i božanskog konja i plašt. Najveći mi je užitak kad vodim tog konja na pašu. Ni on ne će gristi zemaljsku travu, on pase samo lišće s vrhova drveta...

A znate li da ču ja naskoro izaći iz ove kuće (bolnice, Vrapče)? Bilo mi je obećano 14. III. 1945. (datum bombardiranja bolnice Vrapče, opaska naša) da ču izaći, kad se navrši 19 godina i 10 mjeseci moga sužanjstva. Pitate me, kako sam ja došao do tog broja?

Prije 13.000 godina bio sam ja u Atlantidi ministar aritmetike, astronomije i financija. Ja sam gradio onu lađu. Bila je dugačka 19 stopa i 10 palaca. I kada je izašla voda, plovila je 19 mjeseci i 10 dana. Imala je i dimnjake, koji su se mogli spustiti i nakriviti, jer su služili za hvatanje svjetla za utrobu. Kad su je ljudi vidjeli, govorili su: "Ta je lađa luda" ili "Ta je lađa pijana". Odatle veza mojeg dolaska u ovu kuću. Ali, lađa je imala i svoj pogon. To se danas više ne zna. Od svake vrste životinja uzeo sam po jedan par. Inače mi se ne bi mogle množiti, kad opadne voda. Tako sam imao i slona i slonicu. Oni su mi češće bili od pomoći, kad je trebalo vući nekakav teret. A kasnije, kad je izašla voda, oni su bili pogon lađe. Na palubi je bio točak, koga su okretali u krug. Onako kako se s konjima vrši žito. Točak se nalazio na palubi i na njemu su bili zupčanici, koji su prenosili snagu na mlinjska kola, koja su ronila u vodu s obje strane i pokretala trup. Kad je to vidio kralj Atlantide, rekao je: "U ovom čovjeku nije bog nego vrag."

U vezi s tim bilo mi je rečeno da izbrojim prozore na zgradi ove bolnice, te da izmjerim koliko metara ima fronta zgrade. Prozore je trebalo razdijeliti s 12 i onda je izašlo opet 19 i 10. Fronta pak bolnice ima 157 metara. Sve je to važno da se pokaže da je ova bolnica građena po istim zakonima, kao i ona moja lada u Atlantidi. I radi toga sam ja došao ovamo unutra.....

Bilješka o autoru:

MEDARDUS: Po zanimanju je soboslikar, rodom iz Slovenskog Primorja. Diagnoza: paranoidna shizophrenia. Vjeruje da je poslanik božji, sin božji itd. Iz toga izvodi za sebe različite zadatke u svijetu, koje bi trebao izvesti u društvu neke žene - svakiput druge, a kad ona ne pristane, kažnjava je. Zbog ranjavanja nožem jedne takve izabranice, došao je pred sud, a

otuda u bolnicu. On to smatra nepravdom i čeka oslobođenje, eventualno i kaznu za one, koji su skrivili njegovo interniranje.

Polazio je samo osnovnu školu, ali je mnogo čitao i naučio. Ma da je već prešao 60 godina, ni danas njegov interes nije manji.

Ranijih je godina mnogo proricao. Oduvijek je živo sanjao, svoje snove pamtio, bilježio i simbolično tumačio. Nekoliko puta uspio je i pogoditi.

Tako je pola godine unaprijed prorekao atentat na Dolfussa, nekoliko dana prije objavio je da će dr. Alajbegović postati fašistički (ustaški) ministar, dan prije prorekao je da će (14.III 1945.) biti bombardirana bolnica u Vrapču, proricao je također invaziju saveznika u Francuskoj, tek je tu malo pogriješio - invazija se dogodila 8 dana kasnije nego što je on rekao, i 60 kilometara dalje od mjesta koje je naznačio.

(Preštampano iz: Iskrišta u tmini: zapisi umobolnih, prir. Slavko Mihalić, Lykos, Zagreb, 1957.)

Bojan Babić

Ilegalni Parnas

PISMO 13

O Umetnosti i Besmrtnosti

Najdraži moj Le Korbizije,

Sreća ne postoji. Svaki osećaj sreće brzo se pretvoriti u sumnjičavost, pa u grozničavo držanje za predmet koji je bio izvor tog osećaja što smo ga smatrali srećom, pa u ludilo, potpuno ludilo, najdraži moj.

Evo šta se dešavalo u narednim nedeljama.

Svakog dana nabavljao sam alkohol i hranu za drage posetioce. Oni bi preko noći popili sav taj kupovni nektar i pojeli svu hranu bogova. Ali, noći bi se nizale, moje zalihe novca su se tanjile i nestajale, a isto se dešavalo i sa bocama pića. Verujem da je ta činjenica doprinela tome da se, vremenom, umetnici pomalo opuste po pitanju svojih poseta Parnasu. Činilo mi se da su boravak na ovom svetilištu prestali da doživljavaju kao kremen za svoju stvaralačku iskru, kao predmet svoje autentične, dobrovoljne želje, kao stvar inspiracije.

Prvi je počeo da posustaje gitarista. Najnedisciplinovaniji od svih, od početka je imao tendenciju da se izgubi na pola

sata, sat, ali bi se uvek vraćao. Ipak, jedne noći, kada je shvatio da nema više pića, i da ni od koga ne može da izmoli cigaru, jednostavno je stavio gitaru na rame, levom rukom sklopio svoju stolicu, podigao je i više se nije vratio. Isprva sam verovao da će se opet pojaviti, da je otisao samo na kratko. Ali, nikada ga više nismo videli. Nisam preterano žalio za njim, jer je ionako bio najnezbiljniji od svih. Imao je određenu veštinu u rukama, ali talenat nikakav, nikakvo stvaralaštvo, čak ni osnovni osećaj za ritam. Ipak, želeo sam da se vrati, kako njegov odlazak ne bi negativno uticao na moral ostalih gostiju.

Zatim je i diskretni, stidljivi slikar neoimpresionista počeo da produžava svoje šetnje u koje je redovno odlazio, u nedogled. Više bi vremena provodio tragajući za nekim pejzažom koji bi gutao očima ne delajući, nego boraveći na Parnasu i deleći svoja dragocena iskustva sa platnom i sa nama, slabovidima za detalje koje priroda nudi.

Zatim i taj nesmiren filozof. On je pozvan kao priznati teoretičar umetnosti, jer je objavio nekoliko tekstova baziranih na Kantovim estetičkim kategorijama u studentskom časopisu e.ste.tika ugašenom posle prvih nekoliko brojeva. Jedne večeri bi se pojavio, pa bi sledeće izostao, pa bi naredne ponovo došao. Kada bih ga pitao zašto ga nema, demonstrativno bi odbijao da odgovori, jer on odgovara samo moralnom zakonu u sebi, a ne svakom neproverenom šarlatanu koji se predstavi kao autoritet. Uostalom, ja sam ovde nadzornik, institucija, predstavnik zdravog razuma, i kao takav treba da ga ostavim na miru i svako imenovanje gubitak je slobode i nadziranje je kažnjavanje i tako dalje, opet u nedogled.

Zatim i balerina, i vagnerijanac, i prozaista...

Vremenom, svi su me izdali. Svi osim Bordela.

Bordel očigledno nije imao gde da provodi vreme, pa se uporno držao mene i Parnasa kojem je, po prirodi stvari, verovatno najviše od svih umetnika i pripadao. A ja sam bivao, i pored njega, sve usamljeniji.

On je koristio svaku priliku da me dodirne. Ja sam koristio svaku priliku da izbegnem njegov dodir.

Plašio sam se tih noći bez umetnika. Trzao se na svaki šum, onda se dugo, dugo uspavljivao prežvakavajući svoje misli i svoje strahove. Bordel nije umeo da mi objasni zašto su svi tako lako odustali od Parnasa. „Takvi su.“ Samo bi to ponavljaо i slegao ramenima. „Takvi su oni.“

Nisam mogao da ostanem samo sa njim. Nisam mogao da pristanem na takav poraz, na takvo poniženje. Morao sam da reagujem. Vreme je za delanje. Ne za šalu.

Došao sam na ideju kako da ih sve ponovo okupim i kako da od Parnasa, jednom za svagda, načinim hram umetnosti.

Izdvojio sam čitav jedan dan da najlepšim mogućim krasnopolisom koji sam svojom rukom, osnaženom od svakodnevnog fizičkog rada, ali ipak drhtavom, mogao da ostvarim, ispišem pozivnice za jedan budući događaj.

Tekst na pozivnici je glasio ovako:

Poštovani

Velika nam je čast da Vas, kao istaknutog umetnika i stvaraoca, i kao dostoјnjog reprezenta našeg kraja, pozovemo na predavanje i raspravu na temu DA LI JE UMETNIK BESMRTAN? Rasprava će se održati u subotu, 2. oktobra, na Brdu Parnas u okviru banjskog kompleksa M, sa početkom u 20 časova. Specijalni gost će biti naš uvaženi pesnik i član Akademije nauka i umetnosti, Radomir Radulović.

Nakon rasprave sledi upoznavanje sa našim akademikom i mala zakuska uz piće za sve goste. Iskreno se nadamo da ćete ovaj događaj uveličati svojim prisustvom.

U potpisu:

Upravnik Brda Parnas

Sastavio sam dovoljno pozivnica za sve dezertere, za sve bivše članove naše rasparčane družine. Zamolio sam Bordela da ih, u narednih par dana, pronađe i uruči im ih. I sam oduševljen što će imati priliku da upozna najvećeg živog domaćeg pesnika, on je pristao i pojuro u potragu za izgubljenim stvaraocima bez dela.

Kao što sam i očekivao, svi su se na vreme sakupili u amfiteatru. Ulazili su stidljivo, nesigurno, uz malu grižu savesti zbog neredovnosti svojih poseta u poslednje vreme.

Na hladnim sedištima su ih čekali kartoni za sedenje. Te rezvizite mi je donela Mara koja ih je prodavala sedaćima prolaznicima pored njenog kioska. Na njima su bila ispisana imena svakog od gostiju. Postavio sam ih tako da se svi posetioci nađu jedan do drugoga, u prvom redu. Taj red je sa obe strane bio ograđen betonskim postoljima, predviđenim za knjige ili sveske, pa je izgledao kao neki niski rov za studente koji bi u

svakom trenutku mogli u njega da se sakriju pod najezdom nepotrebnog znanja. Pored kartona sam ostavio plastične čaše sa kafom obogaćenom prekomernim dozama sedativa.

Moji umetnici su oblaporno gutali crnu tečnost, kao što bi u sebe unosili bilo šta što se davalо besplatno. Nesmireno su se smejali, šetali po stepenicama, nadgornjavali se, nadjačavali glasom jedan drugog, raspravlјали o nekoj staroj pesmi akademika Radulovića, za koga su verovali da će im se uskoro pridružiti i razjasniti neke stvari koje se tiču njegovog opusa i ranijeg ideološkog, tačnije dnevopolitičkog angažmana.

Ali Radulović je bio magla i ništa. Njegove potrošne metafore nisu uspele da se probiju na vrh, na moje Brdo Parnas. Nikakvog akademika ja ovde nisam pustio. Taj bard je bio samo mamac.

Ja sam ovde bio sam, i posmatrao sam svoje umetnike sa visine. Naime, na pet metara iznad poda amfiteatra bila je pričvršćena jaka, čelična konstrukcija kompleksne geometrije koja je trebalo da služi za postavku spuštenog krova, kao i za pokretnu rasvetu, kojom bi moglo da se manipuliše tokom različitih prezentacija i edukativnih performansa što bi se izvodili u ovom prostoru. Ta konstrukcija nikad nije privедена svojoj nameni, već je, dok su još radnici gmizali po ovom prostoru, služila kao dobra podrška za ogromnu petotonsku mešalicu (poput onih koje se nalaze na kamionima). Mešalica je jednim jednostavnim mehanizmom, pokrenutim strujom, kradenom sa dalekovoda, mogla da se okreće nadole, i da prospe odgovarajuću količinu betona pravo u radnička kolica koja bi dalje lenjo krstarila po Parnasu, dok se on još intenzivno gradio. Celo popodne mi je bilo potrebno da uspostavim pokidane veze između kablova koji su mi donosili električnu energiju, ali sam na kraju ipak uspeo da pokrenem mešalicu i da pet tona cementa, šljunka i vode pretvorim u beton, baš pred očekivani dolazak velikana našeg kraja.

Kad su sedativi iz kafe počeli da deluju na moje goste, i kada su oni postali mirni, kada su svi posedali jedan do drugoga pitavši se gde je više onaj arhitekta, da nam dovede Radulovića i da donese zakusku, baš tada, iz sve snage, polegao sam na ručku koja pokreće mehanizam.

Svih pet tona guste smeše sam iz betonjerke prolio na moje umetnike i u sekundi ispunio taj rov u kom su se oni nalazili.

Onda sam se sjurio niz požarne merdevine i širom otvorio

i istočni i zapadni ulaz u amfiteatar, kako bih napravio jaku promaju. Želeo sam da se beton što pre učvrsti.

Glave malopre onesvešćenih umetnika sada su se brzo pretvarale u nepokretna, siva brdašca koja vire iz betonskog rova. Veliki, dugački postament iz kojeg štrče biste neprepoznatljivih heroja. Više se nije moglo raspoznavati ko je muzičar, ko slikar, ko pesnik. Svi su bili samo kupice koje se brzo stvrdnjavaju. Ali ja sam znao, jer sam dobro zapamtio njihove položaje.

U podnožju tih bista, pomalo sam nevešto, ali ipak na upečatljiv način, uklesao ime svakog od ovih mojih prijatelja ponaosob, i tako ih, za manje od jednog dana, uveo u istoriju. Drugačije bi njihovo postojanje umrlo zajedno sa njihovim nejakim telima.

Za spomenike nisam koristio tradicionalne materijale iz devetnaestog veka. Nisam klesao mermer, nisam tucao granit. Koristio sam tvoj materijal, najdraži moj Le Korbizije, koristio sam beton.

Beton armiran telima umetnika.

Pošto sam ih učinio besmrtnima, stao sam ispred svih, na mesto predavača, i počeo da govorim o Umetnosti i Besmrtnosti.

Pričao sam mnogo i lepo, sve dok se nisam umorio.

Taj ritual sam ponavljao i narednih noći.

Teme su bile večite i univerzalne:

Sloboda i Dobrovoljno izgnanstvo, Metačovek, Utilitarnost i larpurlartizam, Priroda i Arhetipovi, Smrt autora, Smrt recipijenta, Lepota i Autonomija dela, Kolektiv individualnosti...

Nemi slušaoci bili su koncentrisani i zainteresovani.

Više ne mogu da se setim ni jedne reči koju sam pred njima izgovarao.

Samo se sećam da sam bio zadovoljan.

PISMO 14

O prizorima, stanjima i vreloj Neli

Najdraži moj Le Korbizije,

Prošao je ceo jučerašnji dan, a da ti nisam napisao ni jednu rečenicu. Moja priča o Bordelu i društvu mrtvih umetnika koje sam sahranio zabetonirane u večnosti, ostavila me je u dilemi. Ne znam da li ovo pisanje pisama koja će ostati nepročitana

može da mi pomogne da shvatim zašto se desilo sve ono što mi se desilo, da stvorim jednu iole celovitu sliku o svom životnom poduhvatu, o sebi, da dam svemu neki smisao, makar taj smisao bio naknadna konstrukcija, nakaradna racionalizacija, odbrambeni mehanizam. Sumnjam da će se od ovoga stvoriti nešto iole sagledivo, pogotovo što slede događaji koji stvari još zamagljuju, umesto da ih čine jasnijim.

Ipak, nastaviću. Projekat Parnas zaslužuje da uđe u sećanje, makar bio apsurdan, makar ne vodio nikuda.

Nakon poslednje noći, provedene pred betonskim umetnicima iz okolnih sela i varoši, kasno sam se probudio. Već tada mi se učinilo da počinjem da gubim linearni doživljaj sopstvenog životnog toka. Stvari su se dešavale na preskok, na prepad.

Noću sam živeo jedan život. Preko dana drugi. Noću sam parnasovao. Danju sam gradio Parnas. Noću sam posmatrao umetnike, i obraćajući se njima, razgovarao sam sa sobom.

Danju sam posmatrao ruine. Iako sam vredno radio, tvoje kuće, tvoji paviljoni, tvoja kapela i tvoj manastir, u to su se polako pretvarale.

Ali svakog jutra, kad sam se budio, kao da nisam nastavljao sa poslom tamo gde sam juče stao, već kao da sam uvek počinjao ispočetka. Onoga što sam juče uradio, danas više ne bi bilo. Ili bi se pojavilo nešto nepoželjno, nešto što nikada nisam uradio. Kao da neko dolazi, ruši i gradi po svojoj volji. Zbunjuje me. Ne da mi da napredujem. Ne da mi ni da odustanem.

A svake noći, moja grupa parnasovaca sedela je u amfiteatru mog privatnog manastira, okupljena, kao da debatuje čuteći. Onako mrtvi, oni su činili ovo brdo živim.

Ujutru ih nikako nije bilo. Sve što bi ostajalo su mačke koje mi se pletu oko nogu i zapišavaju mi posteljinu. Taj smrad se više nije mogao oprati.

Ne mogu da pohvatam hronologiju. Jedino čega se sećam su prizori:

Ležim pod jakim septembarskim suncem na svom travnatom krovu. Puštam mladog, neiskusnog guštera da mi priđe, da mi pređe preko vrata. Puštam ga da mi gricne ušnu resicu. Postajem zemlja na krovu turetskog manastira.

Stojim pod trijumfalnom kapijom. Gledam ka Parnasu. Ne pokrećem se celog dana. Sunce prolazi i pomera senke nedovršenih objekata po prašnjavoj zemlji. Sunce gura senke.

Požuruje ih. One putuju ka istoku. Ka meni. Drang nach osten!
A onda u meni zamiru. Pretvaraju se u noć.

Tresem se od hladnoće pod tankim pokrivačem. Pokušavam da se nateram da zaspim. Ne mogu da zaspim. Nikada ne spavam. Samo po sat, dva. Ili mi je vruće, ili mi je hladno. Nikada nije onako kako treba. Pokrivač je prekratak. Zebu mi ili stopala, ili glava.

Pored tri topole iza ronšanske kapele pronalazim nekoliko džinovskih mravinjaka. Spaljujem ih. Crna vojska se povlači u plamen, u element.

Slušam mačke kako se raspomamljeno pare uz vesele, paklene krike, iako nije februar.

Brojim godove ucrtane u betonske stubove mog manastira. Utvrđujem starost drveta koje je isećeno da bi se od njega napravile daske za građevinske radove. Primećujem da su mi zanoktice raskrvavljenе. Nokti prljavi. Žuljevi pucaju.

Po ko zna koji put iščitavam tvoje Putovanje na istok.
„Da sam ribar ili trgovac duž obala ove reke, ja bih, pomalo u kineskom maniru, pobožno izdeljao od drveta boga koji bi bio ova reka i kome bih se klanjao. Stavio bih ga na pramac broda da se smeši i zuri neodređeno ispred sebe, baš kao što su radili u normanska vremena. Moja religija, pak, ne bi bila religija terora: bila bi vedra, ali iznad svega puna obožavanja.“ Škripe mi kolena.

Iz desni isisavam kiselu mešavinu sukrvice i pljuvačke. Da sam svoj sagovornik, ne bih se sebi mnogo približavao. Grozio bih se sopstvenog zadaha.

Radim po kiši. Ne smeta mi. Gacam po blatu pun entuzijazma i vere da će Parnas biti završen do kraja.

Ne usuđujem se da zaspim.

Kleknem pred zabetoniranim bistom Bordela. Položim svoju glavu na mesto gde prepostavljam da bi moglo biti njegovo ledeno rame. Zagrlim ga. Konačno pristajem na njegove dodire kojih više nema. I kao da su prošli svi gorki stavovi o svetu, sve unutrašnje revolucije koje društvo nije primetilo. Desio se vakuum, desio se prevremen i međuprostor između teških bolesti koje su se dešavale u prošlosti i svega koje će se u budućnosti manifestovati kao ništa. Posle mnogih poseta bića iz svih mojih svetova, pretvaram se u šapat, u organsku nemateriju.

Kleknem i plačem pred kolenima svih mojih ljubavi. I nemam šta da kažem.

Nemam šta.

I sve tako. Sećanja na prizore i na stanja. Na preskok. Na prevaru.

Jednog jutra ipak se nešto promenilo. Nešto je bilo drugačije. Ne znam koji je dan to bio. Činilo se da je već došao kraj oktobra, ili početak novembra. I pored toga, bilo je začuđujuće toplo. Osećao sam se snažno i zdravo. Ustao sam odlučno, predajući se neobjasnivoj želji da siđem u grad posle višemesečne samoizolacije i napornog rada koji je davao nepotpune i promenljive rezultate.

Ipak, i takvi kakvi su bili, ti rezultati su značili nekakav napredak u izgradnji Parnasa. Bio sam voljan da ih svima objavim i da, na osnovu njih, javno tražim podršku za nastavak radova. Poverovao sam da mogu da dignem glas, te da će građani shvatiti važnost ovog mog pregnuća i da će izvršiti pritisak na vlasti da se i one angažuju na završetku, da mi samo malo pomognu, da me poguraju... i ja ću napraviti čudo.

Obukao sam se, umio se ledenom vodom sa česme, krupnim korakom prošao pored nezainteresovanih građana koji su sedeći na hoklicama i dalje čitali novine, sišao sa Parnasa i brzo stigao do nadvožnjaka preko koga ulica vodi ka M. Prelazeći preko pruge, pokušavao sam da se setim da li je ikada ispod mene prošao voz. Sećanje me je izdavalо. Rukama sam se uhvatio za žicu ukrašenu mrtvačkim glavama. Priljubio sam svoje telo uz ogradu koja ubija. Kad sam bio mali, svi dečaci su to radili, osim mene. Konačno sam i ja bio hrabar bez ikakvog povoda i cilja. Ništa loše se nije desilo.

I pored unutrašnjeg poleta koji je i mene samog tog jutra iznenadio, ipak sam osećao malu zebnju, strah od grada i ljudi koji njegovim ulicama prolaze. Nisam želeo da me bilo ko pita šta radim i kako sam. Svi oni su već dobro znali da sam običan ludak koji boravi na Parnasu i ne može da se prilagodi na svet kakav jeste. Tim njihovim znanjem bio je zagađen vazduh koji sam udisao. Nisam mogao da pobegnem od toga.

Pre nego što sam se uputio ka Opštini, neki čudan nagon me je naterao da posetim svog oca. Morao sam da proverim da li je još uvek živ.

Vrisak usiljene uvređenosti. Lupanje vratima. Ubrzani, sitni koraci. Velike, nervozne grudi, petice, poskakuju. Štikle, desetke, oštре, preteće. Mala kolena koja vase za slobodom, za visinom. Crvena, kožna torbica. Duga, crna kosa. Bes i nezadovoljstvo.

To je bila vrela Nela. Iako još uvek mlada, već je bila junakinja varoških legendi o propalim zlatnim mladićima i razorenim brakovima. Dok je demonstrativno marširala iz kuće mojih roditelja, mrmrljala je nešto kao „Matori slepac! Šta on misli?“ Odjurila je napolje, ne obraćajući pažnju na mene.

Kada sam se oprezno ušunjao u dnevnu sobu, video sam oca, ostarelog Profu, kako sedi, samo u starim gaćama, opušten, na fotelji, gleda u prazno. Obratio mi se:

– Nela. Nela dušo, dobro je da si se vratila. Imam para. Imam. Ostani. Daću ti. Daću ti sve. Ti si mi sve sad. Hajde. Daću ti. Neću ni da te pipnem. Pusti me samo da te gledam. Samo da te gledam. Nemoj nikad više tako da odeš. Nikad! Je l' ti jasno? Ubiću se ako odeš. To ču da uradim. Ubiću se. A mnogo bi se ti baš potresla. Našla bi me, uzela pare iz novčanika i izašla kao da nikad nisam ni postojao. Baš bi se ti mnogo potresla. Znam ja.

Najdraži moj prijatelju, moj rođeni otac je širom otvorenih očiju blenuo u mene, i ništa nije video. Rekao bih da je samo razaznavao pokrete.

– Hajde, skini se. Skini se, samo za mene.

I ranije je imao problema sa vidom, zbog visokog nivoa šećera u krvi, ali ta je pojava u međuvremenu očigledno uznapredovala do ozbiljnog dijabetesa i pravog slepila.

– Hajde, šta čekaš sad?

Viknuo je, i iz džepa izvadio novčanicu od deset evra.

Stajao sam pred njim. Njegov stav i izraz lica bili su stav i izraz čoveka koji moli, koji moli za život. Otac me je molio za život, kao nekog čuvara u logoru, pokušavajući emotivno da me podmiti. Zaplakao je. Znao je da će ubrzo umreti. Bilo mu je žao bednog života koji je vodio, ili nekog drugog, manje bednog života kog nikada neće stići da proživi. Zaplakao je i pritisnuo dugme play na muzičkom uređaju koji mu se nalazio nadohvat ruke.

– Igraj!

Po prvi put sam ga video odlučnog. Prvi put sam ga video kako naređuje, pogotovu meni. Osetio sam se bespomoćno, kao da me je ošamario. Shvatio sam da sva politička filozofija, kritička istorija, kultura sećanja možda doprinose razumevanju uzroka za nasilje koje se desilo u prošlosti, i da sva psihologija, sociologija, sav društveni aktivizam, možda doprinose borbi protiv nasilja koje preti da se desi u budućnosti. Ali kada mi šamar u ovom trenutku, bez ikakve najave leti ka licu, onda ne pomaže ništa. Prepustio sam se iznenadnom očevom agresivnom

autoritetu i počeo sam da pokrećem kukove levo-desno u ritmu muzike.

– Too, Nelice. Ajde ljubavi, ajde, ajde. Ajde ono naše. Skini se polako.

Otac se trese od treme i uzbuđenja dok naređuje. Na usnama mu se sakuplja skrama od dehidracije. Ja stojim ispred njega i gibam se. Čudim se što mi nije neprijatno kao što bi trebalo da mi bude.

– Znam ja šta ti hoćeš. Znam šta voliš. Evo, evo ti.

Iz džepa svojih pantalona što vise preko drvene ivice fotelje otac vadi unapred pripremljene novčanice. Baca jednu na pod.

– Haaajde saaad.

Otac reži kroz zube.

Otkopčavam košulju, sa koje više ni pranje najagresivnijim sredstvima ne može da skine fleke od cementa i fasadne farbe. Bacam je na pod.

Otac ne vidi ništa. Otac čuje svaki šum.

Otac baca još jednu novčanicu.

–To. To! Daj još. Hajde dalje.

Oblizujem se.

Skidam majicu i ostajem go do pojasa. Ispred ovog bića ne osećam nikakvu nelagodu, nikakav strah. Kao da sam sâm, pred ogledalom. Smirim se na trenutak.

Otac prošapuće:

– Idi do kraja.

Bez glasa i pogovora svlačim i farmerice i gaće. Ostajem u čarapama, nag, oslobođen svega u ovoj pretoploj prostoriji. Slepac me gleda, samo u vešu. Kako život prolazi, ljudi koriste svaku priliku da sa sebe odbace odeću, da od sebe odbace sve.

Smrt ne prima neprikladno odevane ljudе, odevane ljudе.

– Pleši, pleši za mene.

Otac napamet pravi pokret rukom ka komodi, pojačava muziku. Stara narodna melodija. Harmonika, doboš, ženski trileri. Otac nespretno tapše šakama.

Pomeram se u svedenom i primitivnom ritmu. Plešući ovako nag kao da izlazim iz života u nešto drugo. Kao da se ponovo oslobađam sveta, sebe. Pravim sitne korake, pa krupnije skokove, koliko mi ova prostorija dozvoljava. Snažnim rukama iscrtavam muziku po zagrejanom vazduhu.

– Uh, nikad nisi bila bolja. Kako te volim, Nela. Da mi nije tebe, odmah bih umro ovde. Budi tu. Blizu mene. Lezi malo.

Hoću samo da budeš malo tu, pored mene.

Ležem na kauč preko puta fotelje. Osećam ustajalost ovog, decenijama nepromjenjenog mebla. Prepoznajem masnoću na jastuku, masnoću sa očeve glave. Ipak, prijatno je. Gubi se svaka ljudskost u meni, a sa njom i svest o vremenu.

– Oh, Nela. Da sam u životu imao ženu kao što si ti, ne bih žalio da umrem sad. Ne žalim da umrem sad. Nela, ti si andeo božji.

Posmatram svoje telo. Zaključujem da je još uvek solidno formirano. Ramena su dovoljno jaka, šira od struka, a količina sala na stomaku ne prelazi imaginarnu crvenu liniju nakaznosti. Ipak, težnja ka amorfnosti se lako uočava. Za koju godinu, biće ovo telo standardna rugoba sveta, mislio sam tada. Bio sam u pravu.

– Nela, ti si andeo božji. Ma, ti si moj bog.

Iz svojih, muških usta ispuštam zavodljiv, vreo ženski glas, Nelin:

– Nema boga.

Oca kosmička istina ne interesuje. Jedina njegova istina je prisustvo ženske kože u njegovoj blizini, samo miris mladosti, samo još minut života.

– Uh. Uh. Uh. Ti si moj bog. Uh.

Dok otac uzdiše, posmatram belinu njegovih čkiljećih očiju. To zurenje slepih ljudi u visinu, nada u nebeski obrt, šta li, taj osmeh kojim se iskazuje i strah, i sve ostale emocije, to nešto između ovog, i, umišljenog, onog sveta, to je ono zbog čega sam mu priuštil ovu nevidljivu predstavu, ovu prevaru bez poente.

Uostalom, otac je zadovoljan, tako da ovo i nije bila neka prevara.

Ustajem sa kauča.

Rukom mašem tik ispred očevog nosa. On ne reaguje. Čovek je potpuno slep. Ove nedremane beonjače ne mogu da vide, ali mogu da upozore druge na svoje prisustvo.

Očeva ekstaza i ropac izazvani blizinom odsutne Neline topline i nagote prethode naglom padu u san. Neko vreme ne diše. To me ne zabrinjava.

Onda je pažljivi slušalac mogao da čuje šištanje kroz nos i poluotvorene usne.

I u snu, slepac oči ne zatvara do kraja.

(*Odlomak iz romana: Ilegalni Parnas. Levo krilo, Beograd, 2013.*)

Elis Bektaš Čep

Još uvek osećajući iskričenje u preponama, Ernst jezikom pređe preko gornje i donje usne, kupeći poslednje tragove svog ljubavnika. Osećao se prazno i lažno. Požele da Maksu kaže nešto uvredljivo i ponižavajuće, ali čeljust ga je bolela. Zdepasti francuski projektil od 155 milimetara, napunjen šrapnelom, ostavio mu je, pored ožiljaka i povremenog bola, i trag smešnog šuškanja pri govoru. Da, i tu prokletu pljuvačku koje nikako nije mogao da se reši i koja mu je curela preko rubova usana svaki put kad bi malo duže ili malo glasnije govorio.

Verden, prokleti Verden! mislio je dok je sebi i Maksu sipao konjak u vinske čaše. Tu je procvetala izdaja! Židove je trebalo pre Verdena odstraniti iz Vrhovne komande. Da, zavukli su se u svaku njenu poru, ti đavolji nosevi!

Maks ustade sa francuskog ležaja i nasloni glavu na Ernstova pleća. - Ćutljiv si. O čemu razmišljaš, Erni?

- Ne razmišljam, Maks. Mrzim.

- Molim te, Erni, nemoj opet o Židovima. Ne mogu da te volim kad govorиш o tome.

- Ti ne znaš o čemu ja govorim. Ti urlici kod Tiomona, te eksplozije koje su se stapale u jednu, to je bilo cerekanje Velikog Žida. Nemci i Francuzi su se međusobno komadali,

samo da bi se Veliki Žid smejavao.

- Erni, dosta! reče Maks odlučno, ali i mazno, i skliznu ispod njegove miške pa ga zvučno poljubi u obe bradavice i u pupak. Hoću da mi pričaš o Boliviji. Je li to lepa zemlja?

- Lepa je svaka zemlja u kojoj nema Židova, reče Ernst razvlačeći brkove u nešto što je trebalo biti osmeh. Ljutnju što ga Maks ne shvata ozbiljno pokušavao je da prikrije lošim humorom. Nažalost, na kraju su i tamo stigli i izveli ono što najbolje znaju - pobunu.

- Ali, Erni, nisu baš svi Židovi takvi. Evo, ja sam Židov, ali ne izvodim pobune. Nisam izdajnik i ne živim od lihvarenja. Jedini greh ovog ovde Židova - i tu se Maks teatralno nakloni - jeste bezgranična ljubav za twoje čvrsto telo. A onda vragolasto dodade - ipak, mogao bi malo da smršaš.

- Maks, tebi je do šale. Ti ne razumeš koliko je to opasno. Židovi su sve zatrovali, napajaju se našom krvlju. I neće se zaustaviti dok čitav svet ne podjarmе svojim nastranostima. Osim, dodade skoro svečanim glasom, ako ih mi ne zaustavimo.

Maks uze čašu iz Ernstove ruke i odgega se do stolića da naspe konjak. Stražnjica mu je još uvek bila crvena i na njoj su se još uvek mogli videti ružičasti obrisi dlanova. U međuvremenu je Ernst ustao i prišao prozoru. Dole je bio Minhen, žedan slobode. A slobode nema dok se ne razotkriju spletke nosatih lihvara. I dok se konačno ne slomi kičma i ne zdrobi lobanja tom mračnom čudovištu koje hoće da zasužnji čitav svet. Maks priđe sa čašama konjaka u obe ruke.

- Erni, hajde da pijemo, mrzim da budem trezan naveče.

- Da, hajde da pijemo, Maks.

Ćuteći su ispili konjak i zurili u vlažnu minhensku noć. Zatim je Maks prišao krevetu da potraži delove odeće. Ernst mu je prišao s leđa, snažnim rukama mu obuhvatio bokove i sasvim malo ga presavio u struku. Maks se ugrize za donju usnu i prevrnu očima, osećajući kako Ernst nimalo nežno prodire u njega. Voleo je kad ga Ernst čutke uzima. Znao je da ovo neće dugo potrajati. I zaista, Ernst se začas poče grčiti, grizući mu vrat i ušne školjke. Zatim polegoše po krevetu.

- Voliš moju židovsku obrezanost, Erni? Pogledaj kako sam zločesto obrezan, šuškao je Maks.

Ernst se spusti u njegovo krilo i poče halapljivo da ga guta, mumlajući.

- Začepio sam ti usta, Erni, nastavio je Maks da šuška, više

ne govorиш о Židovima.

Maks uzdahnu duboko nekoliko puta u nizu, a Ernst oseti da mu je ljubavnik, verovatno zbog konjaka, večeras drugačiji. Da mu je okus gorak.

...

Ernst Rem ustreljen je 2.jula 1934.godine u skoro operetskom činu koji se odigrao u Štadelhajmskom zatvoru u Minhenu. Nakon što je odbio da se ubije Valterom PP koji mu je ponuđen i nakon što je zahtevao da, ako već ima da bude streljan, želi da to vlastoručno učini Adolf, prkosno je isturio čeljust. SS potpukovnik Mihael Lipert mu je bez oklevanja ispalio devetmilimetarsko tane u donju čeljust. Sitno zrno ispaljeno iz neposredne blizine pokazalo se kao smrtonosnije od 155-milimetarske granate na Verdenu.

Rem je zakrkljao i umro, ne shvatajući da mu je želja ispunjena i da ga je vlastoručno ubio njegov obožavani Adolf, potpisujući nalog za egzekuciju. Potpukovnika Liperta u čitavoj priči ne trebamo smatrati za nešto više nego što je Firerov kažiprst na obaraču.

Sahranjen je na Zapadnom groblju u Minhenu, ne dočekavši da uživa čudo slobode od strašnog Žida, koji je pretio iz svake pore stvarnosti. Ipak, poslužio je svojoj svrsi, što mu je na svojevrstan način priznao i sam Firer. U govoru od 13.jula 1934.godine Adolf Hitler je napravio samo blagu aluziju na Removu nastranost i uklanjanje protumačio kao kažnjavanje - izdajstva.

...

Maks Berman se nalazio u skupini od prvih hiljadu posetilaca Dahaua. Još uvek neažurni zapisi o egzekucijama ne spominju tačan datum njegovog kremiranja.

Elis Bektaš

Eurokrem – rastemo zajedno!

Bili su to veoma loši dani, nakazni pupoljci kvrgavih i sasušenih godina, koje u mom današnjem sećanju liče na onu smokvu što je Isus prokleo da ne daje ploda. Živeo sam na istočnom rubu Beograda, pre toga na suprotnom, zapadnom kraju, a još pre u samoj utrobi grada, tik uz Jevremovac kog su nastanjivale bezbrojne mačke i iz kog su s proleća i leta dopirali ugodni cvetni mirisi. Međutim, kada živite na stranoj, nepoznatoj planeti, potpuno je svejedno na kom ćete se meridijanu skrasiti.

Kada bih šetao Beogradom, najčešće besciljno ili s kakvim bijuterijskim prividom cilja, uglavnom bih osećao da se krećem rubom provalije i da se svaki čas mogu u nju stropoštati. Oprez u kretanju nije imao nikakvog značaja, ostajanje iznad provalije bilo je isključivo pitanje sreće. Jednom sam se setio priče iz Vranduka – majke su u tom selu vezivale decu oko struka, da ne bi skliznula niz strminu u Bosnu tokom igre u avliji. To mi sećanje, nažalost, nije bilo od koristi. Mati je bila već odavno mrtva, a ja ne bih smatrao za naročitu uslugu ako bi me neko spremio da se strmoglavitim u Bosnu.

Smucao sam se tih loših dana po dorćolskim i čuburskim kafanama. Sećam se da sam dobro poznavao beogradske ulice,

ali danas u mom sećanju postoji samo jedna, nepostojeća. Ulica Vitolda Gombrovića. Ne tražite da vam je opišem, biće dovoljno da znate da je počnjala na Čuburi, krivudala Palilulom i Dorćolom i završavala sa Kalemegdanom. No ta se ulica nije protezala samo kroz prostor, već i kroz vreme. Počnjala je 1904. godine, kada je izašao prvi broj ‘Politike’, sredina joj je bila negde oko mog prvog dolaska u Beograd, kada sam naivnošću sedmogodišnjaka verovao da su ga sagradili neki gorostasni, odavno nepostojeći ljudi, a završavala je sa krajem svakog od tih loših dana.

Pod belim forsažom probijao sam zvučne zidove u vlastitoj glavi. Slika nije preterana, jer sam u to vreme nosio avireksovu pilotsku jaknu, zguljenu sa nekog američkog pilota negde u centralnoj Aziji. Kako je stigla u moje ruke, više se ne sećam. Jedino što je u to doba uspevalo da me utiša i umiri, bili su susreti sa psima i mačkama latalicama. Njih sam smatrao za meleke-stražare na rubu ponora kojim sam jurcao.

Jedne sam večeri izašao da kupim cigarete. Proleće je tek počelo, prljavobeli leševi zimskih dana još uvek su nesahranjeni ležali po čoškovima. Zbog čega sam za pojas zataknuo malokalibarsku Beretu, koja je obično stajala u šahovskoj garnituri što sam je kupio u Istanbulu, ne bih mogao reći, a da ne lažem i ne izmišljam. Recimo da sam htio izvesti je u šetnju, pošto nisam imao psa. A možda i stoga što je oružje komplementarno sa određenim stanjima podsvesti, ko će ga znati.

U kvartu u kom sam živeo u to vreme živila su i dva psa uličara. Ustvari, živilo ih je znatno više, ali meni su ova dva bila značajna. Čupo i Crni nisu bili veliki psi, ali uveravam vas da je malo ko video umiljatije i mudrije četvoronošce. Ne znam čak ni da li su se tako odista zvali, to su bila imena kojima sam ih ja dozivao. Čupo je živeo s gornje, a Crni sa donje strane Ustaničke ulice. Jutrom bi se nalazili kod trafike na pijaci i provodili dan smucajući se između tezgi i smetajući ženama koje su teglile svoje zembilje, pune hrane kojom će nahraniti vlastite smrti. A ja sam voleo da ih češkam u prolazu – to je bio jedini dodir koji mi se u to vreme nije gadio.

Osim mene, za Čupu i Crnog starala se i stamena, kao od metalnih poluprofila napravljena žena koja je na pijaci prodavala sveće i kojekakve drangulije, na kartonskoj kutiji umesto na tezgi. Povremeno bih kod nje kupio sveću ili

neku drugu sitnicu, jednako nepotrebnu. Verovatno je među pijačarima bilo i onih koji nisu voleli moje male ahbabе, ali ko bi se usudio da im naudi kada im je zaštitu pružala gospođa nalik na sovjetsku samohotku.

Gospođa nalik na samohotku jednom me je upitala, pošto me je govor odavao, odakle sam. Kad joj odgovorih, ona zaplaka. Jeste li ikada videli samohotku da plae? To, znate, ume da bude veoma zbuđujuće. A stvar je bila u tome da joj je brat sahranjen u mom gradu i da ona ne može već dvadeset godina da mu odnese cveće. Obećah da ћu ja to učiniti umesto nje, a ona mi, rukama vlažnim od suza, utrapi pet-šest sveća, koje sa zahvalnošću primih.

Sutradan sam je opet zatekao uplakanu. Čupu je udarilo auto. Čupo je imao nezgodnu navadu da trči za točkovima i laje na njih, a Crni, koji je bio nešto mudriji zabrinuto bi ga čekao na trotoaru. Jednom je Čupo loše procenio brzinu i udaljenost, pa mu je točak zgulio kožu iznad levog oka. Sve to izgledalo je veoma ružno, ali povreda, srećom, nije bila strašna, premda je bilo potrebno neko vreme da se zaleći. Tada se počelo dešavati čudo, veće od onih zbog koje beatifikuju ljude, ako razumete šta hoću da vam kažem. Crni, koji je živeo sa donje strane Ustaničke ulice, svako je jutro prelazio na drugu stranu da tamo dočeka Čupu, nežno bi uhvatio čeljustima njegovo uho i preveo ga na pijacu. Uveče bi ga na isti način vraćao. Putnici koji su na obližnjoj stanici čekali trolejbus uzdahivali su i divili su se tom čudesnom dokazu pseće ljubavi i odanosti.

Te večeri, kada sam u šetnju izveo svoju malokalibarsku Beretu, Čupo i Crni još uvek su bili na već ispraznjenoj pijaci. Obradovah im se, baš kao i oni meni, ali igra se najednom prekide. Iz mraka se pojavi grmalj sa nekakvim opasnim psetom, pit-bul, staford, šta li već, ne razumem se baš u te rase. Prestravljeni, Čupo i Crni zavukoše se pod jednu od tezgi, a grmalj progovori: „Ba'ate, skloni se da vidiš kako ih Miki cepa.“ Pre nego što je pustio Mikija izvadio sam Beretu i – a tada sam još uvek bio dobar strelac – smestio mu jedno zrno u grkljan, a drugo u desnu polovicu lica, odmah ispod oka. Miki pobeže preko ceste, cvileći, a moji ahbabи, kao pravi zaverenici, ne pustiše ni glasa ispod one tezge.

Malokalibarski pištolji nisu preterano glasni, u blizini nije bilo ljudi, a pseta ionako cvile i zavijaju po cele dane, te ljudi na to ne obraćaju pažnju, pogotovo na Konjarniku gde i sami

cvile i zavijaju u svojim stanovima. Tako nije bilo svedoka mog preventivnog zlodela. Posle se po novinama pisalo o lešini s Konjarnika i o obračunu bandi, a ja nisam mogao da im objašnjavam da je tu bila reč o obračunu dve banditske svesti.

Sutradan poslepodne sam uhapšen na nedramatičan način, ali zbog sasvim drugog prekršaja, znatno bezazlenijeg, ali i znatno glupljeg, a samim tim i znatno nečovečnijeg. Tim su činom okončani loši dani, nakazni pupoljci kvrgavih i sasušenih godina.

I, da ne zaboravim, nekoliko sati pre nego što ћu biti uhapšen, izašao sam do prodavnice da kupim štagod za jelo – ne mogu da jedem odmah posle pucnjave, ali ujutro sam bio propisno gladan. U sićušnoj prodavnici uzeo sam hleb, mleko i konzervu ribe. Čekajući da se teta za pultom izbori sa fiskalnom kasom, primetio sam na polici one eurokreme u četvrtastom pakovanju od po 100 grama. Inače ne jedem slatko, a taj eurokrem nisam jeo još od detinjstva, ali isti poriv koji mi je sinoć stavio Beretu za pojas natera me da kažem: „Molim Vas, gospođo, dodajte i jedan ovaj eurokrem.“ Žena me pogleda, a imala je šta i videti – sluđen pogled, oči koje prete da svakog časa iskoče iz duplje, stegnutu čeljust i lobanju koju je prekrivao tek ovlašni sloj kose – pa dodade brižnim, skoro majčinskim glasom: „A hoćeš li i kaščicu, bato?“

Istrčao sam iz prodavnice ništa ne uvezši, nekako se dovukao do stana i kao čovek se isplakao. Kad sam se smirio, stigli su i policajci. Da li su moje suze ili dolazak policajaca označili završetak loših dana, nakaznih pupoljaka kvrgavih i sasušenih godina, ni danas ne znam sa sigurnošću.

Saša Ćirić

Kritičari

Sve što je tursko nije mi strano

Laju da bi se još lakše uklopili
 Zavide uspehu više nego što ga preziru
 Zalivaju beton svojih zidova da ne bi napukao
 Van celije vladaju blizanci
 Pustoš i Metež

Kritičari ne žele odgovornost nego povod
 Ne govore da bi nešto saopštili već da bi sebi dali oduška
 Slepilo ih plaši više od poražavajućih prizora
 Zanemelost od kakofonije prostote

Ne vole ljudi ali nisu mizantropi
 Ne vole ni ptice, oblake, šahtove ni riblja peraja
 Vole post, solilokvijumske murale, beležnicu od pepela
 Vole srebro ogledala na jagodicama svojih prstiju
 Vole mačke kvrgave kičme i njihovu svojeglavost
 Vole prut za pod jezik
 Vole sve što ne vole mladi

Kritičari su zla prerano ostarela deca
 Gnostički osvetoljubivi,
 Inkarnacija guštera,
 Estetski geometri.

Alen Alenijević Elijevsky Prvi put s ocem na liniju

Zima je bila. Decembar 1994-e. Dobro se sjećam. Meni 6 godina. Napokon sam, nakon par sedmica, ubijedio babu da me povede sa sobom na liniju. Mama je tu bila posrednik, progovorila je koju u moju korist, svaka joj čast. Mrak je već bio pao, kad je babo rek'o da se počnem oblačit, vidljivo namrgođen. Mama me je izvela u hodnik. Obukla mi je zeleni skafander koji mi je tada bio velik. Rukavi su mi visili skoro do koljena. Nogavice mi je strpala u čizme. Nabila mi je neku šubaru, ne znam ni odakle joj onakva kapa, na glavu, i omotala mi šal oko vrata. A ja stojim na sred hodnika, onako malehan, i upeo se ko oficirska kobila. Nije mala stvar na liniju otici. Kaže ona meni, nedo ti bog da se glupiraš gor', fasovo bi da znaš. Ma dobro mama, neću-govorim ja njoj. I slušaj, kaže, ako vidiš četnika, ne do Allah, nemoj da bi galamio il šta. Neg ćeš vako babi pokazat... Te ode tamo na kraj hodnika, čučnu pored ormarića i poče mi nešto sa dva prsta išaretit. Gledaj me vamo magarac kad ti pokazujem! Ma gledam bona. Vidiš li, vako ćeš mu pokazat. I onda vako pokaži tam prema četnicima. Dobro mama.

U tom se babo pojavi, onako velik i s puškom u ruci, na hodniku, i reče: Gerilac, hoćemol'? Haj'mo, rekoh... Al' čekaj,

rekoh, nemam bolan nikakvog oružja. Kako ču na liniju bez oružja? Hajde bolan kakvo oružje, šta se glupiraš, mrš ispred mene! A neću, hoću i ja nešta, počnem se ja kreveljiti. Tu ti mama priskoči, te mi doneše iz sobe, ni manje ni više, babinu zolju. Evo ti magarac jedan, drži... Nemoj da te džavo navrati da prema licu okrećeš. Ma neću mama, sav sretan odgovaram. Natrpa mi mama još par granata u rusačić i krenemo. Hladni vjetar me sasječe već na ulaznim vratima. Tu sam se čak i pokolebao, da li da idem, ili da ostanem u toploj sobi. Ali nisam se dao tako lahko. Uprtim ti ja onu zolju i za babom.

Noć je bila mrkla, kao iz najstrašnijih priča. Babo gatlja naprijed, a ja iza njega kaskam. Ona zolja mi je već otežala, pa malo malo, prevali me u snijeg. Babo se okrene: ideš li mali? - a ja brže bolje se uspravim, ma idem bolan, neg me čizme žuljaju pa neću da žurim. Negdje na pola puta do rova začu se pucanj iza nas. Onda se na nebu pojavi neka svjetlost. Kasnije je meni babo rek'o da četnici imaju neke svijetleće metke i oni ti njih 'vako ispale u zrak i osvijetle sve dol' na zemlji i vide imal' koga. E te metke su i sad ispalili. Onaj bljesak mi je išao pravo u oči. Nije prošlo par sekundi, prva granata pade nedaleko od nas. Babo se baci u snijeg, gore jedno dvadesetak metara od mene. Dreknu se da legnem. Neka babo sam da jednu ispalim. Ja ti brže bolje iz ranca izvadim jednu granatu i ubacim je u cijev. Kleknem na jedno koljeno i naciljam... Ciljao sam ga dobrih deset sekundi. I opalim... Kad je to puklo, bacilo me najmanje dva metra nazad. Ništa čuo nisam. Babo mi pritrča, puče mi šamar dva i ja dođem sebi. Kroz smijeh mi reče, dobro je gerilac, pogodio si ih, požuri sad, valja stić' do rova...

Bio sam presretan što sam pogodio četnike. A ja onako mali, 6 mi godina tek. Ljeti se i ne vidim iz trave. Požurimo ti mi, i za desetak minuta stignemo do rova. Kad, u rovu već sjede ove komšije, njih sedam, osam. Hajde to sve, ali kad sam video da je Alija poveo Hamu, nisam mog'o doć' sebi od radosti. Hamo je moj najbolji jaran. Mi smo vršnjaci. Druga kuća od moje. Odrasli zajedno. De si Hamo, jebo te led! Evo me, otkud tebe bolan. Eee, rekoh, doš'o sa babom. Moram ti se povafilit. Jesil' čuo maloprije ono što je puklo? Jesam bolan, mi se prepali ko išta... To ja ispalio granatu iz zolje i uništio im jedno mitraljesko gnijezdo. Eno sad.. Jesam bogami... Pa šta, ja sam dosad uništio najmanje pet. Ejs, pet.. Jesam Allahami.. Pitaj u mene babu ako ne vjeruješ... E da znaš da hoću... Alija,

jel bogati ovaj tvoj dosad uništoj pet mitraljeskih gnijezda!? Meni rek'o da jest! Jest bogami, neću duše griješit, reče Alija i nastavi se kartat tamo s ostalim. Eto vidiš da jesam. Pa šta i ja ču ih dvaes' uništiti. Hoš' malo sutra. Hoš' da se kladimo? Hajd hoću. Hoš' bogati. E hoću bogami. E hajd. U šta ćemo? Ja izvadim autić iz skafandera i pokažem Hami. Evo Hamo, ovo mi je najdraži autić, znaš i sam. Ako večeras ne skinem nijedno, tvoj je. Al' nemoj da bi babi mom rek'o da sam ponio autić na liniju, ja bi' rek'o Aliji da si mu piš'o u gepek. Neću bogami. Dobro. Štaš ti meni dat ako pogodim? Evo ti, i izvadi iz džepa, ovaj crni traktorčić. Dobio ga ja na tomboli ljetos. Al' nemoj ni ti reć' mom babi da sam ja ovo ponio. Neću bogami. Pa hajd hoćemol'? Pa hajde, al' šta ćemo njima reć'? Ma ja ču to sredit... Alija, moremol' ja i Hamo malo kroz tranšeju puzat!? Nećemo daleko bogami! Alija je bio na potezu, te nam samo mahnu rukom i dobaci da ne idemo daleko, jebaće nam majku. Ma nećemo Alija Allahami! Ja uprtim zolju i desetak bombi, a Hamo mahne mitraljez. A 6 nam godina obojici, bogda bog dao. I krenemo...

Išli smo nekih deset minuta kroz tranšeju, i odmakli smo već podaleko, da nismo ni primjetili da se i ne vidi vatra iz našeg tranšaja. De Hamo da malo odmorimo, crko sam. Hajd more vala, kaže Hamo. I sjednemo na neki balvan... Hamo je nosio neke crne pantole. Nogavice su mu bile strpane u čizme, baš ko i meni. Imo je rozu bundu, onu iz merhameta, s onim nekim ovčicama na postavi. Na glavi crna kapa. Gledaj ovo, kaže Hamo, i trznu iz džepa lizalo. Joj Hamo odakle ti ovo!? Eeee, kaže, donio nam tetak iz Vareša šećera vreću, te mati zapekla u šerpi. De probaj... Probam ja, hoće mi nešto bit. Liznem jednom, dvaput, pa triput, Hamo mi opali tač. De bolan nije ti rođendan, de da i ja... Evo, rekoh. Lizne i Hamo koji put, stučemo ga ko da ga bog nije ni dao i krenemo dalje... Vidiš onu vatru tamo? Vidim, kažem ja Hami. E tu su ti četnici. Nemoj srat. Jesu bogami. Hajmo brzinski do tamo, dok nas babo nije skonto. Hajde... I požurimo mi.

Za dvije tri minute smo im prišli na pedesetak metara. Tu ti se mi u jednom žbunju pritajimo. Počnemo kovat plan... Hamo, ja ču ovdje ostati sa zoljom i bombama. Ti pretrči tamo desno do onog hrasta. Ja kad ispalim granatu, ti ispalji jedan rafal. Onda, kad te skontaju, brže bolje otrči tamo, desno još, pa još jedan rafal, pa se vrati na početnu poziciju, i sve tako... A

ja će prić dol do onog drveta, da mogu dobacit bombe. More, kaže... E hajde... Tu ti se mi izljubimo, izgrlimo, baš ko velki. I Hamo krene tamo desno. Prije nego što odmače, okrenu mi se, i dobaci mi svoj crni traktor. Kaže, eto ti pa ćeš mi ga kasnije dat, mene žulja. Ja gledam u onaj traktor, pa u Hamu, pa u traktor... Dobro Hamo. Hajde, sretno... Rusačić stavim ispred sebe i uzmem jednu granatu. Poljubim je, ko kad igrač ljubi loptu kad hoće pucat penal, i stavim je u cijev. Hamo se već sakrio kod hrasta. Dade mi znak da je spreman. Ja zolju na rame, naciljam, i bum... Pogodim direkt u rov... Zemlja, snijeg, granje, iskrice od vatre, sve odleti u zrak... Najednom tišina... Ja i Hamo manji od makovog zrna... Kad, četnici ispališe jedan rafal... Pa drugi... Napamet su gađali... Nijedan blizu nas... Hamo im uzvrati... Jednom, dvaput, triput... Četnici skontaše odakle puca, te usuše po onom hrastu... Hamo brzinom munje otpuza desno nekih dvadesetak metara, te usu rafal po njima... Ja sam se već prišunao dolje, blize rovu i legao na snijeg... Četnici opet po njemu počeše pucat... Al u prazno, Hamo se već vratio na početnu poziciju i puca po rovu kao velki... Ja skočim, izvrnem osigurač, i bacim prvu bombu... Pade pored rova... Četnici skontaše gdje sam i počeše pucat po meni... Srećom, sakrijem se iza drveta... Hamo mi pride desetak metara bliže i dade mi znak da čekam... Onda poče pucati nasumično u pravcu rova... Ja iskoristim priliku te brzinski uzmem dvije bombe, izvadim osigurače, i hirurškom preciznošću ubacim direktno u rov... Prije nego što sam čuo da su bombe eksplodirale, ugledah četnika izvan rova... Ispalio je rafal u pravcu Hame... Onda pogledah prema Hami i vidjeh da leži na zemlji...

Hamo, moj najbolji jaran, vršnjak, šest godina i meni i njemu, je ležao mrtav. Tu se ja već izgubim, dobijem neku snagu, skočim iza onog žbuna, trznem dvije bombe, izvadim im osigurače i počnem trčati prema rovu urlajući... Pritrčim direktno iznad rova.. Prije nego što sam bacio bombe video sam četiri četnika, ranjena, kako mijenjaju šanžere na puškama... Zatim, eksplozija, strašna... Sjećam se samo da sam pao na snijeg i da sam stigao da izvadim Hamin traktorčić iz džepa... Pao sam u komu u kojoj sam bio više od pola godine. Kad sam se probudio, rat je već bio završio. Oko mene je bilo nekog svijeta, prvi put ih vidim. Poznam babu i mater odmah, izgrlim se s njima. Gradonačelnik me pomilova po glavi i dade mi

neku zahvalnicu, da sam ko neki heroj grada... Upita me šta se desilo, a ja mu odgovorih da se sad baš i ne sjećam... Pogledam oko sebe i skontam da sam u bolnici... Srećom, čitav sam bio... Na stolu pored mene ugledam Hamin crni traktorčić... Babo, rekoh, đe Hamo?...

Alen Alenijević Elijevski Dan kad su alimi umirali

Kao malog, babo me je tjerao da idem u džamiju. Tu u drugom selu. A meni se nikad nije išlo. Šta ču u džamiji? Niti se možeš tu igrati lopte, žmire, ganje, ništa. Imali smo ovog jednog hodžu, mlatio nas ko' dušmane. Mene i amidžića najviše. Nas je hodža mrzio. Uvijek mi. Neko nešto uradi, odmah ja i amidžić fasujemo. To je bilo normalno, da hodže udaraju malu djecu. Al' bili smo najbolji u Ilmihalu. U po' dana u po' noći, islamske šarte smo znali i ja i amidžić. A tek recitacije? Pička mu materna, meni je hodža za hatme uvijek davao istu recitaciju. "Buktinja islama". Nešto se tu Zemlja okreće sa mjesecom i milion alahova se čuje sa munara, i deru se mujezini, i buktinja islama nikad utrnuti neće. I dobijem šećerke. To su one hairli bombone. Mislio sam da ih ima samo u džamiji. Dok mi iste takve, zelene, nije donio dedo sa koride na Čevljanovićima. Evo i mog dede. On ne klanja. Nije od tog posla. On radi povazdan na njivi. Tako da on i ne mora klanjat. Otklanja to neko i za njega. A ne voli nešto ni hodžu. Moj dedo kaže da je moj hodža komunjara svoje vrste sam' ne smije kazat da ga ne otjeraju iz džamije. Moj dedo neće ni na hadždž da ide. Nol'ko para izdavat, može se dvije godine sijat. Ma možda bi on i išao, al' ja sam učio iz geografije da

je dolje, na Ćabi, prevruće. Ko' u džehenemu. A moj dedo ne može puno na suncu. Tako da on ne smije na hadždž. Da umre među onoliko svijeta. Al' hajde i to, on meni kaže da dolje ima svakakvih budala. I oni ti ovako uzmu kamenja pune džepove i gađaju neke bandere. Pa se šišaju na nulu, od vrućine. Kasnije idu i trče do jednog brda, pa brže bolje nazad. I sve ti ima obilježeno kuda smiješ trčat. Neću vala ni ja na čabu. Ja nisam imao pojma šta znači komunjara, ali mi je zvučala zanimljivo ta riječ. Komunjara! Dedu sam zvao komunjarom. I babu. I mamu. I komšiju. I hodžu. Al' tada sam fasovao. Radili mi Ikindiju i hodža nam pokazivao kako se ona klanja. Kasnije je izveo mog amidžića i rekao mu da pokaže kako se klanju suneti. Suneti, to je isto kao prvo poluvrijeme na utakmici. Samo što sam ja čuo da se na ikindiji smije prvo poluvrijeme i preskočit. Ovaj nije znao ni koliko ima rekata. Priznajem da sam mu šaptao iz zadnje klupe, košarka, četvrtine! Da hodža ne skonta. Mogao ga je hodža ubiti, al' nije znao. I onda skoči hodža da ga udara. Ja ni prve ni druge, skočim, i iz svega glasa, halo, komunjaro! Nije nam se ni sabah sleg'o, a ti pitaš ikindiju! Nemoj ga udarat! Hodža pocrveni kao fes. Skoči preko klupe, uhvati me za uši i odvede u drugu sobu. I amidžića je. E sve i da je nekad bilo boga, ubio ga je u nama. Prvo nas je mlatio štapom. Pa kad je pukao, onda nas je udarao Ilmihalom. Neću to nikad zaboraviti. Uši su nam bile crvene kao štop svjetla u Juge. Plakali smo, moralo se. Prošao mi je sve i jedan šart kroz glavu. I Kako Mirza žuri na pouku, i Buktinja islama, , i Svako dijete dobro znade ga da otac majka ljube, i šta sve nije. Ali šta će čovjek onakvoj budali od hodže? Hodža je, đaba, ne smiješ ni reći babi. Da dobiješ duplu porciju. U selu je hodža bio svetinja. Njega ne smiješ dirati. A on mlati Ilmihalom. Hodže su božiji ljudi. Oni pričaju s bogom. Tako smo ja i amidžić mislili. Mlatio nas je svaki vikend. Za sitnice. I mi smo trpili. Moralo se. Sve do jednom. Sjećam se dobro, ljeto bilo, subota. Krenuli mi u džamiju. Nismo naučili neko sure ni ja ni amidžić. Ne znam sad koje, al' bilo je u njemu pola metra. Dođe hodža. Svi znaju koga će prvo pitati. Tako i bi. Vas dvojca'! Dolazite dol'! Prid mene! Ja i amidžić dođemo. Sjedite! Mi sjednemo. Eh, da vas čujem, pa reče nešto zajebano, ništa ga skontali nismo. Mi šutimo. Ne čujem vas! Mi opet šutimo. Šta će kad nismo naučili? Igrali lopte vazdan. A to vi momci niste naučili!? Eh, saćemo' vidjet' čija mati crnu vunu prede. A dosad

mi mati isprela vune ko' odavdje do Ćabe i nazad, ako ćemo tako gledati. Pa skoči hodža, a skočismo bogme i mi. On za štap, iza peći, mi za musafe, sa stola. On na nas, mi na njega. Nas je dedo uvijek učio da ne treba prvi počinjat. I nismo. Dokući ga amidžić musafom u glavu, obori ga odmah. Spade mu fes ko's kruške. Dobro ga je opaučio, neću duše griješit. I to čoškom. A debeli još oni musafi, i to sa prevodom. Duplo više stranica. Ubio se za hodže. Pade hodža, a mi na njega. Udri koliko imaš snage, jer ako se više digne gotovi smo. Amidžić je imao crveni musaf, a ja zeleni. Dere se hodža ko' dijete. Hoćeš više udarati djecu, komunjaro jedna! Pa ga opalim zelenim musafom po glavi. Neću dina mi i imana! Samo me pustite, neću Allaha mi Velikog! Amidžić mu sjeo na noge, a ja na leđa. Pa udri junače kako znaš i umiješ. Tako smo mi njega udarali sigurno pet minuta. Malo se amidžić odmori, a ja pojaćam, da držimo kontinuitet. Pa se zamijenimo. Nakon jedno pet minuta ga popustimo. Udarali bi mi njega još, nego nismo više imali snage. Uzmemo Ilmihale i preko vrata. Hodža je ostao ležat na podu. Kad smo došli u avliju, amidžić se nasmija i reče: "E jesmo mu jebali mater, ha?" "Jesmo vala!", odgovorih i uđoh u kuću...

Haris Imamović Njegoš je najskuplja Bećkovićeva riječ

Nakon što je, početkom ove godine, na Svetosavskom balu u Stanišićima, novinarka RTRS-a prekinula govor akademika Matije Bećkovića u trenuku njegove kulminacije ("Krst kojim se krstimo..."), zahvalivši mu se i objasnivši da, sukladno programskoj shemi, nema više vremena za govor uvaženog akademika, moglo se pomisliti da je vrijeme konačno preteklo Bećkovića. Akademik je tada ostao bez riječi. Zapanjen. Ali i smiješan.

Da Bećković više nije toliki autoritet među Srbima moglo se vidjeti i nakon Pesničke liturgije za Petra II Njegoša koja je, povodom 200 godina od Njegoševog rođenja, održana 10. oktobra u Narodnom pozorištu u Banjoj Luci. Na toj manifestaciji je, osim Bećkovića, učestvovalo i još jedanaest pjesnika: Rajko Petrov Nogo, Gojko Đogo, Ranko Risojević, Branko Brđanin, između ostalih. ("12 pesnika kao 12 Njegoševih apostola", kazao je Dragan Stanić, predsjednik Matice srpske, kad su imali nastup u Beogradu, uspjevši tako ne pohvaliti i sebe samoga, jer je na liturgiji nastupio pod drugim imenom - Ivan Negrišorac.) Pjesnici su u Banjoj Luci čitali svoje pjesme o Njegošu, a u interpretaciji Njegoša pomogao im je i g. Boško Vujačić, guslar.

To da su Bećkovića ozbiljni Srbi prestali ozbiljno uvažavati, nije se dalo primijetiti tokom same liturgije (koja je, uzgred budi rečeno, trajala tokom Festivala pozorišta za djecu i kao da je bila u sklopu takmičarskog programa). Već nakon nje, kada su organizatori (Matica srpska, SANU i ANURS) ko zna koji put obznanili medijima kako se vlast (Vlada Srbije, Vlada RS-a i patrijarh Irinej) oglušila na apel da se novčano pomogne organizaciji Liturgije, ali i naučnog skupa o Njegošu koji bi se trebao održati od 6. do 8. novembra u Beogradu, Novom Sadu i Banjoj Luci. Organizatori su dobili verbalnu podršku od njegove svetosti patrijarha, od uvaženih predsjednika i ministara kulture Srbije i Republike Srpske. Ali od finansijske pomoći su - kako je s najvećom žalošću kazao akademik Miro Vuksanović - dobili samo pare dovoljne da se urami jedan Njegošev poster u hodniku Ministarstva kulture.

Očigledno je da svekolike srpske vlasti, srbijanske i republičkosrpske, trenutno vode računa o datumu za pristupne pregovore, o provođenju Briselskog sporazuma i o dobrim odnosima s Crnom Gorom. O tome, naime, govori i izjava predstavnika Matice, SANU-a i ANURS-a da su tražili od vlasti 10 miliona dinara za naučni skup Njegoš u svom i našem dobu, na kojem se - kako su prenijele Večernje novosti - ne bi govorilo o Njegošu kao književniku, koliko o Njegošu kao vladiki, piscu i vladaru. O Njegošu kao Crnogorcu, tj. o Njegošu kao Srbinu, a ne Crnogorcu. O Njegošu kao čuvaru kosovskog mita i Njegošu kao protivniku Milovog mita. O Njegošu kao članu Društva srpske slovesnosti koje je preteča SANU-a, tj. o Njegošu koji bi na briselske pregovore, tj. u kancelariju Ketrin Ešton, ušao na tenku. Tj. o Njegošu kao o Matiji Bećkoviću. Drugim riječima, Vlada Srbije izgleda shvata da bi, pomažući ovakav politički (a ne književni ili književnonaučni) skup, zapravo bacila ideološki bumerang koji bi je, vrativši se natrag, možda i nokautirao. Čim nije dala pare za ovakav skup, to znači da Vlada Srbije više voli da srpsku ekonomiju u idućim desetljećima unište gospoda Stros-Kanovi, nego da je za nekoliko mjeseci uništi političko-ekonomski autizam kakav propovijedaju ufrakljeni Njegoševi apostoli.

Na vapaj letećeg cirkusa Pesničke liturgije - koji obilazi sve srpske prijestolnice: Beograd, Novi Sad, Banjaluku i Podgoricu - odazvala se samo jedna privatna firma i ponudila - 150 hiljada dinara. Potrebno je, dakle, još 9 miliona i 850

hiljada dinara da se napravi skup "u kojem neće toliko biti riječi o Njegošu književniku, koliko o Njegošu kao vladaru, vladiki i Srbinu". 10 miliona dinara - izgleda da bi Njegoš mogao preteći Kosovo u utrci za najskuplju srpsku riječ! - dati za jedan takav predizborni skup Dveri ili Vojislava Koštunice, bilo bi uistinu nelogično. I Vlada zasad svojim čutanjem signalizira da neće dati pare za takav maskenbal SANU-a na kojem će biti napadane njezine politike. Sve je to logično. Ali u analizama ovakvih predmeta ne treba previše pratiti ni logiku, jer nas je historija naučila da su čudni putevi gospodnji i da je još čudnija logika Radikala i SPS-a.

"Sveti Petar Drugi Petrović Njegoš očigledno se nije najbolje snalazio posle smrti. Teško je pobrojati grehove koje je počinio uplićući se u aktuelne događaje. Danas su možda najsporniji njegovi stavovi o Kosovu i Briselskom sporazumu od kojih on ne odustaje uprkos realnosti u kojoj živimo", kazao je za Večernje novosti Matija Bećković. "Politika nas je uhvatila i za usta, i za nos, i za ruku, kao da nam ona sve određuje", dodao je akademik Vuksanović. "Vlast okreće glavu od Njegoša, od očuvanja nacionalnog identiteta, odriče se svog kulturnog nasleđa, hoće u Evropu!", zaključio je akademik Miloslav Tešić, tj. Jovan Delić, tj. Matija Bećković, tj. Miloslav Tešić. Dobro, Beograd je propao, hoće u EU, ne ratuje na Kosovu, hrli u propast, ne sluša SANU, nema ništa od njega. Ali šta je sa drugim svetim srpskim zemljama? Zašto one ne stižu Njegoševim apostolima upomoć kad je već započet novi Kosovski boj u narodnim teatrima Beograda i Banjaluke?

Milorad Dodik bi, sukladno trenutnoj ekonomskoj situaciji u RS-u, uvaženim srpskim akademicima i svjetskim slavistima mogao donirati jedino pepeljare iz zgrade Vlade RS-a, pa ako ih ovi uspiju prodati, po cijeni po kojoj ih je on kupio, onda bi se tih nekoliko miliona dinara za skup možda moglo i skupiti. CANU ima svoj skup, a po članovima žirija crnogorske Njegoševe nagrade (Aleš Debeljak i Filip David, na primjer) koju finansira Vlada Crne Gore, može se zaključiti da Bećković, predsjednik Odbora za proslavu, kod Vlade Crne Gore nema šta da traži. (Osim možda da dobije pepeljaru u glavu.) Što se tiče SPC-a, izgleda da njegova svetost patrijarh Irinej želi poručiti Njegoševim apostolima da se počnu ponašati kao apostoli i da prestanu tražiti bilo kakva blaga od Gospoda, osim onih duhovnih. Njegoševi apostoli bi, realno

gledajući, jedino od šlagiranog vladike Kačavende mogli tražiti novac - kojeg ovaj sigurno ima - s tim da ga, zauzvrat vrate u život. Ali nisu više tako mladi.

“Njegoš je upleten u aktuelne događaje i svi misle da je učesnik poslednjih ratova, da je igrao ulogu u Drugom svetskom ratu, da je uvek bio na gubitničkoj strani. A on nema nikakve veze sa aktuelnim parnicama (sic!) i besmislicama. Obračun sa njim je obračun sa njegovim narodom i kulturom. Nema aktuelnije reči od Njegoševe, živa je svaka njegova reč”, kaže za Večernje novosti povodom novonastale situacije Matija Bećković, mudra glava. Njegoš (koji je pisao o parnicama, ovdašnjim, nacionalnim) nema veze s parnicama, našim ovdašnjim, ali svaka je njegova riječ živa (pa i ona o našim parnicama)! “Volio bih da se vrelo ove mudrosti malo razbistri, inače se na njemu mogu napojiti samo magarci”, kazao bi Šekspir. Bećković kaže da Njegoš nema veze s besmislicama, a već u sljedećim rečenicama ga je povezao s jednom besmislicom velikom, ne kao Lovćen već kao Mont Everest. I onda se njegovo prevosveštenstvo akademik Galimatijas pita zašto mu niko ne da 10 miliona dinara da kaže koju pametnu o Njegošu!

Zanimljivo je, uistinu, gledati kako se taj čovjek s plivačkim naočarima, u cijeloj ovoj situaciji, osjećao kao riba na suhom. Kao kad mu je ona voditeljica blagoizvoljela saopštiti da ne sere više, jer нико više nema vremena da to sluša. Zanimljivo je, dakle, kako su Matija Bećković Riba i Rajko Petrov Som začuđeni što, kad pogledaju na kalendar, nije 1993, već 2013. godina i srpska politička vrhuška ih više ne sluša, već im, kad su dosadni, kao kakvoj djeci kupi i urami Njegošev poster. Sve je to uistinu zanimljivo, ali ne treba još uvijek šapamnjcem ispaljivati pluto u te najmudrije (magarećije) glave među Srbinima.

Ako je ona novinarka RTRS-a s početka dala razloge za radost svima onima koji ne vole lik i zlodjelo akademika Šerloka Ćerača (kako ga zove pjesnik Miloš Živanović), onda je novinarka koja je za Dnevnik 3 RTRS-a pravila prilog s Pesničke liturgije u Banjoj Luci dala razlog za suprotne emocije. Ova druga je, naime, zaključujući prilog - u kojem je Bećković iskatapultirao još jedan nonsens, tj. da je Njegoš najveći duh u srpskoj književnosti do danas - kazala da je “Njegoš pisao više o budućnosti nego o svojoj sadašnosti, a naš narod nažalost ne vidi svoju budućnost” (tj. ne gleda njegoševski, o budućnosti,

op. lektora Dana). Ne znam koliko je dotična novinarka svjesna šta je rekla tom svojom frazom o Njegošu kao proroku, tj. o njegovoj vezi sa silnim događajima koji su došli nakon što se rodio i umro, ali taj je njezin prilog, emitovan na javnom servisu, svakako dokaz da je ideologija koju predstavlja 12 samoproglašenih Njegoševih apostola itekoliko živa.

Preveliko je, naime, to nasljeđe da bi ga trenutačni proces integracija u EU i NATO mogao zbrisati s lica zemlje i treba imati oči otvorene za mogućnost - ne neminovnost, već mogućnost! - da će doći ekonomске krize kakve ni MMF ni EU neće moći liječiti, ili neće imati interes da liječe, kao što danas rade. Prošlost nas je previše puta naučila da nas ničemu ne može naučiti, ali ne treba zaboraviti da je 1847. godine, kad Njegoš objavljuje svoj Vrijenac, u Crnoj Gori bila ogromna glad, da je osmanski feudalizam htio da napreduje na njegov račun, da Njegoš tada nije imao ni rusku pomoć ni evro-atlantske integracije i da mu je jedino sredstvo da očuva vlast bila nacionalistička ideologija. Bećković je čovjek takvih situacija. Opsadnih stanja, pa makar i kolektivno umišljenih. Bećković to priželjkuje, nada se tome, nevolju pretvara u vrlinu. On se nada da će Tada, s 279 navršenih godina, reći: "Pogledajte ovu stravu! Zar nisam bio u pravu!" Onda će Dobričica dotrčati sa svojih 346 godina kazati: "Hej, pa i ja sam! Hajde da se opet igramo!" Normalni ljudi se mogu nadati samo da će ta njegova nada ispasti smiješna. Ali mogu se i samo nadati da njihova nada neće ispasti smiješna. Ideološka pobjeda ne može biti garant, jer nema konačne ideološke pobjede nad nacionalizmom. To bi značilo da se treba i dalje boriti protiv njega? Da, ali ideološke borbe neće umnogomne utjecati na razvoj događaja, jer je Bećkovićeva ideologija bila hiljadu puta likvidirana u knjigama, u novinama, u tekstovima, prije nego što se on i rodio. Tekstovi mogu samo tumačiti stvari, ali oni sami neće usmjeriti povijest. U pitanju su mnogo složenije stvari.

Mirnes Sokolović

Spremite svoje alatke natrag!

Na našem kritičkom poprištu već neko vrijeme traje usudna borba Dobra i Zla. Poststrukturalistička korektnost, kao divovski protivpožarni aparat, herojski se suočava na našem literarnom nebu s mračnim ognjem nacionalističkih strasti, gaseći ga pjenušavim oblacima svoje andeoske luminoznosti ustrajno, već godinama, iako se svi neodgovorni i ne osvrću na tu sveopštu opasnost nad svojim glavama. To se nad nama etička odgovornost veličajno bije protiv nehumane neodgovornosti a da mi često ne osjećamo tu najveličajniju borbu našeg vremena! Takve halucinacije su me, priznajem, morile, kao utvare, dok sam čitao, slučajno jednu za drugom, kritičke knjige posvećene srpskim temama, studiju „Tranziciona pravda i tumačenje književnosti: srpski primer“ Dejana Ilića i zbirku eseja i kritika „Na promaji“ Slobodana Vladušića. Na početku moram naglasiti da mi se nekad priviđalo da ta dva autora gledaju aktuelni srpski književni trenutak (i istoriju srpske književnosti) iz sučeljenih pozicija, proturječeći jedan drugome, po svojim konceptima, u akademskim registrima.

Dejan Ilić, kao kritik, posljednjom se svojom knjigom, insistirajući na (kolektivnoj) odgovornosti, otkrio kao svjetlo otjelovljenje moralne čistote i subverzivnosti. Masovni

zločini, počinjeni sa srpske strane devedesetih godina, po Iliću, nalažu da ono što zovemo srpskom književnošću druge polovine 20. stoljeća tumačimo i vrednujemo ukrštanjem koncepata tranzicione pravde i kategorija kulture i identiteta. (8) I uopšte u ovoj knjizi, Dejan Ilić mnogo polaže na humane riječi „moralna obnova“, „politička, društvena i kulturna rekonstrukcija“, „moralni preobražaj društva“, obazrivo se zalažući za lijepе manire pristojnog sklapanja civilizovanih političkih i društvenih aranžmana. (23) U tranzicionoj pravdi ključnu ulogu imaju zakonodavstvo i sudska praksa, međutim, pita se Ilić, kako će se društvo obnoviti na manjkavim osnovama? Tranzicione mjere moraju biti provedene uporedo s mjerama odgovarajuće politike kulture. Zahtjevi tranzicione pravde, po Iliću, jesu ustvari zahtjevi da se promijene kulturne osnove društva ogreznog u zločinu. Tu on dolazi onda na polje književnosti, videći prevrednovanje postojećih tradicija, ali i isticanje njihove uloge u pravdanju ili poricanju zlodjela, između ostalog, kao uporišnu vrijednosnu tačku i validnu moralnu poziciju. Ilić kulturu shvata kao jedno polje na kojem se nude različiti obrasci, kao alatke, takmičeći s drugim obrascima ili alatkama za prevlast, koja se ostvaruje blagodareći tekućim odnosima moći. U tom priboru moguće je odabratи najcjelishodniju alatku s obzirom na kontekst. Tako da se dominantna identitetska matrica može ne samo kritikovati, ne samo prevrednovati, nego i mijenjati, samo što zato treba Moći, da se realizira odabir alata. Ko je taj sveti moćnik koji će učiniti da se ovo carstvo zemaljsko tranzicijske pravde konačno ostvari, ko je taj svemoćni mesija koji će pomoći da se naša literarna zemља moralno preobrazi, u ovoj knjizi se ne kaže izrijekom, iako je jasno kako se autor nada da će liberalni sistem svojim svijetlim pridolaskom konačno pročistiti naše duše. Možda se iščekuje ukazanje onog etičara koji je zapravo najmoralniji i najodgovorniji, čiji najjače danas udara u medijske talambase, izdaleka najavljujući svoj dolazak, to je čitav gorostas od moralnosti i zove se Ljudska prava! Tama totalitarističkih zločinačkih režima tada će se, kao što se noć odmijeni u dan, pretvoriti u prozračnu liberalnu svjetlost. Amin!

Na tom putu Ilić smatra da srpsku književnost druge polovine 20. stoljeća „treba misliti iz perspektive događaja iz devedesetih“. Uostalom, već predugo je, kako primjećuje

Jaus, istorija književnosti bila istorija autora i djela umjesto istorija datog razdoblja i društva. (86) Šta je ta književnost, šta su uopšte ti autori i njihova djela, nakon što je Dejan Ilić odlučio prevrednovati pola stoljeća književnosti, pred jednim humanim zadatkom kao što je tranziciona pravda? Ko je sad taj larppular-černosotenc i potajni srbofil koji smije reći da je to pretenciozan metod koji vodi nepažljivom poistovjećivanju i reduciraju različitim djela? Sva ta djela i svi pisci imaju da posluže u ime ostvarenja tog projekta, u jednoj književnoj istoriji dostoјnoj tranzicijske pravde, pa makar ne ostalo ni slovca od onoga što su oni stvarno rekli, samo kako bi se pročistile naše duše, kao odžaci! Ona nezemaljska tišina iz Hiperborejaca nakon survavanje glečera na Špicbergenu mora da ima neke veze s mukom koji bi u Sarajevu nastupio nakon groma jedne granate! Ima da natjeramo Rjepnina da prizna svoje skrivena četnička osjećanja! Mora da je on već četrdeset godina ranije snivao onakvo podizanje crvenih gunjeva srpske vojske! Mora da se u Davičovom liričestvu skriva neka snaga koja bi nam mogla pomoći da se othrvamo sa mračnim zločinačkim porivima! A Boris Davidović, prije nego je skočio u ključali kotao, na trenutak se zamislio nad sudbinom svoje sabraće iz Keraterma! Suštinsko objašnjenje svakog djela se, kaže Ilić riječima Burdijea, nalazi izvan tog djela. (86) Naravno, Dejan Ilić ne prilazi u ovoj knjizi svome poslu tako nepametno i nepažljivo, da bi razrađivao najgore implikacije koje proizlaze iz tog njegova metoda, i on doista s pravom kritikuje romane Slobodana Selenića zbog stereotipnog građenja npr. likova stranaca, samo što to radi neprestano i naporno moralizirajući, umjesto da dostoјno obavi posao književnog kritičara, uočavajući manjkavosti tih Selenićevih romana na nivou motivacije i individualizacije likova. Tako on, naprimjer, Seleniću prigovara što u Prijateljima s Kosančićevog venca nije napravio zaokret u kojem bi se njegovi likovi Vladan i Istref emancipirali od kolektiva i kolektivne svijesti, dozvoljavajući katarzičku transformaciju likova, pa čak i njihovu homoseksualnu romansu, dok je njegov problem sa Stevanom Medakovićem, kao književnim likom, to što se doima kao loš analitičar političkih i društvenih prilika međuratne Jugoslavije. (203) Je li to Ilić hoće reći da bi to bili dobri romani da je Selenić sproveo njegove recepte? Dejan Ilić, dakle, kritikuje Selenića više zbog onoga što je taj pisac propustio uraditi (da bi

zadovoljio kritičarev politički ukus), umjesto zbog onoga kako je to on stvarno književno napravio. Ako su jedine manjkavosti Seleničevih romana ono što mu spočitava Ilić, onda je to najveći kompliment koji se, Seleniću kao piscu, mogao udijeliti, jer mu se priznaje umjesnost da koherentno i dovršeno realizira svoje (ideološke) intencije. Zaokupljen svojim liberalnim stavovima i političkim pothvatom, snivajući o humanoj književnosti što prikazuje samo uzorite junake koji se fino ponašaju, Dejan Ilić previđa da Selenić, kada bi ispunio liberalne vrijednosti koje literaturi propisuje, ne bi onda bio Slobodan Selenić nego Nenad Veličković ili Lamija Begagić.

Slobodan Vladušić, za razliku od Dejana Ilića, neprestano insistira na estetskim vrijednostima: on zabrinuto piše da će dolazak Fondacije na mjesto Države u književnom prostoru rezultirati partikularizacijom književnosti i ukidanjem homo poeticusa. (11) Književnost se pod pritiskom Fondacije, piše Vladušić, pretvara u fondacijske i tržišne žanrove: u humanistički roman, naprimjer. U odlučivanju koji će rukopis podržati, Fondacija se prije vodi „etičkim“ nego „estetskim“, a estetska vrijednost, kaže čak Vladušić, nema nikakvu važnost za Fondaciju. Vladušić se protivi toj partikularizaciji književnosti, jer je čak i Kišu bile strana svaka manjinska književnost, književnost bilo koje manjine, političke, etničke, seksualne, zato što je književnost jedna i nedjeljiva, dobra ili loša. Sve to što Vladušić misli, to je zasada jako lijepo, i on vidi, deklamativno, neke stvari pred kojim Dejan Ilić, naprimjer, ostaje blaziran. Kada Vladušić, međutim, u istoj knjizi počne pisati o Berlinskom oknu Saše Ilića, čitajući ga, kako kaže, prvo iz „poetičkog ugla“ (sic!), on će primjetiti da je to djelo pravi pri povjedački događaj, djelo vrsnog pri povjedača, sa scenama doista nesvakidašnje inspiracije, djelo s najefektnijim pasažima u savremenoj srpskoj prozi, itd. (136) Međutim! Te će „pri povjedačke-tematske akrobacije“, kaže dalje Vladušić, ostati u drugom planu jer je ova knjiga pisana sa sviješću o angažovanosti. Maloprije brižnik nad homo poeticusom, Vladušić sada, kao pravi komesar, razdvaja poetičke akrobacije od angažmana, diskvalificujući jednu knjigu kao humanistički žanr i promašenu šansu, zato što pravi analogiju između srpskih i nacističkih zločina. Zar nije književnost jedna i nedjeljiva? On, dakle, najednom kao aparatčik famozne Fondacije, kao ždanovist, razdvaja formu i sadržinu kao svjetlost od

tame, likvidirajući jedan roman zbog etičkih kvaliteta, zato što se ne slaže s njegovim političkim vizijama, iako nema nikakvih estetskih prigovora, služeći se sličnom metodom kao Dejan Ilić kod Selenića. Otkud to da Vladušić, kao homo poeticus, razdvaja sada poetičke karakteristike od angažovane romaneskne svijesti, denuncirajući formalna rješenja, sastavne dijelove samog djela, kao nekakve poetičke akrobacije? Etičko najednom Vladušiću postaje važnije od estetskog. Otkud je prema toj Vladušićevoj logici *Berlinsko okno* kao humanistički žanr nesvakidašnje, ako estetska vrijednost Fondaciji ne znači ništa, kako je maloprije rekao? Kako to da je Fondacija podržala jedan vrijedan roman ako joj estetsko posvema irelevantno? Kako to da se Vladušiću, kao kritičaru, sviđaju formalne akrobacije blagodareći kojima ta svijest o angažovanosti ne bi ni postojala, jer se jedino tu i realizira? Na drugom mjestu Vladušić će samom sebi još jače proturječiti: pišući o romanu *Svih žalosnih radost* Ljiljane Habjanović Đurović, nadvladaće sebe samog i presuditi da to djelo ne mora biti poimano kao loš roman, iako, kako sam primjećuje, autorka nije ni pokušala da zanjiše psihološko klatno likova niti inkorporira bar zrno neizvjesnosti u opštupoznatu biblijsku priču. Zašto to nije loš roman? Zato što se danas pišu tekstovi o serijama kakva je Buffy, the vampire slayer, umjesto o Uliksu. I zato što je taj roman dokument jedne kulturne situacije i jednog čitalačkog ukusa, kaže Vladušić. Zar i oni fondacijski žanrovi nisu takvi dokumenti, pa ih je Vladušić proglašio maloprije za loše? Radi se zapravo o tome da ovaj borac-kišovac protiv svake manjinske književnosti, sada odjednom unutar korica iste knjige postaje pravi poststrukturalistički relativist pa povodom jednog biblijskog romana tvrdi da je teško utvrditi šta je uopšte književna vrijednost, jer je sve dokument određenog ukusa i jer se tekstovi pišu i o najglupljim tv-serijama.

Sve su to proturječja čudna samo onome koji ne vidi da su i Vladušić i Dejan Ilić pobornici jednog paraliterarnog poststrukturalističkog čitanja književnosti, moralizatorskog. Njihovi su morali, istina, dijametralno suprotni, iako im zajednička ta akademska akrobatika uštimavanja citata i teorija koja služi sama sebi. Kad im se u tekstu uklope dvije teorijice, oni su sretni kao da su objasnili cijeli svijet. Doista, bolje se malo tekstualno poigrati lijepim vrijednostima kad one već ne mogu biti ostvarene, kad već odbijamo svaku mogućnost da se

ne ostvare, ostajući čistih ruku kao djeca. Ta je samosposvećena igra i jedini jemac moralne usaglašenosti njihovih knjiga, unutar sebe. Oni, kao teoretičari, dijele i jednu etičku smirenost, jedno zadovoljstvo samim sobom, jednu moralističku nadmenost, kao sigurnost da se angažuju u pravi trenutak na pravom mjestu, na pravi način, bezbrižni kao da su plaćeni zaslужenim stipendijama. Lijepo je vidjeti takvo zadovoljstvo u današnje vrijeme, kad i ne slutimo gdje bi mogla otici naša riječ, dok se glasamo po partiturasima koje su nam već prethodno isporučene, a kao angažovani intelektualci i pisci lako postajemo buržui poput Camusa i Sartra. I Vladušić i Ilić se hvastaju svojom individualnošću, a ustvari reprodukuju najprisutnije jezike akademskog tumačenja književnosti, govoreći samo ono što su čuli na predavanjima, okruženi tisućama nevidljivih katedri. Neću poistovijetiti Vladušićev i Ilićev angažman po osnovu unosnosti: jer dok se kod prvog ti koncepti mogu propovijedati na katedrama u Beogradu i Novom Sadu, za promicanje drugog ipak treba otici u Budimpeštu. Dok prvi angažman podrazumijeva sigurnost koju jamči državna kulturna politika, zbog drugog treba uvijek iznova strepititi pred milosrdnošću evropskih i svjetskih fondova.

Zajednička im je, međutim, jedna ignorancija književnosti. Vladušić, kao kritičar, tu je i licemjerniji, jer se kao nacional-kritičar neprestano poziva na estetske vrijednosti, nasuprot Ilića koji izravno nastupa s jednom žestokom političkom vjerom u tumačenju književnosti. Vladušić, naprimjer, najnormalnije potpisuje manifest grupe P-70 u kojem se frazerski protivi lošem književnom ukusu i političkoj službi, a potom promovira djetlički roman „Top je bio vreo“ svoga suborca Vladimira Kecmanovića zato što autor hrabro razbijja stereotipe o građanskom ratu u Bosni. Dejan Ilić, s druge strane, uvjereni objavljuje nedovršena djela, romane završene prije nego su i postali romanima, kao u slučaju Planinskog zraka Viktora Ivančića, ili jednu pokidanu iznemoglu književnost, s likovima kao blijedim utvarama u nedovršenim skicama, jednu književnost smislenu samo zato što je pogodna za interpretaciju pred studentima rodnih studija, brižnu prema LGBT pravima, kao što je zbirkica priča *Jednosmjerno* Lamije Begagić. Kad bude pisao o *Ministarstvu boli* Dubravke Ugrešić jedini kvalitet te knjige koji će pomenuti jeste to što otvara pitanje seksualnog zlostavljanja muškaraca u ratu. Zar istu funkciju ne bi mogao

imati neki članak? To su, međutim, čitanja i književna djela lijepih vrijednosti kojim se može mahati kao zastavama, jer ne zaboravimo da je suštinsko objašnjenje svakog djela uvjek izvan njega! Mi ipak zadržavamo mogućnost da ostanemo malo fleksibilniji, ne ovako apodiktični, jer nije ključ čitanja svakog djela nužno izvan njega. Ilićevo studija važna je kao intelektualno osmišljenje neke možebitne državne intervencije u zakonu i kulturi, koja vjerovatno nikada neće biti realizirana, pa ova teorijska knjiga najviše služi samoj sebi, kao etička etiketa.

Ostavljam pak otvorenom opciju da važnost Ilićeve ili Vladušićeve studije ne mogu shvatiti oni koji su zaslijepljeni autonomijom i besmislom književnosti, kao neki lovci na leptirove. Nevažno je to što oni kažu da vjerovati u autonomiju književnosti ne znači shvatati književno djelo isključivo kao čudo jezika, neko lirsко pletenje lišeno društvenih implikacija, nego znači zalagati se da književnost bude nezavisna od građanskog utilitarizma, stilskog didaktizma ili etičke propagande, kao ciljeva vanknjjiževnih autoriteta. Oni kažu da to što je književno djelo povezano sa stvarnošću nije razlog da se ono sociologistički reducira. Oni kažu da to što je ono autonomno kao umjetničko djelo ne znači da nije zavisno kao povijesni proizvod. Oštri odsječak stvarnosti najljepše izgleda, kažu, kad je nakazno zaboden u čudestveno lebdenje lirike, kao staklo. Svejedno im ne treba vjerovati, jer imamo posla s onima koji su izvrnuli luminoznu prosvjetiteljsku vjeru naših angažovanika naizvrat i opili se njenom krvlju do ludila.

Günther Anders

Patologija slobode

[Günther Anders objavio je ovaj članak 1937. pod svojim pravim imenom, Günther Stern, u časopisu *Filozofska istraživanja* (koji su osnovali A. Koyré, H.-Ch. Puech i A. Spaier), u izdanju Boivin & Cie, Éditeurs, rue Palatine, Paris VI°, tom VI, str. 22 à 54. i on predstavlja nastavak članka Jedna interpretacija a posteriorija (*Une interprétation de l'a posteriori*), koji takođe objavljujemo. Originalni rukopis na njemačkom jeziku do danas nije pronađen, iako postoji tekst sličnog sadržaja iz 1930. pod nazivom *Die Weltfremdheit des Menschen*; Andersov izdavač u Njemačkoj, C.H. Beck, bio je prisiljen dati Patologije slobode Werneru Reimannu na ponovni prevod na njemački da bi je mogao uključiti u objavljena djela. Nismo, dakle, mogli provjeriti i ispraviti francuski prevod koji je napravio P.-A. Stephanopoli, iako su brojni pasusi na to poticali; nismo ispravili ni pogreške i barbarizme koje taj francuski prevod sadrži i koje su brojni i nepodnošljivi, ali ne u tolikoj mjeri da onemogućavaju razumijevanje sadržaja. Bilješke je napravio sam autor, izuzev 15. i 16.]

Analiza situacije čovjeka u svijetu donijela nam je u glavnim crtama sljedeće zaključke [1]:

Za razliku od životinje koja instinkтивno poznaje materijalni svijet koji joj pripada i koji joj je neophodan – kao ptice selice jug, pčela svoju žrtvu – čovjek ne poznaje unaprijed svoj svijet. O njemu ima samo formalni a priori. Nije oblikovan ni za kakav materijalni svijet, ne može unaprijed znati kako je on ustrojen nego ga mora Cnaknadno“, a posteriori, spoznati, potrebno mu je iskustvo. Njegov odnos s faktičkim ustrojstvom svijeta je relativno slab, on se nalazi u očekivanju mogućeg i prozaičnog. Isto tako, nijedan svijet nije mu stvarno nametnut (kao na primjer specifična sredina bilo kojoj životinji), nego on više preobražava svijet i na njemu gradi, u hiljadu istorijskih varijanti i na neki način kao nadstrukturu, sad jedan „zaseban svijet“, sad neki drugi. Jer, da se izrazimo paradoksom, artificijelnost je priroda čovjeka i njena bit je nestabilnost. Praktične konstrukcije čovjeka, ali isto tako i njegove teorijske sposobnosti predstavljanja, ukazuju na njegovu apstrakciju. On mora, ali isto tako može da se ne obazire na svijet onakav kakav je: jer on sam je „apstraktno“ biće: ne samo dio svijeta (tim aspektom se bavi materijalizam), nego je takođe i „isključen“ iz njega, „ne ovog svijeta“. Apstrakcija – dakle, sloboda vis à vis svijeta, činjenica da je oblikovan za općost i prozaičnost, povlačenje iz svijeta, praksa i preobražaj ovog svijeta – temeljna je antropološka kategorija, koja pokazuje ne samo metafizičku situaciju čovjeka nego i njegov lόyoс, njegovu produktivnost, unutrašnjost, slobodnu volju, historičnost.

Čovjek svakim u svim svojim činovima dokazuje slobodu spram svijeta. Ali nijednim tako izrazito kao činom povlačenja u sebe. Jer on sad time uzima u ruke sudbinu svog raskida sa svijetom, on ga intenzivira dotle da od njega pravi aktuelna vrata svijeta, on svijet nadomješta samim sobom. Ono što slijedi proizlazi iz ovog iskustva sebe i peripetiјe te „nesretne svijesti“, kako kaže Hegel. U prvom dijelu svešće se jednostavno na opis Nihilista, čovjeka koji, zato što je sad slobodan, sad nije, sad jeste od ovog svijeta, a sad je „ne ovog svijeta“, gubi mogućnost da se identificira sa samim sobom. Ovaj poraz identifikacije očitovaće se u analizi nihilističkih mentalnih stanja. U drugom dijelu, nihilističkoj slici suprotstavićemo antitezu, onu historijskog čovjeka. Kao zaključak, umjesto

sinteze, problematika će biti dovedena u pitanje kao takva; i pokušaćemo odrediti da li je to pitanje koje se odnosi na filozofsku antropologiju, to jest šta bi čovjek uopće mogao biti, tako formulirano opravdano.

I. TEZA: SLIKA NIHILISTA

1. Sudar s kontingenntnim: „Šta sam tačno ja sâm“. Identifikacija Ja i njegov poraz.

Čovjeku nije nužno da izvrši neki izričit čin „samouspostavljanja“, „samoproizvođenja“, (izrazi koji se neprestano pojavljuju u transcendentalnoj filozofiji, posebno kod Fichtea) da bi dobio garanciju i okrunjenje svoje slobode. Sposobnost da se odvoji od svijeta, koja se otkriva u povlačenju čovjeka u samog sebe, tu slobodu već dovoljno dokazuju. Ali izrazi postoje sa svom svojom pretjeranom pretencioznošću. I oni prikrivaju sveukupnost teškoća i antinomija koje povlači taj slobodni čin povlačenja u sebe: to će reći da paradoksalni čin da, ako se čovjek otkriva samo slobodno, činom koji slobodno potiče od njega, otkriva se upravo kao ne-sloboden, kao neodređen samim sobom. Ovo obilježje „ne-samouspostavljanja samim sobom“ ima dva aspekta. S jedne strane, čovjek koji se sam nalazi u stanju slobode otkriva se kao „već postojeći tu otprije“ kao „prepušten“, „osuđen“ na samog sebe, kao ne „konstiuiran sobom“, kao neopoziva istinska pretpostavka samog sebe, kao dio svijeta, kao a priori sebe koje prkositi bilo kakvoj kasnijoj slobodi. Kao suma svega onog protiv čega izraz amor fati pokušava da se podigne. S druge strane, i to je u uskoj korelaciji s prvom tačkom, to neopozivo se pojavljuje u svom svojstvu kao nešto apsolutno prozaično. Čovjek se iskušava kao kontingenstan [2], kao prozaičan, kao „upravo ja“ (onakav kakav se nije odabralo); kao čovjek koji je upravo takav kakav je (iako može biti sasvim drugačiji); kao neko ko proizlazi iz porijekla za koje nije odgovoran, a s kojim se ipak mora identificirati; kao upravo „ovdje“, kao „sada“. Ovaj glavni paradoks uzajamne pripadnosti slobode i kontingenkcije, ovaj paradoks koji je obmana, fatalni dar slobode, objašnjava se na sljedeći način.

Biti sloboden, to znači: biti stranac; ne biti ništa određeno; ne biti oblikovan ni za šta određeno; nalaziti se na horizontu banalnog: u stavu takvom da se banalno može sresti takođe

i među drugim banalnim. U banalnom, koje mogu pronaći zahvaljući svojoj slobodi, ja srećem takođe i svoje vlastito ja; isto tako, koliko god da je iz svijeta, stranac je samom sebi. Doživljeno kao kontingenčno, ja je tako reči žrtva svoje vlastite slobode. Izraz kontingenčan mora prema tome označavati ova dva obilježja: „ne-konstituiranje sebe sobom“ Ja i njegovo „postojanje kao upravo takvo i tako“. Ovo važi za sve što slijedi.

2. Formuliranje sudara s kontingenčnim; njegova falsifikacija.

„Zašto je dakle“, pita Schopenhauer u svojim Tagebücher [3] „sada upravo sada?“. Ovo je tipično pitanje kontingenčije. Jer Schopenhauer ne želi odgovor; pitanje nije ništa drugo do formuliranje sudara.

A ipak nam se čini da prevod sudara („da sam ja upravo ja sâm“) upitnom rečenicom – a upravo samo u toj formi se problem kontingenčije javlja u istoriji filozofije – proističe iz jedne već teorijske tačke gledišta i čini nam se lažnim. Istinski sudar može se formulirati samo u anakolutnoj zavisnoj rečenici, isuviše je bitan, isuviše absurdan da bismo mogli na njega dati nekakav odgovor. Odgovore mogu dobiti samo pitanja koja se predstavljaju kao formulacije praznina koje neki, po sebi neosporan, kontekst može sadržavati. Ali u slučaju sudara s kontingenčijom upravo su taj kontekst i njegovo neproblematično stanje poljuljani. Još nelegitimnije od prevodenja sudara u upitni iskaz bilo bi pretvoriti ga u sud – iskazati ga na primjer rečenicom „ja nisam ja sâm“, koja se može sresti kao takva ili slična u brojnim formulacijama-imitacijama Hegela. Svaki sud, čak i dijalektički sud, tvrdi. Ali tvrdnja koja je osnov sudara je upravo ova: da sam nažalost ja, ipak, ja. Prevedimo: „ja sam ja sâm“.

Zasigurno, i sud kao takav zna za takav raskid, distinkciju između S i P. Ali taj raskid pretpostavlja, iako je moguće preobraziti ili promijeniti predikat, identitet subjekta sa samim sobom. A upravo je taj identitet uzdrman u zavisnoj rečenici. Jer ono što, prije svega, šokira u sudaru nije činjenica „da sam ja takav ili ne“ nego upravo činjenica da „sam ja sâm ja sâm“. – Namjera da se takvo stanje stvari formulira nekim dijalektičnim izrazom sudara se s činjenicom da „jeste“ u dijalektičkoj logici gotovo uvijek znači „postaje“, preobražaj

jednog određenja u drugo, pomoću prelazne rečenice koja je po sebi dvosmislena. U našem slučaju to ne dolazi u obzir. Ono što je tu samo prelazna, više ili manje dvosmislena rečenica postaje tema našeg istraživanja.

3. Širenje onog što je supstanca kontingencije.

Kontingencija koju Ja otkriva u samom sebi ne bi trebalo da se smanjuje kad ono uđe u odnos sa svijetom. Iako se tim Ja najčešće gubi u svijetu, dotle da unutarnja podjela tog slobodnog i kontingentnog Ja nije više element svijesti, da se neutralizira, može se dogoditi i obrnuto, da odnos sa svijetom i susret s bilo kojom stvari može još više nego prije i stalno održavati u kondiciji „bivanja upravo ja“ (Gerade-ichsein). Čuđenje pred kontingentnim – formulirano najprije u rečenici „da sam ja sâm upravo ja sâm“ – sada otkriva u svakoj stvari i na svakom mjestu priliku da se očituje i hranu, i izražava se ovako: „da ja nisam ni ovaj ni onaj, nego upravo ja sâm [4]“. Ova mogućnost da se bude sve ne znači dakle ni jedinstvo ni srodstvo Ja s čovjekom i sa svijetom; nego obrnuto, njegovu savršenu čudnovatost [stranost]: ono može biti sve, jer je isto toliko strano i kontingentno samom sebi koliko i svakom drugom dijelu svijeta. Bilo koja kontingentna stvar koja nisam ja, sada još jednom povećava težinu činjenice što sam upravo ono što sam. Ja i svijet se dopunjaju i uzajamno uzdižu u onom što imaju od slučajnog. Ako, i sâmo kontingentno Ja zgrabi priliku da svijetu opet potvrди svoju vlastitu kontingenciju, i kontingencija svijeta će zbog tog biti radikalnija. Od tog trenutka će slučaj identiteta samog sebe i beskorisnost „samo-identifikacije“ biti pripisani svakom djeliću svijeta kao takvog, tako reći van ljudske kontingencije: onaj ko je u čuđenju izjavljuje sad da je „ovo, što je upravo tu, upravo ovo tu i ništa drugo“. U ovoj novoj fazi, takođe nećemo konstatirati polazeći od nečeg ne kontingentnog, nekog supstrata, banalnog kontingentnog, slučaja; čuđenje bi još uvijek ostalo na neki način u oblasti gdje vrijedi princip kontradikcije; i patologiju tog čuđenja karakterizira upravo ono što neprestano lomi takve okvire. Ali se svodi na to da je svaki Hoc i Illud upravo isto [5].

Hölderlin je u svojim prvim skicama Empedokla opisao kontingenciju i ono što je u njoj nepodnošljivo na sljedeći način: Empedokle bi bio nezadovoljan, nestabilan, bolestan,

jednostavno zato što bi (odnosi) bili posebni odnosi. Svaki određen odnos je, dakle, za njega gubitak svih ostalih; svako posebno biće gubitak svih bića čiji bi oblik mogao poprimiti.

Ali Empedoklova kontingencija nije najradikalnija. Empedokle traži i nalazi oslobođanje od svog „biti upravo taj“, panteistički spas: totalno biće, kojem se on povjerava skačući u krater i u kojem se sublimira njegovo lično biće, biće koje je upravo on, ostaje za njega ne kontingenčno, posljednji apsolut. Doista, razumljivo je da se sebi sačuva takav spas, nekontingenčan ostatak. Ali to je u suprotnosti s principima klasičnog nihilista. Jer taj radikalni nihilist u svom bijesu kontingencije, poriče ne samo jedinstveno, posebno i banalno, ne samo biće koje je on lično, nego i biće samog postojećeg, koje je sada pogodeno prokletstvom kontingenčnog banalnog, kao da je on bilo kakvo ravnodušno postojanje. „Da postoji svijet uopće“, „da postoji nekakvo Ima-nešto“; „da ja jednostavno postojim“; „da postoji nešto uopće, koje sam ja“; takvi su sada izrazi koje upotrebljava nihilist.

Od sada neograničeno čuđenje koje se iskazuje u ovakvim izrazima i uzdrmavanje jednostavnog postojanja bića imaju, istina, svoj krajnji temelj u ovakovom stanju stvari: da čovjek u svojoj biti nije oblikovan za bilo kakvo postojeće, nego za samog sebe, u mjeri u kojoj je takođe od svijeta. On ipak dostiže maksimum patologije u tome što ostaje u prostom teorijskom, u tome što ne ostvaruje svoju slobodu u praksi, u stvaranju svog svijeta [6].

4. Digresija o validnosti iskaza koji se odnose na filozofsku antropologiju.

Ove prve formulacije činjenice ne-identifikacije čovjeka sa samim sobom su pretjerivanja. Ali one su, ako hoćemo, filozofska pretjerivanja. Princip na koji je ukazano na osnovu činjenica, ali uzet kao takav, čini se radikalnijim od stvarnosti, izgleda patološki. Ako bi se čovjek stalno zadržavao na nemogućnosti identifikacije sebe, ne bi mu ostao drugi izlaz, da grubo kažemo, osim samoubistva – jedini izlaz koji su vidjeli stoici –; ni drugog načina da poništi ono što smo u stanju ne-slobode, da anulira kontingenciju. Ipak, ono što nazivamo „filozofskim pretjerivanjem“ ne predstavlja nikakvo falsificiranje; ako je svijest kontingencije, istina, gotovo uvijek

neodređenja i iluzornija nego izrazi koji pretendiraju na to da je iskažu, ona se ipak rađaju iz samog nihilističkog života, i moraju tu biti, da tako kažemo, ponovo preneseni. Ona nisu, dakle, samo iskazi koji se odnose na život koji se odvija u paradoksalnom, nego dokumenti koji potiču iz samog tog života. Pretjerivanja proizlaze iz toga što se iskazi u principu izražavaju samo u izuzetnim situacijama, što s druge strane izvjesne formulacije dovršavaju i preciziraju stvarna stanja, a samo tek nakon toga ih vode do njihove stvarne istine. Ono što je „pretjerano“, to znači dovedeno do maksimuma jasnosti i istine bez šminke je, u prvom redu, situacija same kontingencije, a tek u drugom, iskaz čiji je ona predmet. Formulacije nisu, dakle, samo izraz te egzistencije nego je one one „informiraju“: tako da postaju istinite.

Iako se smatraju rijetkim, situacije ne-identifikacije vjerovatno to nisu. Samo, one se rijetko izražavaju, rijetko saopštavaju, jer njihovi izrazi nisu polazna tačka ni za šta, i zato što su one s društvene tačke gledišta nepostojeće (jer one nisu ni pitanja, ni odgovori, pokazuju samo čuđenje). Čak i ako dopustimo da su takve situacije vrlo rijetke, to neće ništa značiti protiv njihove filozofske vrijednosti, protiv njihove korisnosti u filozofskoj antropologiji. Uostalom, treba primijetiti da filozofija zadržava izvjesnu nesklonost da smatra filozofskim ono što nije često; bilo zbog poistovjećivanja općeg i bitnog, koje je u mnogo pogleda fatalno po zapadnu filozofiju; ili zbog činjenice da se prihvata provjerljivo uopće kao kriterij naučnog. Vrlo je karakteristično za takvo stanje stvari što je Jaspers tretirao svoju teoriju „graničnih situacija“, koje istina nisu rijetke, u „psihologiji koncepcija svijeta“. U njegovim očima nije bilo apsolutno očito da je filozofirao – sav zbumen kakav je bio zbog jedne naturalističke koncepcije nauke – baveći se očajanjem, smrću, ekstazom itd... Nasuprot tome, treba isticati da najrjeđe ljudske situacije, najčudniji ljudski tipovi mogu igrati ulogu u interpretaciji koja cilja na opće, pod uslovom da razmatrimo i interpretiramo sam čin njihove rijetkosti. Da se vratimo našem slučaju, možemo reći da je stanje krajnje preciznog sudara s kontingenčnim rijetko; zato što dvostrukost Ja nije iskušana u praksi: čovjek može istinski napraviti nešto od samog sebe, što se otkriva kao već postojeće; i zato što se u drugom redu smrtonosni suds razrješava u stavovima koje već čine modus vivendi, stavovima

koji prikrivaju svoj kontingenčni karakter. Istraživanje koje ovdje pokušavamo može, dakle, imati za temu samo subjekt čiji se život nastavlja i, dakle, takve kompromisne stavove [7].

5. Stid [8] kao realnost svijesti kontingenčnog i kao klasična forma njenog prikrivanja.

Vraćamo se tako kontingenčiji.

Stanje sudara s kontingenčnim, kao držanje u životu, i ogoljeno koliko je moguće od bilo kakvog šokantnog svojstva, naziva se stid. Stid nije u početku stid što smo ovo ili ono uradili, iako ta forma stida već znači da se ne identificiram s nečim što izvire iz mene, sa svojom akcijom, a s kojom bih se ipak morao, to jest pod prisilom, identificirati. Činjenica da smo sposobni za taj poseban moralni stid već i sama zahtijeva kao formalni uslov činjenicu da sam u isto vrijeme identičan i neidentičan sa sobom; činjenica da ne mogu izaći iz svoje kože, ukoliko je mogu zamisliti kao takvu; da se srećem u slobodi iskustva sebe - ali kao ne-slobodan. Stid se ne rađa iz te nepodudarnosti, ali ona sama je već stid. U stidu se ja želi osloboditi, u mjeri u kojoj se definitivno i neopozivo prepušteno samo sebi, ali, gdje god da pobegne, ono ostaje u slijepoj ulici, ostaje na milosti neopozivog, dakle sebe sama.

A ipak čovjek time pravi otkriće: upravo dok se iskušava kao ne-samoupostavljen sobom, po prvi put predosjeća da potiče od nečeg što nije on; po prvi put predosjeća prošlost; međutim, ne ono što imamo običaj zvati „prošlošću“: ne čistu, poznatu, historijsku prošlost; nego upravo prošlost koja je potpuno strana, neopoziva, transcedentna; prošlost porijekla. Čovjek predosjeća svijet iz kojeg potiče, ali kojem više ne pripada kao ja. Tako je stid prije svega stid porijekla. Zamislimo prve biblijske primjere stida: koincidenciju stida i pada, i primjer Nojevih sinova koji „lica natrag okrenutog od stida“ pokriše golotinju svog oca [9].

Iako se porijeklo predstavlja kao ono što nismo kao slobodni, i što ne bismo mogli izabrati slobodnim izborom, kategorija porijekla je karakteristična ljudska kategorija. Životinja nije izvršila definitivni skok (Sprung aus dem Ursprung) iz porijekla u slobodu. Ona neprestano ostaje vezana za stvarnost iz koje potiče i ostaje s njom spojena, tako da je njena uloga kao prethodne stvarnosti podjednako mala

isto kao što i životinja ne igra vlastitu ulogu qua individuum.

Samo za to biće, koje je odvojeno od stvarnosti iz koje potiče, za kojeg ona nije tu za čovjeka samog, ta stvarnost je nešto posebno; ona je porijeklo i kao takva ona je na neki način obdarena transcedencijom koja se predstavlja u vidu anteriornosti (Transzendenz nach rückwärts). Samo preko čovjeka, može se održati veza s onim od čega on potiče.

Ono što počinje kao stid (Schande), završava se kao počast: onaj koji se stidi bez sumnje se vraća samom sebi. Ali to što to može, što ne ostaje izvrgnut svijetu, sa svojim nasljedstvom -upravo-ja-bića i bića-takođe-od svijeta, nego što se može iznova pozvati na samog sebe, već pokazuje dvostruka situacija čovjeka: iako je on drugo nego on sâm, on je ipak on sâm. Onaj ko je u stanju stida bez sumnje bježi, ali samo ka samom sebi. Htio bi se, iz stida, uvući pod zemlju, ali uvlači se u samog sebe. Dok ne zaboravi, ponosan što može umaknuti (u samog sebe), motiv koji je imao da bježi (kako ne bi bio on sâm). Onda se onaj ko je u stanju stida diči svojom moći prikrivanja. Sublimara je i falsificira svoj istinski motiv koji si je predstavio kao skandal stida u porazu identifikacije. Sad od bijede stida pravi vrlinu. Prikrivajući ga, on rehabilitira prikriveno u vidu tajne, ili opet od njega pravi zabran, kao njegovo naročito i najintimnije ja, kao ono što mi izričito pripada i pripada samo meni. Prikrivajući, on prisvaja ono što treba prikriti, što je iz svijeta, što je „opće“ u svijetu, što ima od „općeg“ sa svjetom, tako da to sada postaje „privatno“ i „vlastito“. Umor od biti-upravo-ja-sâm i prвobитni motivi prikrivanja su sada ne samo zataškani i zanijekani, nego su prilika za jačanje samog sebe i pozitivnog ponosa. Čovjek koji je tako preobrazio stid više se ne upliće u ovaj svijet, više mu se ne nudi. I on naknadno opovrgava, uzdržavajući se od svijeta, otvrđnjavanjem i čistoćom, činjenicu da je na svijet došao kontingencijom i obmanom „svjetovnosti“.

Upravo zbog tog moralnog happy enda, stid je najkarakterističnije obilježje. U njemu se, jer se život nastavlja, antinomija preobražava u modus vivendi. Među mnogim drugim podjednako poučnim obilježjima, najvažnije je gađenje prema sebi, jer već prepostavlja navikavanja na Ja samo sebe, do kojeg dolazi u toku života i, dakle, identifikaciju „uprkos njemu“. Gađenje prema sebi je uzgredni protest protiv tog automatskog navikavanja Ja na „upravo sebe samog“. U

trenutku kad dođe do gađenja, život dobiva tako reći funkciju vanjske sredine, u kojoj se Ja nađe zauvijek zalutalo. U gađenju prema sebi, nismo stranci sami sebi ni začuđeni, kao u sudaru s kontingentnim, nego, naprotiv, isuviše smo bliski sami sebi. Ali ta navika na sebe gotovo ništa ne dokazuje protiv kontingencije. „Zašto mi je, pita se Ja u gađenju, upravo ovo ja tako blisko ? Šta me sve to tiče ?“ I ono takoreći svodi identitet sopstva, koji se čini normalnim, na prosto navikavanje dijelova ja jednih na druge.

Hiljade oblika dvoličnosti, prerusavanja, komedije, pozitivno oprimjeruju ono što negativno pokazuju stid i gađenje; nestabilnost čovjeka u odnosu na sebe samog, njegova praznina. Ja se uspijeva samo privremeno oslobođiti svog upravo takvog postojanja i, tako, poprimiti oblik nekog drugog, i takoreći stvoriti sebi priliku i građu za mnogostruku personifikaciju. Sâmo privremeno je dokaz: u tolikim vrstama, čovjek je jedina koja ima najmanje karaktera.

6. Futur prošli; duh bijega; čovjek u konjuktivu.

U studu čovjek otkriva da je prepušten sam sebi, kao biće koji je već bilo tu prije čina iskustva sebe. Imperfekt „bijah tu“ je na neki način nepriznavanje mog ja kao slobodnog Ja; a još više pluskvamperfekt do kojeg se još može vratiti. Jer pluskvamperfekt obavještava da „ono što je bijaše bilo tu, nisam bio ja“.

Ova sumnjiva sloboda da se produžavamo do pluskvamperfekta, da se ponašamo kao da nam je dostupno ono što je ispod sopstva, sada ima svoje simetrično u mogućnosti koju čovjek ima da dosegne futur prošli. Ova mogućnost je i sama podjednako znak i njegove slobode i njegove ne-slobode; ona takođe vodi u poraz identifikacije sebe.

Futur prvi, da započnemo s njim, najjednostavniji je znak ljudske slobode. To da je futur dimenzija neodređenog, dimenzija unutar koje mogu odlučivati, opće je mjesto. To što su filozofi koji, od Hegela do Heideggera, proizlaze iz kantovske teorije slobode, filozofi Vremena, nimalo ne iznenađuje.

Ali, ukoliko čovjek ne ostvari tu slobodu u praksi, ukoliko koristi dimenziju futura da prevaziđe svoje kontingenčno „bivanje-upravo-sada-“ (gerade-jetzt-Sein), ukoliko čuva svu energiju koju zahtijeva vrijeme, ukoliko je ne potroši da ostvari

dimenziju kao takvu i što se sve više i više upućuje, vezanih ruku, u pozitivnom smjeru vremena, ad infinitum – izlaže opasnosti slobodu: jer, što više nastavlja, napuštajući svoje korijene, u pravcu budućnosti koju mu ta sloboda daje naslutiti, više se gubi u oblasti neodređenog. Tako produžena budućnost se kvalitativno preobražava, dijalektički se preokreće, i, evo, odjednom više nije vlastita budućnost čovjeka. On se gubi u nečem čime više ne raspolaže; tom „vremenom“ više čak ne odgovara specifični pravac vremena, pozitivni smjer: ona se svodi na nešto što više neće biti futur, na *aíów* [vječnost] koja je za ja irelevantna. Čovjek doista može još uvijek misliti i ukazivati na postojanje tog *aíów*, ali na sterilan način, bez njegovog razumijevanja i ostvarivanja; isuviše je udaljena od njegovog horizonta vlastitog i bliskog života.

„Ja-ću biti“ odsada postaje „ono što će biti, to neću biti ja“. Pozitivni izraz ovog izraza je futur prošli: „biće da sam ja bio“.

To što čovjek može izjaviti „biće da sam bio“, što tako može takoreći nadživjeti samog sebe u mislima, predstavlja iznenađujući čin slobode i odvajanja od sebe. U predviđajućoj uspomeni, on se vraća na samog sebe kao da nije bio zatvoren u okvir svog sadašnjeg života, kao da je sposoban živjeti svoj život unaprijed, uznijeti se iznad njega i sačuvati ga u sjećanju; sjećanju na koje se on ipak vraća u jednom trenutku svog sadašnjeg života, za koji je od sada futur neutralan. Ali ono što otkriva u svojim slobodnim činovima prenošenja sebe ponovo je nešto negativno; dešava mu se da je odgurnut u najdublju prošlost i već vidi svoju – još buduću – smrt, prošlu, kao njegovo rođenje. I svaka stvar već je viđena kao prošla, i sve se zamišlja kao „taština“, u smislu Eklezijasta, koji ne izražava slučajno svoj nihilizam u futuru prošlom. Onima koji će biti, nijedno sjećanje nije dato od onih koji će doći nakon njih, jer oni jednostavno biće da su bili.

Ova sloboda prevazilaženja samog sebe (futur prošli je u isto vrijeme i njena pobjeda i poraz) ima svoj pandan u prostornoj slobodi čovjeka. Ona je naročito važna, jer prostor, više nego išta drugo, predstavlja mogućnost bijega bića koje sam upravo: ona degenerira u paniku prostora i duh bijega.

Prostor možemo posmatrati kao sredinu, kako to čini Max Scheler, kao sami proizvod pokretačke slobode, kao nezavisnost od ovde i sada, i kao njihovu zamjenjivost. Ova se sloboda sada može izgubiti, zalutati u predjele potpuno

irelevancije za ja. Ako se razmaše po svom vlastitom poticaju, dođe trenutak kad ona pređe granice oblasti koja joj pripada. Ovdje se brojna ekvivalentna tu (auch dort) onda javljaju bez ikakve diferencijacije; oni su tu istovremeno i pretendiraju na to da budu posebno tu, a da se ta istovremenost ne ostvaruje tako da bi mogao biti tu-i-tu u isto vrijeme. Sveukupnost ovih momenata ostaje u konjunktivu. Jer „mogao sam biti tu, ali i tu i tu“, sve se ovdje preobražava u jedno „upravo-ovdje“ koje njegova kontingencija čini nepodnošljivim. Nijedno „ovdje“ ne preferira se drugom. Prvobitni smisao prostorne slobode, u mjeri u kojoj se ona sastoji od moći da pređemo od jednog izvjesnog ovdje do jednog izvjesnog tu, neutralizirana je činjenicom da pokretačka sloboda ide pogrešnim putem. Ova neutralizacija može se predstaviti kao inercija ili kao duh bijega. Onaj kome se prostor predstavlja u vidu patološkog i koji pada u kontingenciju „ovdje“ ne pokušava nikakav drugi pokret, jer bi on bio potpuno beskoristan; ili će se opet zebnja što se „nikad ne može biti upravo ovdje i što moramo biti upravo ovdje“ poistovjetiti s panikom nihilista u paradoksu slobode: ne htjeti nikada biti upravo-ja i ipak biti stalno prisiljen na upravo-ja. Prostor se sada javlja kao sveukupnost mogućnosti bijega od upravo-tu i upravo-ja. Ali svaka emigracija se ipak završava novim ovdje i tjera lutaoca od jedne do druge kontingencije, od jednog do drugog konjuktiva.

Privučen s jedne strane prema drugoj mogućnostima viška svijeta i stvari, koje poznaje kao istovremene, i za koje zna da spoznati ih znači izgubiti ih, bolestan od smisla Prostora, istrgnut s mjesta koje je upravo napustio, ni u čemu ne uspijeva; ostaje, u pravom smislu riječi, uvijek on sâm, jer je jedina konstanta u promjeni; a ipak se nikad stvarno ne vraća sebi. U biti, ne traži ništa. Ako nešto traži, to nije određeno, nego upravo kraj određenja, ekvivalenciju onog „tu“ i onog drugog „tu“, koje želi nametnuti, da bi ga zauzeo svojim vlastitom sadašnjošću, jer bi on, na neki drugi način, ostao imaginarna količina; ekvivalencija koju ipak nikad ne može provjeriti sveprisutnim postojanjem. Tako on oscilira, tražeći povrh svega neodređenost svuda: ali je potpuno prevaren upravo-ovdje određenjem.

Ništa ne bi moglo zaustaviti tu potjeru; ona se okončava samo kad bolesnik padne sklopljenih očiju i obuzet vrtoglavicom. Dosegnute, zatim izgubljene tačke, čak i sve one do kojih

nije stigao, svode se jedne na druge i međusobno zamjenjuju. Sveprisutnost se na kraju čini dosegnutom: jer one tokom kratkog trajanja vrtoglavice izazivaju traženu neodređenost. Ali, to je samo privid. Ova neodređenost je preskupo plaćena. Ne može se sačuvati. Jer i sami smo pogodeni neodređenošću u trenutku kad se ona pojavila u prostoru; i kao jamstvo vlastite egzistencije, ostaje nam samo mučnina od vrtoglavice. Kao i fundamentalna panika upravo-ja-Bića, ovo lutanje je osuđeno na vječno ponavljanje; potjera ponovo počinje. Ovaj pokušaj da se učini da upravo-tu-Biće nestane, još uspijeva da se prevaziđe:

To znači da specifično Upravo-ovdje gubi svoje značenje, potraga za drugim ovdje i drugim tamo postaje nemotivirana i suvišna, čim se prostor svega ovdje, prostor samog svijeta, skupi u samo jedno i isto Upravo-ovdje. Sada se događa da smo zarobljenici [onog] Upravo-ovdje, uprkos ogromnom broju djelića svijeta koji se još nisu ostvarili; u bilo kojem pravcu da krenemo, ostajemo uvijek upravo-ovdje; to će reći u svijetu; i pokušaj da se oslobodimo tog svijeta, da mu izmaknemo na neko mjesto, iz tog se razloga pokazuje nemogućim, jer nema nikakvog zida, što okružuje Ovdje, koji bi mogao poslužiti za provalu. Zarobljenici smo Upravo-ovdje, ne uprkos, nego upravo zato što je bez granica. Strava se preobražava u mrtvilo.

Treba još jednom pojasniti razloge zbog kojih je upravotu-biće poistovjećeno s upravo-ja-bićem, zbog kojih je poticaj koji određuje bijeg izvan sebe, u bijeg ispred upravo-ja-bića, napušta se Ovdje umjesto da se napusti ja sam. Za čovjeka koji posjeduje κινησις κατα τοπον [kretanje kroz prostor], sistem položaja prostora javlja se kao sam princip nepokretnosti i kontingenčije: nijedna tačka se ne može preobraziti u drugu, nijedna ne gleda drugu, svako nije ništo do on sam. Prostor je dakle Principium individuationis. Ova uzajamna ravnodušnost istina biće očigledna samo za biće koji može preći od jedne tačke do druge; za biće koje može izaći iz svog elementa, na koji je obično upućen. Ono što životinja ne može ostvariti, jer uprkos κινησις [kretanju], ostaje u svom specifičnom životnom prostoru, u svojoj vlastitoj sredini, i nikada se ne prebacuje u ono što joj je strano kao takvo. To može samo čovjek. Može napustiti „svoje“ mjesto, nada se da će, gubeći ga, zaboraviti princip individuacije, i svoje vlastite pripadnosti. I gubeći ono što mu pripada, svoje, nada se da će se i sam izgubiti.

7. Žed za moći i potraga za slavom.

Prostorni bolesnik želi neutralizirati kontingenciju mjesta na kojem se upravo nalazi. On želi biti svuda u isto vrijeme, želi odjednom zgrabiti totalitet. Ali želja za posjedovanjem je samo specifikacija jedne u osnovi žedi za moći: želja da se svijet učini podudarnim sa samim sobom, tačnije, prisiliti svijet da postane Ja. Što može postati maksimalno moj, umjesto da postane Ja, evo šta je već za žed za moći prvi skandal i prvi kompromis.

Iako je žed za moći simptom stanja sudara s kontingenntnim, i sama nastoji da neutralizira činjenicu kontingencije. U ovim činjenicama da je čovjek unaprijed dat samom sebi, da ne može ništa drugo uraditi do otkriti se, bez mogućnosti da se pronađe, da su svijet i Drugi uvijek u prednosti nad njim, slabost čovjeka neprestano mu se dokazuje i prigovara. Ne može podnijeti da izvan njega bude nešto što nije on. Ne može podnijeti da bude višak u svijetu, kao „peti točak na kolima“; jer bi svijet funkcionirao dobro i bez njega; da se on sam, jedanput osuđen na bivanje, mora zadovoljiti da bude samo jedno biće između drugih. Potpuno odsustvo ograničenja žedi za moći koje želi sve držati pod svojim uticajem, čak onkraj svake nužde, samo je izraz apsolutnog razočarenja koje Ja osjeća, kad uvidi da je jedanput u svojoj egzistenciji ograničen na to da ga dijeli s ostalim bićima, i da nije sam za sebe sveukupnost postojećeg. Jedna Nietzscheova rečenica, „Ako Bog postoji, kako bih podnio, da nisam Bog ?“, predstavlja definitivni izraz tog bolnog stanja. U želji za moći, čovjek traži da sustigne prednost koju svijet ima nad njim: zato što od sada on nije sve, mora sve imati. Sveti se svjetu napuhujući svijetom svoje kontingenntno ja, utjelovljajajući ga i predstavljajući ga: jer onaj ko je moćan nije sada samo on sam, onakav kakav je bio u svojoj bijednoj situaciji, nego onaj-ovdje i onaj-tamo, on sam i drugi, sveukupnost. On je istovremeno ovdje i tu i još i tamo. Jer on je, u nadmoći, u pokazivanju i u slavi, da upotrijebimo izraze iz Teologije, sveprisutan.

Onda on želi biti sada i uvijek. To znači da nastoji da se obesmrti u vremenu, kao što radi i na tome da se slavi u prostoru; nastoji da naknadno opovrgne kontingenciju sada u kojem se našao prepušten. I trudi se da izgradi svoje autentično biće u obliku trajne statue, u Sjećanju i Ugledu, u pogledu kojeg njegov sadašnji i nepotpun oblik nije ništa drugo do fenomen

u pogledu Ideje. On je još samo nevjerna i prolazna kopija te slavne statue; i gle paradoksa: što se više njegova slava povećava, čini se da on sam ima manje veze sa svojom vlastitom statuom; ona je usurpirala njegovo ime; i ona će pobrati slavu umjesto njega čak vrlo dugo nakon njegove smrti; zgažen i satrt, sad zavidi svom velikom imenu.

Nije slučajno što smo naslovili ovo što prethodi „patologijom slobode“. Bilo bi bez sumnje neosnovano vjerovati da taj naziv ima za cilj da napravi portret cijelokupnog čovjeka. Njegovi opisi su, kako smo rekli, filozofska pretjerivanja. Ali slike koje smo dali, razmatrane same za sebe, nisu absurdne; one predstavljaju radikalne opasnosti kojima čovjek može biti izložen, i svakom od nas su poznatiji nego što obično mislimo; opasnosti koje su ovdje dovedene do svog krajnjeg vida, katastrofičnog, koji ugrožava sam život. Oblici stida, gađenja, želje za slavom, predstavljeni kao kompromisi, svima su nam poznati. I ako, u tim svakodnevnim pojavama, nismo navikli razlikovati sudsar s kontingentnim, to je zbog njegove „ambivalencije“; to znači da se sve javljaju pod pozitivnom maskom; one predstavljaju utočište u koje bježimo od prijetnje kontingentnog, i one su već, u odnosu na samoubistvo, modi vivendi. Stid, gađenje i želja za slavom događaju se, u posljednjoj analizi, u toku kontingentnog života; oni su dakle već, neprestano, jer je praktični život afirmacija sebe, kompromisi s životom optuženim zbog kontingencije; oni su protesti i uvrede; koje on ipak nosi; manje zbog toga da bi ga neprestano obasipale svojim sarkazmima, nego više kako bi ostale jednostavno i prosto s njim do kraja života. Jer rijetko antinomije bivaju jače od ljubavi prema životu. I nihilisti žele živjeti.

II. ANTITEZA: SLIKA HISTORIJSKOG ČOVJEKA

8. Život se nastavlja. Sudar s kontingenntnim se ponavlja protiv naše volje.

„Jedino sredstvo može nas izlječiti od nas samih.“

„Da, ali u biti, manje je važno da se izlječimo nego da možemo živjeti.“

(Joseph Conrad, Lord Jim)

Čovjek koji se neprestano i nepotrebno gubi u slijepoj ulici svoje vlastite kontingencije, i koji se pronalazi u svom „bivanja-upravo-ja“, kao da nije imao života iza sebe, baš kao da se svaki put upravo rađa, nastavlja svoj život. To znači da paradoks ne iskršava u nekoj imaginarnoj polaznoj tački koja se nalazi „prije“ života. To se događa više u punoj sredini samog života, života koji se nastavlja bez obzira na paradoks i povrh njega, u mjeri u kojoj čovjek ne čini od paradoksa izgovor da se sam dokrajči. Bilo u kojoj tački da izloži opasnosti i obustavi tok života svojim fanatičnim formalizmom i stalnim prekidima, pozivajući se na činjenicu da on nije on sâm, da se ne bi mogao nastaviti zbog činjenice da se može događati u ponavljanju i da se mora događati u tom ponavljanju, ako želi ostati efikasan, on daje mogućnost života koji se nastavlja uprkos njemu i priznaje mu nadmoć. Mogućnost njegovog ponavljanja vodi dakle paradoks ab absurdum; ovo je i samo paradoks i protivriječi svojoj vlastitoj uništavalačkoj pretenziji. Situacija paradoksa je prema tome ponavljanje. Ono je samo ponovo paradoks: jer se paradoks nikad ne bi smio ponavljati unutar tog života kojem on osporava da može biti pozitivan izlaz. U stvari ponavljanje paradoksa ne znači da se on ponavlja sam od sebe i na vlastiti poticaj. Njegovo kretanje je neutralno s vremenske tačke gledišta: on ne bi želio, niti bi mu bilo moguće stvariti polazeći od samog sebe temporalni modus ponavljanja. Ponavljanje je više paradoksalni vremenski modus samog života koji se ostvaruje u trajanju protiv svih paradoksa: život se obrušava protiv otpora paradoksa koji se suprotstavlja njegovom toku, i u svakoj tački tog toka života paradoks se iskušava, u mjeri u kojoj igra ulogu brane. To znači, dakle, da se ne ponavlja

paradoks nego život u svakom trenutku ponavlja iskustvo paradoksa. S tačke gledišta otpora koji predstavlja paradoks, to je uvijek isti život koji se sudara s njim da bi zatim povrh njega nastavio svoj tok. Ponavljanje se događa samo za život koji se nastavlja, ono se dakle konstituira kao stalnost njegovog zaustavljanja. Ono uvijek predstavlja specifičnu negaciju života koji se ostvaruje u vremenu.

Kao iteracija istog, „kretanje suprotstavljeno uspomeni“ [10], ponavljanje je, dakle, princip neutralizacije historijskog vremena unutar života koji može, i van historičnosti, nastaviti svoj tok. To znači da je nihilistički paradoks iskustva slobode karakterizira nehistorijsko postojanje, ili tačnije, protiv-historijsko postojanje; ono od tog trenutka povećava svoju vlastite teškoće i nastoji s toliko upornosti napasti zidove antinomije koji je sprečavaju da se osloboди vremena, koje bi jedino, u mjeri u kojoj bi moglo biti historijsko, moglo biti odgovor upućen paradoksu. Čovjek od tog trenutka duboko uvučen u ideju antinomije doista je nehistorijski. Ono što dobiva zauzvrat – i to je neophodno, jer sada nastavlja svoj život zauvijek –, to znači ono što jeste i ono što je bio, nije u strogom smislu život; to je u biti samo događaj koji se dešava slučajno, događaj koji u odnosu na stalnost paradoksa [11] ostaje nešto jednostavno moguće i što se ne podaje sjećanju. Sudar s kontingentnim uništava onda strogu mogućnost samog iskustva, činjenicu prisvajanja de facto proživljenog života. Sve se dešava kao da je se on dogodio „ni za šta“, sama činjenica da je proživljen je neprestano negirana paradoksom. Ako sada čovjek, izložen slučajnoj promjeni svojih slučajnih iskustava, želi pokušati povratak na samog sebe, ne može više postići da obuhvati svoj život in concreto. Jer više uistinu nema života. Uprkos paradoksalnom njegove situacije paradoks postaje, iako se dešava „unutar života“, sve efikasniji i efikasniji; tim efikasniji što je neutralizirao život i učinio ga nepodobnih za sjećanje. Ali on najzad postaje jedino i jedinstveno stvarno; to znači da se paradoks koji je poreknut od strane života ne samo nastavlja, nego da je sada i život poreknut paradoksom; jer je nepodoban za sjećanje; jer je prepustio svoju životnu snagu i svoju stvarnost paradoksu, on se dešava kao da nije tu.

Samo je prividno kontradiktorno da oboje, život i paradoks, bivaju istovremeno pobjednik i pobijedeni. Ako život ne čini ništa drugo nego se nastavlja, on je pobijeden; što se tiče

paradoksa, i on gubi, jer je upravo prisiljen na ponavljanje, prisiljen da se neprestano trudi da pobijedi. Ova dvosmislenost pobjede i poraza, koja nikad ne nalazi ravnotežu ravnodušnosti, upravo ova oscilacija drži paradoks „u životu“; i trajanje onog što je proživljeno u životu uprkos paradoksu određuje oholost paradoksa. Jer što je prostor u kojem se čovjek nastavlja veći, paradoks više dokazuje da je imao pravo. Onda se čovjek u očajanju na kraju „kači“ za samog sebe i kontingenčnu činjenicu svog upravo-ja-bića, i ostaje, a da nije uspio da se otkrije ili sjedini s bilo kakvim pozitivnim iskustvom, lebdeći u toj situaciji.

Ovdje se već, kod čovjeka žrtve paradoksa, ocrtava historijska mogućnost kao snaga suprotna paradoksalnom. Ova činjenica izražava da se historijski život sam od sebe smješta izvan paradoksa, ali isto tako da, umjesto da jednostavno sretne paradoks, protiv-historijski čovjek ga izvlači na svjetlo kao svoje vlastito svojstvo, koje sada, prikivajući i tiranizirajući čovjeka, postaje za njega retroaktivna istina; to znači da paradoksalno važi samo za čovjeka koji ga iskušava u njegovoј oštini, i koji s njim ne izlazi lako na kraj. Tako je paradoksalno izraz problematičnog svojstva onog samog ko ga ispituje; ono nije znak nekog „ispitavanja po sebi“ koje bi postojalo izvan onog koji pita ili koji bi važilo za čovjeka uopće. Posebna situacija koja odgovara paradoksu identifikacije je, dakle, tako određena. Ali ako sad pređemo na jedan novi tip, historijskog čovjeka, nećemo ga više moći pojmiti kao bjegunca pred sudarom s kontingenčnim: treba ga posmatrati kao tip sui generis koji se od sada nalazi onkraj stanja kontingencije, i čije glavne crte, kao sjećanje i sposobnost eksperimentiranja, ne predstavljaju naknadne činove izvršene u cilju spasa, nego izvorne modi vivendi [12].

9. «Sjećam se, dakle, ja sam ja sâm“ kao identifikacioni minimum.

Nihilist koji se izražava rečenicom „ja sam upravo ja sâm“, kada želi pobjeći od samog sebe, vrti se u krugu, ili samo sreće kontingenčnog stranca koji nosi njegovo ime. Nelagodno je pozitivno odrediti modus identifikacije koji jedno takvo Ja očekuje i traži. Rečenica koju on iskazuje izražava u biti njegovu indignaciju pred činjenicom da dijelovi njegovog ja

ne koincidiraju čudom prethodno uspostavljenje harmonije. On ne shvata da identitet može biti naknadno stabiliziran uspomenom. Ovo se može rasvijetliti nekom vrstom kartezijanske argumentacije.

S tačke gledišta uspomene, antinomija i teškoće identifikacije, koje smo upavo opisali, nepojmljive su. Jer ono što otkrivam u uspomeni kao ja-sâmo ne sadrži samo „stranca“, nego upravo mene, samog subjekta koji se potvrđuje. Jučerašnji čovjek kojeg se sjećam već sadrži oba Ja u nerazdruživoj vezi. Ovaj isti čovjek koji se danas čudi svojoj kontingenčiji, ima mogućnost da se sjeti da se juče čudio iz istog razloga.

Ovim je dostignut minimum identifikacije na tako reći kartezijanski način; Ja više ne insistira na svom biću-ovdje i svom biću-sada; ono je odjednom otkrilo u samom sebi jedno određenje (to znači sudar s jučerašnjim kontingenčnim) s kojim se može pri punoj svijesti danas poistovjetiti. Ono više ne otkriva samo kontingenčnog čovjeka kojeg je izbjeglo, nego onog koji je izbjegavao kontingenčiju. Ali evo šta je čudno: oba su već sjedinjena u uspomeni. Ne miješa ih samo čin sjećanja. Predmet sjećanja je u sjećanju već identitet. O tome će biti riječi kasnije. Govorimo najprije o oblicima identifikacije; oni se dakle ne izražavaju u prvi mah u ovom izrazu „Ja sam ja sâm“, nego u jednom drugom, „Onaj koji sam bio, to sam“ i „Ja se sjećam se, dakle, ja sam ja sâm“.

Ova argumentacija izgleda pomalo komplikirana. Ova dva tipa različitih identifikacija se ukrštaju: to je najprije današnje Ja koje se poistovjećuje s onim od juče; zatim se u jučerašnjem Ja formalno ja i kontingenčno ja stapaju. Ova druga tačka je važnija: u jučerašnjem ja, svemu što mu se dogodilo, svemu što je eksperimentirao događa se da izmiješa. Jer jučerašnje ja nije egzaktno „ja“, nego djelić života. U očima današnje uspomene, u svakom slučaju.

10. Identifikacija i posvojna zamjenica

Jer, čega se sjećamo [13] ? Ovo naizgled prosto pitanje odlučujuće je za antropološku filozofiju. Za razliku od percepcije koja ima pred sobom svoj predmet, djelić svijeta, uspomena je uspomena na jednu situaciju u kojoj su onaj ko opaža i opaženo, Ja i svijet, već izmiješani; dotle da ni Ja bez svijeta ni svijet bez Ja ne mogu kao takvi biti pojmovno

odvojeni od te jedinstvene činjenice.

Vidim na primjer neku nesreću koja mi se približava; još mi je strana. Ispunjava me zebnjom: ova zebnja nije ništa drugo do preneraženost Ja zbog radikalno stranog predmeta. Ali u uspomeni, nesreća je već moja. Ne sjećam se samo njenog približavanja, ne sjećam se samo svoje subjektivne reakcije, ali se sjećam sveukupnosti situacije, ona obuhvata dva prethodna aspekta, predstavlja se dakle kao djelić života. Pred tim djelićem života od sada je nemoguće zapasti u čuđenje „da ja sâm moram biti ja sâm“, jer, u slučaju mučnih iskustava, istinu govoreći, to više nije Ja koje doziva u pamet uspomenu i raspolože onim čega se prisjeća, nego sama uspomena obavještava ja i njim raspolaze. U identičnim slučajevima ne definira ja mene, nego doživljeno iskustvo; i Ja sada nije tako neodređeno kao prije. S ove tačke gledišta sudar s kontingenčnim uprkos stravi koji ga prati izgleda da je čak neka vrsta dodatnog elementa: ova strava što sam upravo ja sam, nestaje zbog stvarno neugodne uspomene, ona može biti odgođena za kasnije i čini se beznačajnom.

U uspomeni kontingenčni događaji koje smo proživjeli, oni koji su se slučajno dogodili, bivaju dakle izmiješani sa Ja. Identitet se ustanavljuje prije nego što strah od identifikacije uspije pojaviti. Iz tog možemo izvući vrlo važne zaključke za pojам iskustva. Uspomena, dakle, poništava ono što smo prepoznali kao beznačajno i kontingenčno u iskustvu. U uspomeni čovjek se otkriva kao situacija a ne kao ja; ono što je iskušavao, sada je to; ako ne bi uzeo u obzir iskustva svog „bića takvog i tako“ (sosein), sveukupnost onog što je iskušavao i modalitete cijele svoje historije, ne bi bi mu ništa preostalo, čak ni njegovo nekadašnje Ja.

Ali to nije dovoljno. U sjećanju se ne pojavljuju samo posebne situacije i fragmentarna iskustva nego život kao cjelina; život u smislu biografskog života. Ali on se ne javlja kao „Gestalt“, ili kao jedinstvo neke stvari; on je tu kao „medium“: kod kuće smo u svom vlastitom životu, život je moj život, pored i preko mnogostrukosti bića i iskušenih stvari. On je s druge strane polje svih posebnih iskustava na kojem se svako identificira kao „moje“; i ja mogu u svakom trenutku njime proći. Svojom historijom, koja ulazi u njegov sastav i koja ga obavlja, čovjek izmiče stranosti svijeta i kontingenčniji svog „upravo-ja-bića“. Identična rečenica: „Ja sam ja sâm“, u

početku analitička, opovrgnuta je sudarom s kontingenntnim, preobražava se u ovu značenjsku rečenicu: „ja sam moj život“ ili „ja, to je život“; dakle u rečenicu identifikacije u pravom smislu riječi „sintetičku“. Posve je karakteristično da „[je]sam“ i „je[ste]“ iz dvije prethodne rečenice mogu zamijeniti mesta. Život nije samo prvo lice (ja), on nije samo treće lice (nešto strano i kontingenntno), nego je prisvojna zamjenica: on je moj, on je MOJ ŽIVOT.

Ovo „moj“ ne znači, istinu govoreći, prepostavku Ja kao vlasnika kojem bi život pripadao. To bi značilo opet raspravlјati s protiv-historijske, nihilističke tačke gledišta. Prisvojna zamjenica obično ne označava samo činjenicu posjedovanja nego i činjenicu «biti-posjedovan»; u srednjem rodu, ona označava opću činjenicu pripadnosti. „Moj“ život znači, dakle, isto tako da ja pripadam svom životu, kao ja, i da mi moj život pripada, kao moj [14].

Najrazličitije crte historijskog čovjeka svjedoče o identitetu sopstva koje uspomena otkriva u njegovom formalnom aspektu. Ona ne poznaje iznenadenje „bića takvog i tako“, „upravo-ja-bića“; ne zna za konkretna lica sudara s kontingenntnim. Historijski čovjek bi smatrao absurdnim ideje nihilista o bilo kakvom transcedentnom porijeklu i položaju svog bića ovdje na zemlji čudnim djelom. On je onkraj polariteta transcedirajućih sadašnjosti i prošlosti koje je nihilist naprotiv osjećao s toliko oštine. Jer on ima svoju vlastitu prošlost, prošlost u kojoj nije sjedinjen samo sa svojim iskustvima, nego i s drugim osobama. I sâmo vrijeme njegovih predaka, istinu govoreći, nije mu strano; samo je udaljeno. Može „mu se približiti s pijetetom“. I ako je pijetet kao stid u isto vrijeme poštovanje i strah, on ne podrazumijeva identifikaciju, kao što je to bio slučaj sa stidom. Pijetet se više sastoji u tome da se prizna rastojanje koje čin identifikacije mora preći kad ostvaruje identifikaciju jednog bića sa svojim precima.

11. Ono što se danas zove „Ja“, od sutra, biće „život“.

U čemu se satoji formalnost Ja.

Ako pri svemu tom „Ja“ svodi, preko uspomene, svoja prvobitna a posteriorna i kontingenntna iskustva na svoj život, ova naknadna identifikacija ne predstavlja nikakvo otjelovljenje i nikakvu organizaciju građe života od strane jednog od sada

već formalnog Ja. Jer to Ja nije ništa drugo do avangarda punoće samog materijalnog života. Ako je Ja formalno, ono je to zahvaljući životu; upravo zato što je život sklon i prisiljen da razmatra sve mogućnosti, iskušava novo, i dokazuje prisustvo duha, formalizira se u Ja, i kulminira u jednoj zaoštrenoj i lucidnoj sadašnjosti: tako da on sam okončava svoje materijalno bogatstvo u tački u kojoj on kulminira. Dok nihilist misli da je slučajno upravo taj ili taj čovjek, dok tvrdi „Ja, ja se zovem čovjek“, to je, upravo suprotno, čovjek koji si daje „ime“ ja, i koji se još više istinski formalizira kao ja. Čovjek nije kao pozadina činjenice „ja“; nego je ja avangarda stanja stvari „čovjeka“. Ono što je danas ja, da bi predstavilo životu iskustvo svijeta, sačinjava od sutra moj život, sjedinjen sa svim što je predstavljeno; a jedan dio onog što je danas moj život bilo je juče „ja“.

Alternativa između Ja i kontingentnog određenja koja je neprestano šokirala nihilista je, tako reći, zabluda ja o njegovoj vlastitoj ulozi; on je isticao svoju uslovnu formalnost i prisutnost kao pozitivnost i slobodu, suprotstavlja ih je životu „koji je samo materijalan“ i koji tone u prošlost. Ta zabluda o sebi, koja u slučaju protiv-historijskog postojanja dovodi Ja do toga da doista prekine sa životom, ne dešava se u slučaju historijskog čovjeka.

Koncepcija Ja „kao sastavnog elementa“života (trenutka u logičkom smislu i u vremenskom smislu) ne smije, dakle, biti shvaćena kao da ne postoji nikakva razlika između dva oblika života i Ja. One sigurno čine samo jedno u sjećanju, ipak samo sjećanje nije ravnodušnost; ali ono je stalna identifikacija. Izvjesni dualitet je nesporan. Ostaje izvjestan zijev, koji sam život rizikuje između samog sebe i ja; jer samo kad napreduje u slobodi svojih mogućnosti, i kad želi biti „u toku“, on uzima upravo oblik ja. Ovaj zijev, istina, uvijek nestaje u sjećanju, identitet se ponovo uspostavlja.

U prethodnom tekstu smo rekli da uspomena „obavještava“. Pod tim smo podrazumijevali da se ja ne samo sjeća, da ja ne samo „drži svoj život u toku“, nego da život povlači svoje ja kod sebe i u sebe. Ovaj tip sjećanja je čak češći nego prvi; obično smo zanemarivali da ga spomenemo u teorijama sjećanja; jer taj pad ja u život se ne predstavlja kao čin; i psihologija i filozofija su, što se tiče rječnika pasivnosti ja, na samom početku. Uslovi normalnog sjećanja su takvi u svakom slučaju

da ja popušta privlačnoj sili („Schwerkraft“) života, da je onda ono opterećeno tugom za prošlošću („Schwermut“) [15] i da je privućeno unutar života; tako ono nestaje kao ja i kao završna sadašnjost. A život nije više za njega njegov vlastiti život jer su život i ja sada izmiješani, nema među njima te razlike, te podjele, koja jedino omogućava upotrebu prisvojne zamjenice. Život koji je tako kod kuće u uspomeni ne treba više posebne predstave ili aktualizacije prethodnih situacija, tačno ponavljanje prošlih iskustava, on se može u potpunosti zadovoljiti nekadašnjim mentalnim stanjima; na osnovu kojih slike i aktualizacije sačinjavaju jedan drugi proces.

12. O identitetu u izvjesnim stabilnim situacijama.

Predstavljanje problema identiteta i identifikacije bilo bi nepotpuno ako ne bismo bar jedanput spomenuli situaciju u kojoj se panika identiteta ne javlja, i iz koje nikakav problem identiteta ne iskršava.

Čovjek prisiljen, kako bi se našao kod kuće, da postavi iznad prirodnog svijeta vještački svijet, koji je on ustanovio i izgradio, to znači društveni i ekonomski svijet sa svojim običajima i zakonima, pokazuje doista da nije oblikovan za ovaj prirodni svijet. Ali ovaj drugi svijet, uvijek različit ovisno o historijskim uslovima može ipak uspjeti i stabilizirati se, dotle da se čovjek u njemu nalazi u svom elementu i da u njemu problemi i patološka ponašanja identiteta odu u zadnji plan, kao i identifikacija historijom. U stabilnim društvenim stanjima, sam taj svijet preuzima zadatku da identificira ja prije nego što auto-identifikacija bude neophodna.

Društveni svijet ostvaruje već minimum identifikacije po imenu. Jednom kršten – a нико не krsti sam sebe – ime ostaje kao konstanta u životu; i ono je tako prirodna konstanta da onaj ko je dobio ime, ne vodeći brigu o raspravi između nominalizma i realizma, ne tvrdi samo da se zove Ivan ili Jakov, nego da je Jakov ili Ivan. Obrnuto, u slučaju da se ime promjeni (kao na primjer u slučaju žene koja postaje supruga), dešava se faktička promjena.

Jakov je, dakle, dobio ime Jakov danas i sutra se smatra jučerašnjim Jakovom. Identifikacija se tako čini zajamčenom. Ali kako smo rekli, to je slučaj samo ako sredina ostaje relativno prepoznatljiva i ista. Jer identitet ja je ovisan o identitetu svijeta

koji je u suodnosu s njim.

U ovom svijetu, mi prevazilazimo tako minimum koji je zajamčen imenom i Ja sada igra određenu ulogu. Ova uloga može biti tako stabilna i tako prirodna da sprečava čovjek-ulogu (suga, profesora, generala itd.) da je zanemari: dakle, da se shvati kao nezavisan od sebe, kao svoj jednostavni supstrat, kao jednostavni nosilac uloge, dakle, kao prazno „ja“; i ona djeluje tako da čovjek ne vidi ni razliku ni antinomiju između samog sebe i svoje funkcije, da ne može suziti na apstraktno ja svoju autentičnu egzistenciju. U stabilnim situacijama, fenomen uloge kao „ono što“ i „onaj ko“ smo tu nije manje „primaran fenomen“ od fenomena Ja. Da uloga predstavlja slučaj i Ja supstrat – ova razlika doista važi u situaciji koju živimo u današnje vrijeme, u kojoj se društveni svijet neprestano preobražava i u kojoj čovjek stalno mijenja položaj, ona takođe važi za veliki broj društvenih i istorijskih situacija – to a priorno nije ništa i nije dokazano filozofijom ja. U stabilnim i nepromjenjivim situacijama, sasvim je moguće da ja ne bude ono koje „ima“ ulogu, nego obrnuto da uloga „posjeduje“ neko ja; bar je moguće da se napon i ne-identitet o kojem smo raspravljali u portretu nihilista ne ostvare.

U situaciji koju smo ovdje skicirali, odnos između čovjeka i svijeta bitno se razlikuje od onog koji je do sada opisivan. Pripadnost društvenom svijetu „društvena svjetovnost“ (soziale Weltlichkeit) je od sada tu, u obliku uloge. I pošto ovdje svijet nije nešto „izvanjsko“, nešto što se dodaje na ja, on pokazuje i beskorisnost straha od kontingenčnog kao i onu potrebu za njegovom interiorizacijom preko uspomene i njegove naknadne asimilacije. Mogli bismo pomisliti da je u stabilnoj situaciji, u kojoj je čovjek identificiran svjetom, on rasterećen svega i razriješen bilo kakve saradnje na identifikaciji. Što nije slučaj. Nego se i u stabilnim situacijama takođe čovjek mora prilagoditi i odgovoriti na zahtjev identiteta koji svijet stavlja u njega. Ova suglasnost sastoji se, istinu govoreći, od činova drugačijih od prostih činova sjećanja koji su sredstva historijske identifikacije. Ona se sastoji od moralnih činova, činova „odgovornosti“ prije svega. Zbog onog što sam uradio juče, danas moram odgovarati pred svijetom. Ovaj identitet očigledno još nije historijske prirode, ali on je pravne i moralne prirode. On je historijski samo u trenutku u kojem, s jedne strane mjesto i uloga čovjeka, s druge strane zahtjev i autoritet

svijeta u njemu, postaju tako neodređeni da je čovjek prisiljen da se sam zove svojim imenom da bi mogao na to odgovoriti identitetom i da se premjesti „u sebe sama“. Isto tako upravo iz središta onog ko sluša polazi poziv na dužnost po Kantu, poziv identifikacije javlja se sad iz središta historijskog čovjeka. Kad odgovori na svoj vlastiti poziv i kad se, imenujući se svojim imenom, sabere i premjesti u samog sebe, on sasvim podsjeća, zbog stabilne situacije, na viteza Münchhausena, koji se izvlači iz močvare hvatajući se za kosu.

S tačke gledišta tog identiteta koji je zajamčen društvenim, oba tipa koje smo do sada opisali, nihilista koji ne uspijeva da se identificira, i historijskog čovjek koji preuzima na se svoju vlastitu identifikaciju, ne čine se tako udaljenim jedan od drugog kako je ranije izgledalo. Jer oboma je potrebna identifikacija. I prisilno insceniranje spasavanja historijskog čovjeka, neskrivena katastrofa nihilista, pokazuju obje svoju istu poziciju: stranost u odnosu na svijet.

Uprkos toj sličnosti, portret nihilista nam se čini filozofski mnogo važnijim od portreta čovjeka koji je smješten u historijsku egzistenciju. Ako esenciju čovjeka doista čini njegova ne-postojanost, dakle, njega sklonost ka hiljadama otjelovljenja, upravo nihilist čini od te nestabilnosti kao takve svoju definitivnu sudbinu, i određuje se neodređenošću; on je ne koristi da se specificira na ovaj ili onaj način. Nihilist, otjelovljenje neodređenosti, po svom je načinu da podastre svoje greške bez imalo prikrivanja portret čovjeka s prenaglašenim crtama.

Pored njega slika historijskog čovjeka izgleda sumnjivo lagana. Kao historijski, čovjek se predstavlja kao biće koje je doraslo onom što mu se događa, svojoj kontingenciji, kao čovjek koji ima hrabosti da se izloži amor fati, jer izbliza prati fatum i uvijek ga imenuje „ja sâm“, koje dakle, da upotrijebimo slavni Hegelov izraz u neispravnom smislu, naknadno čini sve ono što je u njemu, i ono što je u njemu kontingencijom, „razumno“ [16]. Istina, ima smionosti da kaže u lice onom što mu se dešava „ovo je moje“. Ali onim što je postalo „moje“ nije mogao raspolagati: radilo se dakle o jednoj sumnjivoj identifikaciji.

III

13. Dovođenje u pitanje problema filozofske antropologije.

Identifikacija nije tako jednostavna. Bez sumnje, kad nismo identificirani i smješteni samim svijetom, neophodno je da se sami identificiramo. Uprkos tome, nije dovoljno smjestiti se u sebe. Identifikacija je nemoguća bez svijeta. Onaj ko djeluje (uz izuzetak društveno identificiranog ja) nalazi se sam izvan teškoća straha od kontingencije; jer on ne insistira na svojoj neprestano usvajanoj prošlosti nego na zadatku, koji se odnosi na svijet. Iako mu svijet nije dodijelio određeno mjesto, ni nihilistu ni historijskom čovjeku, on doista doseže identitet.

U očima onog ko ima volju, ono što se hoće se, dakle, poredi s onim što je samo sreća, s njegovom empirijskom egzistencijom, nečim nekontingentnim. Ovo nekontingentno, nasuprot iskustvima, može se odreći toga da bude asimilirano; volja je ta koja asimilira svijet [17].

Da svijet izgleda kontingenčan onom ko ga želi preobraziti, istina je, vrlo je moguće. Ali izvan je svake kontingencije da upravo on ima volju da ga preobrazi. Ukoliko bismo sada pokušali imitirati rečenicu koju smo iskazali „da sam ja upravo ja“ izrazom „da hoću upravo to“, ona bi se pokazala čistom konstrukcijom,: ona je nezamisliva polazeći od volje. I ako bismo prihvatali taj izraz u situaciji htijenja, on bi neutralizirao volju. Taj čovjek koji hoće nešto određeno, možda u pogledu svijeta, i iako mu svijet nije dodijelio određeno mjesto, može dakle uspjeti u stvarnoj identifikaciji: ona bi se iskazala izrazom koji nije ni onaj nihilista „ja sam ja sâm“, ni historijskog čovjeka, „ja sam onaj koji je bio“, nego se iskazuje ovako: „ono što sam htio, to hoću“. U pojmu zadatka se već nalazi konstanta; nije, dakle, potrebno da se on održava kao takav, na način uspomene ili bilo kakvog iskustva. Jer zadatak nestaje tek kad se jednom postigne rezultat [18].

Tim pribjegavanjem akciji, filozofska antropologija istina dodiruje granicu svoje legitimnosti, svojih sposobnosti i svoje kompetencije. S tačke gledišta onog što čovjek čini, pitanje: „šta je on i ko je on autentično ?“ čini se krivo postavljenim. Jer čin nije biće.

Upravo je Hegel zabašurio taj čin, smatrajući ga od tada pa nadalje razvojem i zbivanjem; (i on kasnije postaje i kao prošlost

stvarno biće); puštajući da ga od tada proguta samo biće), on ga je preobrazio u svakom slučaju u neku vrstu „bića“. U vrstu ne specifično ljudskog bića, jer nije slučajno što ga nazvao „organskim“. Ovaj pokušaj čije su posljedice neograničene zamagljuje sada fenomen akcije. Ipak je upravo Kant obradio pitanje kao takvo i bez maske, iako je Hegel, eksplicitnije od njega, dao izraz problemu auto-identifikacije (on određuje historiju kao činjenicu, za duh koji nije identičan samom sebi, da dolazi do sebe). Auto-identifikacija pomoću „Aufklärunga“ i pomoću kritike je za Kanta akcija; za njega se ne radi o tome da se utvrdi šta je um (a za njega se on izjednačava s čovjekom), nego da ga ustanovi kritičkom operacijom.

Hegel se naprotiv pita šta je on, da bi dijalektički odgovorio da nije Biće; tako, iako postupa pomoću negacije, odgovor koji daje ostaje u okviru teorijskog. On preuzima iz riječi „geneza“ kvalitativni skok iz teorijskog u praktično, i premješta ga u teorijsku oblast. Historijski materijalizam je zaslužan za ponovno formuliranje specifičnog smisla kantovskog idealizma, to znači transformacije teorijskog uma u praktični.

Kantovi ciljevi su i naši. I smatramo da oni imaju mnogo veći značaj nego što smo prepostavili na početku. Filozofska antropologija i njen problem definicije čovjeka moraju se razmatrati pred ljudskom akcijom kao produktivan nesporazum i okončati je.

Pitanje znanja o onom što je autentično čovjek (*eigentlich*) je prema tome krivo postavljeno. Jer je teorijska definicija samo sjena koju odluka odbacuje u oblast teorijskog. O onom „što sam ja u autentičnom smislu“, o „onom što otkrivam u sebi“, uvijek je već odlučeno, bilo sobom, bilo nekim drugim. Ono što se suprotstavlja definiciji čovjeka nije, dakle, nešto iracionalno, nego činjenica ljudske akcije. Akcije kojom se čovjek neprestano stvarno definira, kojom određuje šta je u svakoj prilici. U tom stalnom definiranju sebe koje čovjek pokazuje djelujući, uzaludno je zazivati princip reda i zahtijevati zaustavljanje nekog trenutka da bi se postavilo pitanje „autentične“ definicije i da bi se utvrdilo što je čovjek u nekom „autentičnom smislu“. Nema ništa sumnjivije od te „autentičnosti“ (*Eigentlichkeit*). Njemačka riječ *feststellen* (utvrditi) ne znači bez razloga : konstatirati nešto (konstatieren) i fiksirati nešto. I nije slučajno što se problem (na primjer „šta je autentično Nijemac ?, ali i šta je autentično čovjek ?) javlja u uslovima reakcije.

Posebno u stanju neizvjesnosti, u stanju krize, gdje on više nije nešto određeno. Ono što postavlja problem definicije je sada neaktivno, ono što kvari istinski preobražaj i postavlja taj problem tako reći retroaktivno; „šta sam ja autentično?“, kaže on, umjesto da se faktički odredi i da napravi nešto od sebe. Dok postavlja pitanje, i tako dugo dok ga postavlja, da se hiperbolički izrazimo, on nije ništa; on je dakle ono što on ili neko drugi od njega pravi pomoću stare praktične definicije. Pitanje znanja ko sam, nije od onih koje treba samo postaviti, nego od onih na koje treba odgovoriti.

Završićemo ovim razmatranjem. Problematika filozofske antropologije, koja je istraživala u prvom dijelu patološke specifikacije ljudske slobode, sada se i sama pokazuje kao iskvarena forma, i koja izopćuje probleme. Ona od autonomije pravi definiciju sopstva; i dok ona uči čovjeka da trči za svojim „Eigentlichkeitom“, prepusta ga onima kojima je u interesu da ga discipliniraju i on zbog nje gubi svoju slobodu.

Günther Stern

(Prevela Sunita Subašić-Thomas s francuske verzije P.-A. Stéphanopolija)

---

[1] Une interprétation de l'a posteriori, in: *Recherches philosophiques*, IV, 65.

[2] Cf. Troeltsch, *Die Bedeutung des Begriffes der Kontingenz*, Sabrana djela, Bd. II p. 779 ss.

[3] Izd. Deussen, II, 1.

[4] Brojni oblici panteizma koji izražavaju bratimljenje i identifikaciju pokazuju se pri dubljem ispitivanju kao oportunistička prikrivanja i manjak identifikacije sebe samog. Vidjeti u prethodnom tekstu implikaciju kontingencije i panteizma u Hölderlinovom Empedoklu [Čitalac ovo treba pročitati kao: „u nastavku teksta“ umjesto „u prethodnom tekstu“. – Bilješka su napravili Amis de Némésis]

[5] Ovako formulirani, ovo paraliziranje stvari i ovaj nihilistički stadij slobode, izgledaju potpuno iskonstruirani. Ipak ih znamo iz slikarske umjetnosti. Većina slika mrtvih priroda od njih pravi temu. Jer u tom slikarstvu čovjek ne predstavlja samo stvar koja je izgubila odnos s drugim i postala im strana, kao da ona više nije „njegova“ stvar, stvar nije više

u blizini čovjeka niti on njom rukuje, i koja je, izolirana u nekom prostoru bez atmosfere, jednostavno tu (Chardin), ali i kao kontingentna stvar, kao da je sramotna u svom vlastitom modusu egzistencije, i koja, jednom fiksirana na slici, više ne može izmaknuti stidu svog kontingentnog postojanja (npr. stolice, cipele kod ranog Van Gogha). Nije slučajno što smiješno i čudno mogu biti predstavljeni u umjetnosti. Jer izolacija nije samo svojstvo stranosti, nego važan uslov lijepog (cf. npr. funkciju okvira). Čini se da slikarstvo koje fiksira na slici aspekt nekog čovjeka ili stvari takoreći ponavlja čin kojim svaka stvar od sada pa nadalje biva osuđena na sebe samu.

[6] Ovo važi za sve oblike slobode o kojima ovdje raspravljamo. One sve spadaju u oblast uma koji se pogrešno razumijeva, čiji je opis dao Kant, koji, umjesto da se shvati kao praktičan, umjesto da se preobrazi u praktični um, ostaje u teorijskom. Teorijskom, ma koliko uzbudljive i tragične mogle izgledati antinomije i patološke forme slobode koje će od sada nastajati. Te antinomije, nerješive u okvirima teorijskoguma, razriješiće se u praktičnom umu; i još više od toga, neće se više postavljati.

[7] Ono što važi za izuzetne ljudske situacije važi za sve fenomene i sve ljudske tipove koji bi trebalo ispitati u antropološkoj filozofiji, koja ne bi smjela ostati nešto savršeno prazno iz obzira prema konceptu validnosti uopće. Takvo objašnjenje, koje izgleda upućeno protiv „strogosti“ nauke tim lakše je opravdati što upravo oni koji drže do utvrđivanja općih crta i da treba globalno prihvatići općevažeće iskaze, nisu dovoljno doveli u pitanje filozofsko značenje riječi „općost“; ne oklijevamo da shvatimo „općost“ kao čisto logičku kategoriju koja bi se mogla bez razlike primijeniti na sve predmetne razrede. Što je netačno. Jer opće igra različite uloge na različitim mjestima (drugačijim kod životinje na primjer nego kod čovjeka); ono postaje u svakom slučaju značajno samo u odnosu na individuaciju i specifikaciju, tako da, od tada, opći iskazi posjeduju za svaki predmetni razred drugačiju esencijalnost i dostojanstvo. Čovjek je opći u jednom vrlo posebnom smislu; on se ne ostvaruje prema samo jednom u principu predviđenom obliku i koji važi uopće, nego, kako to pokazuju svakodnevni život i historija, prema brojnim različitim tipovima. Čovjek je u množini „ljudi“ u sasvim drugačijem smislu nego što

je životinja u množini „životinje“. U posljednjem slučaju množina znači općost posebnog, u prvom sveukupnost brojnih specifikacija općeg. Jedna takva množina predstavlja mnogo više od samo empirijskih varijanti „čovječanstva“ koje je priorno po sebi. Upravo čin promjenjivosti, a ne konstanta promjenjivog, određuje, u filozofskoj antropologiji, specifično ljudsko. Time je, istina, izraženo još i nešto opće. U kojoj je mjeri validno neko opće određenje?

Činjenica da nismo prikovani ni za kakav a priori materijalni svijet, da nam nije propisan nijedan svijet, da nemamo nikakvo predviđeno određenje, da smo, dakle, neodređeni, bitno definira čovjeka (kao što smo na drugom mjestu pokazali, *Recherches philosophiques*, IV).

Opća odredivost čovjeka je, dakle, moguća samo do specifične neodređenosti. Ono što proizlazi iz te neodređenosti, ono što čovjek od nje čini, ne može više biti određeno s tačke gledišta općeg ako ne želimo afirmirati i negirati u isto vrijeme neodređeno. Slučaj nihilista koji održava nestabilnost i neodređenost svoje uloge, koji se ne odlučuje u korist nijednog određenja i koji neprestano miješa indikativ „može“ s potencijalom „mogao bi“, koji ne želi ništa do pronaći se u svom najformalnijem Ja, poseban je slučaj. Nećemo oklijevati da uvedemo u nastavku jedan drugi tip čovjeka, koji je isto toliko „relevantan“ za filozofsку antropologiju.

Svjesni smo da tako postajemo advokat pojma tipa, koji se koristi i odbacuje u isto toliko neodređenim smislovima. Kritika koju upućujemo tom konceptu, to jest, da nema jednoznačnu strukturu γένος [roda], morali bismo prenijeti na neku drugu instancu. Slavno „optužite dragog Boga“ kojim biolog prekida govor svog kolege matematičara i ovdje važi.

Ako bitno nije bitno svojom općošću, pitanje da li bi jedna stvar bila opća ili posebna moglo bi se isključiti, kao nefilozofsko. Istina filozofski poduhvat, naviknut na prosječnu općost, postaje nestabilan odričući se pretenzija na opće, on ne zna do kojeg posebnog i do kojeg konkretnog može ići. Vanjska granica njegove kompetencije, kad on produbljuje posebno, nije mu unaprijed propisana. Ali kao i u historijskom istraživanju, stvar koju otkrivamo i dokumenti pomoću kojih je otkrivamo uslovjavaju se i uzajamno korigiraju; upravo rezultat koji se elaborira, odlučuje o stupnju specijalizacije i on odlučuje o rezultatu.

[8] Mentalna stanja koja će u nastavku biti obrađena i koje obuhvata njemačka riječ „Scham“, ne iscrpljuju se, posmatranim odvojeno, ni u „sramu“, ni u „stidu“. Oni su čas sram čas stid, sram što smo takvi kakvi smo, sram zbog svog vlastitog porijekla, dakle, nečim što prethodno postoji, što služi kao temelj tim izrazima, kao i drugim, koje bi nijansirana analiza mogla prizvati. (Radi se dakle o nekom afektivnom stanju inherentnom nekoj egzistenciji, ne akciji. Sram zbog čina je griznja savjesti. Sram bića se proširuje do žaljenja i ponekad dostiže sram Čina. „Sram“ o kojem je riječ ide, dakle, od žaljenja zbog Čina koji me je postavio, i koji nije moj, do stida da otkrijem svoje ja, koje nije takvo kakvo bih želio (prim. prev. na francuski).

[9] U ovom slučaju historijski čovjek je Scheu (*veneratio respectus*), to jest plašljivo poštovanje, pjetet koji zamjenjuje sram. On je obazrivi pristup vlastitoj prošlosti i onom koji mu prethodi, koji je bez sumnje dalje, ali koji više nije onkraj.

[10] Kierkegaard, t. III, 5, 171.

[11] Cf. G. Simmel, *Philosophie der Kultur*, str. 14.

[12] Istina je da su to još uvijek modi vivendi koji se ne ukazuju čovjeku u punom posjedu samog sebe i slobodnom vršenju svoje slobode. Ne stižemo sasvim do najvišeg stepena konkretizacije ja. Radi se o povratku konkretnom, čije su etape već označene u historiji filozofije slobode: između kantovske filozofije Ja i teorije i Marxove teorije prakse i akcije, postoji hegelovska filozofija historije.

[13] Ovo pitanje nije bilo postavljeno, uprkos impozantnom broju monografiju posvećenih psihologiji sjećanja: jer ta se psihologija gotovo uvijek zanimala kvantumom i trajanjem uspomene. Filozofija je sa svoje strane jedva primjećivala pitanje. Prihvatala je kao nešto što se razumije samo po sebi da se uspomena u svom predmetu slaže s percepcijom, da se jedino razliku činovi i njihova vremenska vrijednost. Jedna analiza slična našoj, koja je ipak fenomenološka u smislu škole, bila je zanemarena, što je zanimljivo, u produbljenim analizama fenomenološkog Vremena.

[14] Tek sad dosežemo do pojma autentično ljudskog iskustva. Ono predstavlja ovdje „imati-iskustvo-života“, koncept koji označava neko znanje, ono čega je bilo da se iskusи u životu, cijeli modus čovjeka: taj koncept iskustva nije se mogao javiti ranije. Prvobitno, to znači za protiv-

istorijskog čovjeka, iskustvo nije po sebi „iskustvo života“; nego ono najavljuje potrebu za iskustvima. Iskustvo postaje dakle iskustvo života samo polazeći od života kojeg se sjećamo i koji je već proživljen kao takav. Neobična stvar, čovjek nalazi u toj situaciji ne samo sam sebe, a još manje kontingenntne stvari koje je iskusio, nego širi svoja iskustva na karakterističnu općost, koja se dakle ne može definirati ni teorijski odbaciti. U svakom slučaju, ta općost označava da tip iskustva u pitanju nije jednostvno naknadna rezultanta prethodno ostvarenih iskustava; nego da je kvalitativno više od sume tih posebnih iskustava. U mjeri u kojoj čovjek može nastaviti svoj život i stariti, i prema tome ne ostaje više kao nihilist u stalnom ponavljanju sada, ovaj tip iskustva može postati karakteristična crta etape koju doseže.

[15] [Kad je prevod provjerljiv citatom njemačke riječi, ne propušta da izazove velike probleme: Schwerkraft je očito sila teže, jednostavni poseban slučaj privlačne sile (Anziehungskraft), i riječ schwer, težak, nalazi se u Schwermut, što je osjećaj umora od težine, drugačije rečeno melanholije. I u jednom i u drugom slučaju, u prirodi kao i pojedinačnom životu, pripadnost Cjelini se očituje kao akcija težine, kao percepcija nekog određenja protiv vlastite volje, kao prijatnja gnjećenjem. Sve to, možemo konstatirati, nestaje zbog lošeg prevoda. Bilj. Amis de Némésis]

[16] [Prevodilac bez sumnje želi reći : „racionalan“ (vernünftig)... Bilješka Amis de Némésis]

[17] Nije slučajno što to mnogi htjeli prosto kako bi izbjegli kontingenčiji, i da je činjenica da imaju neku zadaću za njih rješenje.

[18] Sasvim je karakteristično zapažanje da iz stalnosti volje proizlazi, bez i najmanje tajne namjere, jedan jedinstven život, i što malo biografa, čak malo autobiografa, nude tako jasno jedinstvo kao jedinstva velikih državnika ili revolucionara, čija je namjera bila nešto drugo, a ne identitet. Ovo jedinstvo je dakle, suprotno od jedinstva autobiografske egzistencije, neka vrsta „viška“.

